I. I. POKLAD

TÖÖSTUSETTEVÕTTE MAJANDUSLIKU TEGEVUSE ANALÜÜS

RK „PEDAGOOGILINE KIRJANDUS“

14017

DOTSENT I. I. POKLAD
Majandusteaduste kandidaat

TÖÖSTUSETTEVÕTTE MAJANDUSLIKU TEGEVUSE ANALÜÜS

(Konspektiivne kursus)

RK
„PEDAGOOGILINE KIRJANDUS"
TALLINN 1948

Bibliotheca
Universitatis
Tartuensis
1948:7071
14017
A- 17232

I peatükk.

Tööstusettevõtte majandusliku tegevuse analüüsi ainestik, ülesanded ja meetodid.

§ 1. Tööstusettevõtte majandusliku tegevuse analüüsi ainestik ja ülesanded.

Sotsialistlik tööstus peab 1950. a. — rahvamajanduse taastamise ja arendamise viisaastaku plaani viimasel aastal — andma toodangu, mille väärtus ulatub 1926.—27. a. püsihindades 205 miljardi rublani ja ületama seega 1940. a. toodangut (138,5 miljardit rbl.) 48% võrra; kapitaalmahutused tööstusse 1946.—1950. a. on määratud seadusega kindlaks 153 miljardi rbl. suuruses.

Vastavalt sellele on määratud kindlaks ka töötootlikkuse tõus 1950. a., võrreldes sõjaeelse tasemega: tööstuses — 36% ja ehitustöö alal — 40% ulatuses, ning omahinna alandamine: tööstuses 1950. a., võrreldes 1945. a. — 17% ja ehitustööde alal viisaastaku lõpuks 12%, võrreldes 1945. a. tasemega.

Et tagada tööstuse viisaastaku tootmisplaani ja ehitus-montaažtööde plaani täitmist, selleks peab meie tööstus taastama ja arendama oma tootmisbaasi, kindlustama ja arendama sotsialistlikke majandamismeetodeid, kokkuhoiurežiimi ja isemajandamist, otsustavalt likvideerima ebamajanduslikkuse, ülespuhutud koosseisud, toodangu kõrge omahinna ja mobiliseerima kõik sisemised ressursid.

Ettevõtte plaan, mis kajastab endas osa üldriiklikke, ettevõttele ühtse rahvamajanduse plaaniga seatud ülesandeid, sisaldab samuti ka konkreetseid teid nende ülesannete täitmiseks ajas ja ruumis.

Iga ettevõtte plaan kujutab endast direktiivi, mille täitmine on kohustav. Plaan — see on miinimum, mis kuulub täitmisele. Plaani täitmine ettevõtte tootmise- ja käibeprotsessis peab toimuma rütmiliselt ja iga päev ilma töötakistuste ja tormamiseta.

Vaatlus ja kontroll plaani täitmise käigu üle toimub iga päev raamatupidamise, statistilise ja operatiivtehnilise arvestuse abil.

Selle arvestuse andmed kasutatakse ettevõtte töö operatiivse juhtimise parandamiseks ja ettevõtte töö edasiseks plaanimiseks.

Kuid arvestusandmed ainuüksi ei ole piisavad selleks juhtimiseks, sest arvestus iseloomustab vaid plaani täitmise üldkokkuvõtteid ja tulemusi, ei selgita aga kõrvalekaldumisi plaanist, ei too ilmsiks kõrvalekaldumiste tekkimise tegureid, ei tee kindlaks nende tegurite mõju suurust ega nende vastastikust seost.

Kõige mainitu teostamiseks tekib vajadus ettevõtte arvestuse ja aruandluse andmete püsivaks, igakülgseks ja sügavaks uurimiseks.

Selline uurimine toimub eriliste meetodite ja võtete süsteemi rakendamisel, mida nimetatakse analüüsiks.

Lähtudes öeldust, võime täielikumalt määratleda analüüsi mõiste järgnevalt. Analüüsiks nimetatakse teaduslikult läbitöötatud meetodite ja võtete süsteemi, mille abil toimub ettevõtte majanduse uurimine majandustegurite, nende vastastikuse seose ja sõltumuse avastamise ja nende mõõtmise teel arvestuse, aruandluse ja teiste andmete alusel, mis iseloomustavad ettevõtte majanduslikku tegevust.

Analüüs, samuti kui iga teaduslik distsipliin, peab evima uurimise ainet ja meetodit.

Püüame kõigepealt määratleda analüüsi ainet.

Sotsialistlikes ja kapitalistlikes ettevõtteis esinevad vastupidised majandussüsteemid, mis tingivad ka analüüsi aine erinevuse.

Analüüsi aineks kapitalistlikes ettevõtteis on individuaalse kapitali liikumise uuri-

mine. Seejuures toimub see uurimine erinevas ulatuses, sügavuses ja usaldatavuses — kas ettevõtte enda otstarbel või kõrvaliste asutiste ja isikute jaoks (vt. allpool § 4). Sotsialistlik majandussüsteem ja sotsialistlik omandus tootmisseadmetele ja tootmisvahenditele määravad endaga analüüsi aine ja analüüsi rahvamajandusliku iseloomu.

Ettevõtte analüüsi aineks on laiendatud sotsialistliku taastootmise protsess ja vahendid, mis riik on eraldanud ettevõttele selle protsessi teostamiseks.

Meie analüüsi siht seisneb selles, et «jõuda selgusele asjade seisukorra üle ettevõttes, teha kindlaks, milles peituvad puudused tema töös, ning aidata ettevõtete ja rahvakomissariaatide juhtivaid töötajaid kõrvaldada neid puudusi.» [1] Järelikult on majandusliku tegevuse analüüsi põhisihiks — mõjutada aktiivselt tootmisprotsessi ettevõtte töö koguslike ja mihuslike näitude parendamiseks. Üksikutesse tööstusharudesse kuuluvad sotsialistlikud ettevõtted aga on ühtse rahvamajandus-süsteemi osadeks. Sellest ilmneb, et ei saa piirduda selle ühtse süsteemi üksikute lülide — ettevõtete — majandusliku tegevuse analüüsiga, vaid tuleb haarata kogu meie rahvamajandus tervikuna, mida muidugi ei saa olla kapitalistlikes riikides.

Sotsialistlike ettevõtete majandusliku tegevuse analüüsi sihid seavad üles ka konkreetsed ülesanded nende saavutamiseks.

Analüüsi peamiseks ülesandeks on kontrollida iga päev toodangu ning seadmete ja inimtööjõu kasutamise plaani täitmist, töötootlikkuse, omahinna alandamise, toodangu realiseerimise ning plaani teiste koguslike ja mihuslike näitude täitmist, pidades silmas, et ükski ettevõtte tööd iseloomustav majanduslik näit ei jääks väljapoole seda kontrolli.

Sellise analüüsi korral tekib kõigepealt vajadus tuua nähtavale tegelike andmete kõrvalekaldumised plaani andmetest, samuti

---

[1] G. M. Malenkov, Parteiorganisatsioonide ülesanded tööstuse ja transpordi alal. 1941, lk. 13 (vene keeles).

ka eelmise ajavahemiku aruande andmetest kõigi ettevõtte tööd iseloomustavate majanduslike näitude ulatuses; selles seisnebki analüüsi teine, võrdlemisi vähe komplitseeritud ülesanne.

Kõrvalekaldumised plaanist ja eelmise ajavahemiku aruande andmetest annavad võimaluse orienteeruda ettevõtte töös, kuid nad ei ütle midagi kõrvalekaldumisi põhjustavaist positiivseist ja negatiivseist tegureist.

Seepärast osutub kolmandaks, raskeimaks analüüsi ülesandeks majanduslike tegurite avastamine ja mõõtmine nende vastastikuses seoses ja sõltumuses. «On ammu tõestatud, et kõik meie majandusplaanid on madalad, kuna nad ei arvesta meie rahvamajanduse sisemuses peituvaid hiigla suuri reserve ja võimalusi.» [1] Seepärast leidub igas ettevõttes seadmete ja tööpinkide võimsuse, materjalide, inimtööjõu, töötootlikkuse reserve, omahinna alandamise võimalusi jms. Kõigi nende reservide avastamine moodustab analüüsi neljanda ülesande.

Lõpuks, ei ole küllaldane teha kindlaks «kitsad» kohad ja teised puudused, mis pidurdavad ettevõtte tööd, avastada varjatud reservid ja võimalused, vaid on tarvis välja töötada konkreetsete abinõude süsteem ettevõtte töö parendamiseks, mis moodustab analüüsi viienda ülesande.

Ettevõtte majandusliku tegevuse analüüs evib väga suurt majanduslikku tähtsust. Seda võime järeldada V. I. Lenini ja J. V. Stalini mitmekordsetest viidetest arvestusandmete ja väljaspool arvestust olevate, plaani täitmist iseloomustavate andmete analüüsi vajaduse kohta. On küllalt, kui meenutame vaid V. I. Lenini tööd «Ühtsest majandusplaanist», milles ta kirjutas: «Tühiste teeside asemel asub asjalik majandusteadlane aruannete, arvude ja andmete uurimisele, analüüsib meie omi tegelikke kogemusi ja ütleb: viga on seal, see tuleb parandada niiviisi.» [2]

Praegusel ajal, seoses meie tööstuse tormilise kasvuga, analüüsi tähtsus ettevõtete tegevuses tõuseb ikka enam ja enam.

---

[1] J. Stalin, Parteitöö puudustest ning trotskistlike ja teiste kahepaiksete likvideerimise vahenditest. 1937. a., lk. 24 (vene keeles).

[2] V. I. Lenin, Teosed. XXVI k., 3. tr., lk. 173 (vene keeles).

«Muuseas, meil leidub praegugi sääraseid majandusjuhte, kes ei pea enda vääriliseks heita pilku bilanssi, uurida aruandlust ja hoolitseda isemajandamise eest. Selline hooletus ja majanduslik kirjaoskamatus, kui riigi ja bolševismi vastane praksis, on vaja otsustavalt likvideerida. Siis kaovad meil paljud ebamajandusliku talitusviisi faktid.» [1]

Tänu ebamajanduslikule asjaajamisele, jäid aga isemajandamise põhimõtted terves reas meie ettevõtetes tähele panemata.

§ 2. Tööstusettevõtete majandusliku tegevuse analüüsi meetodid.

Ettevõtte majandusliku tegevuse analüüsi aluseks on dialektiline meetod. Lähtudes sellest meetodist, vaadeldakse analüüsimisel ettevõtte majanduslikku tegevust kui seondatud, ühtset tervikut, kus majanduslikud nähted on orgaaniliselt üksteisega seoses, sõltuvad üksteisest ja tingivad üksteist. Analüüsimisel vaadeldakse ettevõtte majanduslikku tegevust pidevalt liikuva ja muutuva ning katkestamatult uuenduva ja areneva seisundina.

Arenemisprotsessi mõistetakse analüüsimisel dialektiliselt, s. o. kui edasiliikumist, kui üleminekut vanalt mihuseliselt seisundilt uuele mihuselisele seisundile, kui koguse üleminekut uude mihusesse.

Ettevõttes esinevaile majanduslikele nähetele on omased sisemised vastuolud, ja kuivõrd need evivad positiivseid ja negatiivseid külgi, tuleb need analüüsimisel esile tuua.

Analüüsi erinevaks omaduseks on see, et ta ei uuri majanduslikke nähteid üksikult, vaid raamatupidamise, statistika ja operatiiv-tehnilise arvestuse ja aruandluse andmete põhjal tervete k o m p l e k s i d e n a. Majanduslike nähete komplekside uurimine nende sisu ja vastastikuste omavaheliste seoste selgitamise sihiga iseloomustabki analüüsi meetodit.

A n a l ü ü s i m e e t o d on t e a d u s l i k u l t l ä b i t ö ö t a t u d s ü s t e e m, m i l l e a b i l n ä h t u d e k o m p l e k s i d l i i g e n d a t a k s e b i l a n s i l i s e l t k o o s t u s o s i s t e k s,

[1] V. Molotov, Kolmas NSV Liidu rahvamajanduse arendamise viie aasta plaan. 1939. a. väljaanne, lk. 35—36 (vene keeles).

mõõdetakse ja rühmitatakse ümber ning selgitatakse komplekside ja osiste vastastikused suhted neid põhjustavate tegurite avastamiseks ning vastastikuse seose, vastastikuse sõltumuse ja selle osa selgitamiseks, mida need tegurid etendavad.

Vaatleme selle meetodi koostusosiseid.

Selle meetodi esimene osa on nähtude kompleksi bilansiline liigendamine komponentideks. Selle meetodi sisu seisneb selles, et näitude kogusummalised arvestuse ja aruandluse andmed liigendatakse komponentideks., saades seejuures viimaste bilansi.

Näitena võib tuua toodangu omahinna osistuse selle struktuurseteks elementideks: materjalid, töötasu jt. Sellise liigendamise tulemusena saadakse antud omahinna kompleksi moodustavate osiste bilanss.

Meetodi teine osa on ettevõttes kujunenud plaani täitmise määra mõjutanud komplekside või üksikute nähtude elementide mõju mõõtmine, samuti nähtude ja nende elementide vaheliste seoste mõõtmine.

Mingi nähte mõjumäär teistesse nähtudesse või elemendi mõju antud nähtesse võib olla väljendatud naturaalseis, rahalisis ja töökulu iseloomustavais mõõtühikuis; see võib olla väljendatud samuti protsentides ja indeksite kujul.

Näitena võib tuua tööliste kasutamise mõju töötootlikkusele töötatud inimtööpäevade ja inimtöötundide järgi, väljendatult kogutoodangu väljalaske rahalises mõõtühikus.

Ühe nähte suuruse mõõtmine ühelaadsete nähtude rühma piirides aga toimub korrelatsiooni koefitsiendi abil. Sellise statistilise meetodi abil võib näiteks leida töötootlikkuse ja töölise keskmise töötasu mõjumäära tooteühiku omahinna tasemele jms.

Meetodi kolmas osa — nähtude komplekside ja elementide ümberrühmitamine — seisneb selles, et ühtede või teiste tegurite mõju avastamiseks, mõõtmiseks jne. rühmitatakse arvestuse ja aruandluse andmed analüüsimisel uuesti ümber, nimelt täienda-

vate tabelite, kokkuvõtete, andmikkude, graafikute jms. koostamise teel. Ümberrühmitamise näitena võib tuua eelseisvate maksete ja sissetulekute arvutluse koostamise bilansi põhjal ettevõtte perspektiivse makseseisundi kindlakstegemiseks.

Lõpuks, meetodi neljandaks osaks on komplekside ja elementide vastastikune vahekord. Näitena võib tuua aruandeliste andmete vahekorra plaaniandmetega, eelmiste ajavahemike aruandeliste andmetega jne.

Analüütilistes uurimistes rakendatakse deduktsiooni- ja induktsioonimeetodeid, mis on omavahelises seoses, nagu süntees ja analüüski. Kummagi rakendamine neist meetoditest peab toimuma omal kohal. Terviku lahutamine tema komponentideks peab toimuma deduktsioonimeetodi, paljude üksikute tegurite mõju üldistamine uurimuse tulemusena aga induktsioonimeetodi abil.

§ 3. Majandusliku tegevuse analüüsi seos teiste teaduslike distsipliinidega.

Majandusliku tegevuse analüüsi objektiks on, nagu osutatud ülalpool, laiendatud sotsialistliku taastootmise protsess, mille seadusepärasusi uurib sotsialismi rahvamajandusteadus.

Järelikult ettevõtete majandusliku tegevuse uurimisel peab analüüs lähtuma sotsialismi rahvamajandusteaduse poolt avastatud analüüsi objektile omaste seadusepärasuste olemusest. Sellest on mõistetav analüüsi lahutamatu seos sotsialismi rahvamajandusteadusega ja analüüsi sõltumus rahvamajandusteadusest.

Analüüsi ja plaanimise vastastikune seos põhineb esiteks analüüsiga teostataval plaani täitmise kontrollil ja teiseks analüütiliste andmete kasutamisel ettevõtte majandusliku tegevuse edaspidiseks plaanimiseks.

Analüüs on samuti tihedalt seotud raamatupidamise ja tööstusstatistikaga. Need arvestuse liigid jälgivad ja kontrollivad plaani täitmist, peegeldades plaani tegelikku täitmist teatud lõigetes, peamiselt ettevõtte plaani ühe või teise näidu täitmist iseloomustavate aruandeandmete saamise vaatevinklist.

Nende arvestuse liikide arvestus- ja aruandelisi andmeid kasutatakse analüüsimisel sotsialistliku ettevõtte ökonoomika uurimise sihiga.

Järelikult analüüs, olles seotud arvestuse distsipliinidega, täidab samal ajal ülesandeid, mis ei kuulu ühegi nende distsipliinide ülesannetesse.

Lõpuks peab seoses analüüsiga peatuma ettevõtete revisjonil. Analüüs uurib, nagu osutatud ülalpool, majanduslike nähtude komplekse ühe või teise näidu taset kujundavate tegurite avastamise vaatevinklist jne., revisjon aga uurib dokumentide alusel üksikuid nähteid nende seaduspärasuse ja majandusliku otstarbekohasuse seisukohalt. Revisjon selgitab ka konkreetseid süüdlasi, kes on lasknud tekkida ebaseaduslikke ja ebaotstarbekohaseid majanduslikke nähteid (operatsioone), selleks et rangelt kontrollida riiklike rahaliste vahendite ja materiaalsete väärtuste arvestust ja kulutamist. Nende eesmärkide saavutmiseks revisjon kasutab väga tihti ka analüüsi abi.

§ 4. Analüüsi organisatsioon, sihtülesanne ning kasutamine kapitalistlikes maades ja NSV Liidus.

Analüüsi organisatsioon, sihtülesanne ja kasutamine, nagu analüüsi objektki, on kapitalistlikes maades ja NSV Liidus erinevad, mis on tingitud kapitalistlikust ja sotsialistlikust tootmisviisist.

Kapitalistlikes maades teostatakse individuaalse kapitali liikumise analüüsi ühelt poolt ettevõtte enda huvides, teiselt aga välismaailma jaoks. Selline kahekordne analüüs toimub erineva ulatuse, sügavuse ja usaldatavusega. Kapitalistliku ettevõtte oma huvi seisneb peamiselt selles, et tööliste halastamatu ekspluateerimise teel saada võimalikult suuremat kasumit. See otstarve ergutab teda analüüsima oma tegevust kogu ulatuses, maksimaalse täiuse ja usaldatavusega ning kõigi vajalike arvestuse ja aruandluse andmete alusel.

See analüüs on salajase iseloomuga, seda teostavad vaid kontrolörid-aktsionärid ja teised usaldatavad isikud. Selle analüüsi meetodid ei ole tavaliselt kõrvalistele isikutele kättesaadavad.

Mis puutub aga analüüsi välismaailma jaoks, siis hõlmab see vaid avaldatavate bilansside ning kasumite ja kahjumite kontode sisu. Säärane analüüs ei hõlma muidugi tootmist, omahinda, toodangu realiseerimist ja muid momente ettevõtte tööst ega võimalda seega õigete järelduste tegemist.

Peale selle fikseeritakse neis — finantsilise seisundi ja kasumite looritamise sihiga — sageli teadlikult ebaõiged andmed.

Sääraste analüüside ülesandeks on väga sageli aidata kaasa «otsesele kelmusele, ... mida eriti osavasti varjatakse aruannete ja bilanssidega, mis kombineeritakse nii, et publikut petta.»[1]

NSV Liidus analüüs uurib laiendatud sotsialistlikku tootmist ega sulgu, nagu kapitalistlikes maades, ühe ettevõtte raamidesse, vaid hõlmab kogu rahvamajandust tervikuna. Seepärast evib ta suurt rahvamajanduslikku tähtsust plaani täitmise kontrolli, plaani täitmise operatiivse juhtimise, edasise plaanimise jne. seisukohalt.

Analüüs hakkas kiiresti arenema NSV Liidus esimestest aastatest peale pärast Oktoobrirevolutsiooni. Oma arenemisteel tuli tal võidelda raskustega, mis tekkisid seoses meetodite ja praksise puudumisega sel alal. Praegusel ajal on meil oma teadusliku't läbitöötatud meetodid ja on kogutud rohkesti tegelikke kogemusi analüüsi alal kõigil rahvamajanduse aladel.

Igapäevane analüüs moodustab praegu lahutamatu osa iga sotsialistliku ettevõtte tööst tema plaani täitmist iseloomustavate näitude parendamise sihis.

---

[1] V. I. Lenin, Valitud teosed, II k. RK „Poliitiline Kirjandus", 1946. lk. 75.

II peatükk.

Analüüsi organisatsioon ja tehnika.

§ 1. Analüütilise töö organiseerimine ettevõtetes.

Tööstusettevõtete majanduslikku tegevust analüüsivad teatavasti ettevõtted ise, samuti kõrgemalseisvad organid (peavalitsused, trustid), Riigipank (põhitegevuse järgi), Tööstuspank (kapitaalmahutuste järgi), Rahandusministeeriumi organid ja Statistika Keskvalitsus (ЦСУ).

Kõigis neis organites ettevõtte tegevuse analüüsi ulatus ja sügavus ei tarvitse olla tingimata ühesugused. See seletub ühelt poolt analüüsi erinevate ülesannetega, teiselt aga analüüsiks kasutatavate arvestus- ja aruandeliste ning teiste andmete ulatusega.

Mainitud organid analüüsivad ettevõtete majanduslikku tegevust omade huvide vaatevinklist neile ettenähtud ettevõtete jooksva ja aastaaruandluse põhjal.

Ettevõtted ise aga võivad kasutada analüüsiks peale esitamisele kuuluva aruandluse ka arvestusandmeid, dokumente ja andmeid väljaspoolt arvestust. Peale selle vajab ettevõte majandusliku tegevuse analüüsi operatiivseks juhtimiseks mitte ainult kuude, kvartalite ja aastate viisi, vaid iga päev ja seejuures laiema näitude ringi ulatuses, võrreldes nendega, mida sisaldab aruandlus.

Siit ilmneb, et kõige täielikum ja kõige sügavam analüüs on võimalik ja äärmiselt tarvilik ainult ettevõttes endas ja iga võimaliku ajavahemiku kohta. Edaspidises käsitluses me lähtumegi ettevõttes endas teostatava analüüsi seisukohtadest.

Analüüsi ulatust ja sügavust peab vaatlema seoses ajavahemikkudega, mille kohta seda teostatakse. Mida pikem on ajavahemik, seda täielikum ja sügavam peab loomulikult olema analüüs, ja vastupidi.

Seepärast tuleb teostada ettevõtetes analüüsi: 1) igapäevaseid, mis haaravad vaid tähtsamaid ettevõtte ööpäevast tööd iseloomustavaid tehnilis-majanduslikke näitusid, nagu: toodang, seadmete kasutamine, tööliste arvuline koosseis, tööjõu kasutamine tööle ilmumise järgi, töönormide täitmine jt.; 2) igakuuseid, mis haaravad kogu tööstusfinantsplaani näitude ringi antud kuul ja kvartali algusest peale, ning lõpuks, 3) aasta-analüüse, mis hõlmavad kogu ettevõtte aastatööd.

Suurt tähtsust evib ettevõttes analüütilise töö õige jaotus, eriti jaotus pearaamatupidamise ja plaaniosakonna vahel.

Meie arvamuse järgi peaks plaaniosakond analüüsima statistilise arvestuse näitusid, kui see kuulub antud osakonna kompetentsi. Selliste näitudena esinevad: seadmete kasutamine, tööliste arvuline koosseis, tööjõu kasutamine töötatud inimtööpäevade ja inimtöötundide arvu järgi, töönormide täitmine, töötootlikkus, tööjõu voolavus, kaadrite ettevalmistus, keskmine töötasu jt. Pearaamatupidamise analüüsi objektiks peavad olema raamatupidamise arvestuse näidud: toodang, toodangu omahind, töötasufond, materiaalne varustamine, toodangu realiseerimine, akumulatsiooniplaani täitmine, finantsiline seisund jt. Suurtes tsehhides toimub analüütiline töö tavaliselt nende plaaninäitude ringis, mis iseloomustavad tsehhide isemajandamist.

Vaatamata sellele, et analüüsitöö toimub mitmes ettevõtte osas, peab ta evima kogu ettevõtte ulatuses terviklikku iseloomu. Kõigi analüüsi osade ühtlustamine ja analüüsi kujundamine ühtseks, seotud tervikuks on pearaamatupidaja ülesandeks.

«Raamatupidaja peab saama», ütles sm. Ordžonikitze 12. mail 1935. a. Rasketööstuse Rahvakomissariaadi Nõukogu istungil, «üheks suurimaks kujuks meie tööstuses. Raamatupidaja peab saama lähimaks tehase direktori abiks, et iga päev ja iga kuu signaliseerida direktorile, kuidas tal läheb majandus.»

§ 2. Ettevõtte majandusliku tegevuse analüüsimise allikad.

Lähte- ja põhiandmetena esinevad analüüsimisel tööstus-finantsplaan, operatiivsed kvartali- ja kuuplaanid, ööpäevased ja vahetustele antud tööülesanded ning ettevõtte aruandelised andmed möödunud ajavahemike kohta.

Peale selle peab lähtuma ka sääraseist andmeist, nagu: kõrgemalseisva organi (peavalitsuse, trusti) otsused aasta- ja kvartaliaruannete kohta, selle organi ja riigikontrolli revisjoniaktid, kõrgemalseisva organi käskkirjad ja korraldused jms.

Märgime, et kuigi aluseks võetakse ettevõtte plaaniandmed, tuleb neid analüüsimisel võtta teatava kriitikaga, kuna nad sisaldavad sageli varjatud reserve ettevõtte töö parendamiseks.

Ettevõtte majanduslik tegevus peegeldub dokumentides, raamatupidamise, statistika ja operatiiv-tehnilise arvestuse ja aruandluse andmetes, mis koosvõetuna ongi analüüsi põhiallikateks. Analüüsi täiendavate allikatena võivad tulla kasutamisele andmed väljaspoolt arvestust, nagu: ajalehed, käskkirjad, tootmisnõupidamiste protokollid jt. Ei saa jätta tähele panemata ka isiklikke vestlusi ettevõtte teiste töötajatega, mis sageli võimaldavad avastada olulisi momente ettevõtte töös.

Kuid kõigist neist allikaist osutub kuu-, kvartali- ja aasta- analüüsi puhul põhiliseks ja juhtivaks allikaks aruandlus. Teisi allikaid kasutatakse neil juhtudel, kui aruandelised andmed pole mõne ettevõtte tööd iseloomustava näidu või rea näitude tarvilikuks uurimiseks piisavad.

Igapäevasel analüüsimisel aga kasutatakse tavaliselt ööpäevaseid aruandeid, ettekandeid, teatmeid ja muid tsehhide ja osakondade, samuti raamatupidamise, statistika ja operatiiv-tehnilise arvestuse ning algdokumentatsiooni andmeid.

Ettevõtte majandusliku tegevuse analüüsimisel peavad alati olema vaatepiiril ka säärased küsimused, nagu: dokumentatsiooni ja selle käibe korrastamine, arvestuse ja paisunud aruandluse lihtsustamine ja kärpimine, sest nende küsimuste ratsionaalne lahendamine võimaldab kärpida arvestusala ja teiste töötajate tööd ning juhtida ettevõtet palju operatiivsemalt.

§ 3. Analüüsi tehnilised võtted.

Eelmises peatükis esitatud analüüsi meetod kasutab rida tehnilisi võtteid.

On teada, et nähtude ja nende ridade suurust tunnetatakse võrdluse teel teiste nähtude või nende ridadega.

Seepärast osutub ettevõtte majandusliku tegevuse analüüsimisel lähteliseks töövõtteks mitmesuguste näitude v õ r d l e m i n e.

Võrdlemine võimaldab: 1) välja tuua kõrvalekaldumised aruandeliste andmete ja võrdluse aluseks võetud andmete vahel; 2) sageli mõõta nende kõrvalekaldumiste suurust ja 3) määrata kindlaks antud ettevõtte arenemise teed ja tempo.

Aruandelisi andmeid võrreldakse kõigepealt plaaniandmetega. Sel teel avastatud kõrvalekaldumised iseloomustavad plaani täitmise taset üksikute näitude järgi ja võimaldavad seega määrata kindlaks analüüsi edasised teed hälbeid põhjustanud tegurite avastamiseks ja uurimiseks.

Kuid säärasest uurimisest veel ei piisa. On vaja leida teed ja määrata kindlaks antud ettevõtte arenemise tempo; selleks aga on vaja võrrelda antud ajavahemiku aruandelisi andmeid eelmiste ajavahemike aruandeliste andmetega.

Et hinnata ettevõtte arenemise taset, selleks võrreldakse väga tihti ettevõtte tööd iseloomustavaid peamisi näitusid (toodang, töö tehniline ja elektriline varustatus, omahind, töötootlikkus jt.) sama tööstusala eesrindlike ettevõtete analoogiliste näitudega.

Sotsialistlike ettevõtete töös tuleb kasutada ka parimate kapitalistlike ettevõtete kogemusi. Sellel otstarbel võrreldakse sotsialistliku ettevõtte koguselisi näitusid (toodang, materjalikulunormid jt.) samalaadsete kapitalistlike ettevõtete näitudega; kuid võrrelda tuleb siin tingimata kriitilise pilguga. Mis puutub aga mihuselistesse näitudesse (töötootlikkus, omahind jt.), siis ei ole nad muidugi ilma põhjalikuma uurimise ja näitude eeltöötlemiseta võrreldavad. Võtame näitena toodangu omahinna, mille koosseisus kulutuste koosseis sotsialistlikes ja kapitalistlikes ettevõtetes ei ole ühesugune.

Meie ettevõtete omahinna koosseisu kuuluvad suured sotsiaalkulud — töökaitse ja sotsiaalkindlustuse kulud, mis kapitalistlike ettevõtete omahinnas puuduvad või esinevad vähetähtsal määral. Vastupidi, kapitalistliku omahinna koosseisus esinevad säärased kulud, nagu maapõuevarade väärtus, maarent, kapitaalehituste (võrdlemisi väikeste objektide) väärtus jt., mis ei ole omased sotsialistlikele ettevõtetele. Peale selle kannavad kapitalistlikud ettevõtted omahinna kontosse tootmiskulusid ebaühtlaselt; nad ei arvesta näiteks kriisiperioodis töövahendite amortisatsiooni, kuid seevastu majandusliku tõusu ajajärgul need vahendid amortiseeritakse maksimaalselt kõrgendatud määral.

Analüüsimisel rakendatakse samuti laialt statistilisi *keskmisi suurusi*. Keskmine tuletatakse tavaliselt komplitseeritud nähtude näitudest, elimineerides tegureid, mis teevad analüüsi komplitseerituks. Keskmine on seega tuletatud näit. Keskmiste suuruste arvutamine analüüsimisel toimub antud ettevõtte näitude põhjal rea tunnuste iseloomustamiseks. Märgime, et keskmiste arvutamisele peab eelnema ebaühtlase massi liigitamine sisult ühtlasteks rühmadeks ja kogumikeks. Keskmisi arvutatakse mitmesugusteks otstarveteks. Sageli arvutatakse neid kõrvalekaldumiste amplituudi iseloomustamiseks, näiteks kuukeskmise töötootlikkuse võrdlus päevakeskmise töötootlikkusega samal kuul jms.

Keskmisi arvutatakse ka rea tunnuste iseloomustamiseks reas samatüübilistes ettevõtetes. Sääraste keskmiste suuruste arvutamine antud ettevõtte, samuti teiste samatüübiliste ettevõtete näitude alusel annab ühtede või teiste tunnuste üldistava iseloomustuse, nii uuritavate ettevõtete suhtes üksikult, kui ka nende ettevõtete üldmassi kohta.

Sel teel saadud tunnuste iseloomustused võimaldavad määrata antud ettevõtte koha teiste ettevõtete hulgas nende arenemise ja töösaavutuste mõttes ja juhtida ettevõtte tööd võistluse teel eesrindlike ettevõtetega.

Üheks analüüsi võtteks on prof. N. R. Veitsmani poolt agregaatindeksite meetodist väljaarendatud *ahelasenduste* meetod. Selle võtte olemus seisneb järgnevas. Juhul, kui mõnda näitu

võib esitada mitme komponent- (element-) suuruse korrutisena, siis muutes üksteise järele komponent-suuruste (korrutajate) tähendust, teised aga jättes muutmata, ning võrreldes uut korrutist eelmisega, võib arvutuse teel tuletada iga korrutaja muutumise mõju tervikule. Vahepealseid korrutisi, mida kasutatakse sellistel uurimistel, nimetatakse korrigeeritud näitudeks.

Illustreerime seda meetodit järgmise näitega.

Tehasel olid järgmised kuutöö tulemused:

Näidud	Plaan	Tegelik
Kogutoodang 1926/27. a. püsihindades (tuh. rbl.)	210	234
Tööliste keskmine nimistuline arv . .	140	130
Keskmine kuutoodang tööliste kohta (tuh. rbl.)	1,5	1,8

Arvutame nende andmete alusel:

Esimene asendus: $130 \times 1{,}8 = 234$ tuh. rbl.
$130 \times 1{,}5 = 195$ „ „
Vahe + 39 tuh. rbl.

Vahe on tekkinud töötootlikkuse kasvu tulemusena.

Teine asendus: $130 \times 1{,}5 = 195$ tuh. rbl.
$140 \times 1{,}5 = 210$ „ „
Vahe — 15 tuh. rbl.

Vahe tekkis tööliste arvulise koosseisu kärpimise tulemusena. Toodang on kasvanud mõlema teguri ühise mõjutuse tulemusena

$$+ 39 - 15 = + 24 \text{ tuh. rbl. võrra.}$$

Näitest ilmneb, et esimese asenduse teine lüli esineb teise asenduse esimese lülina jne., s. o. iga kõrvutamine on nagu seoses teisega.

Analüüsis rakendatakse ka *statistilisi suhtelisi suurusi*.

Lihtsa nähte koguslik iseloomustus väljendub tavaliselt *absoluutse* suurusega. Lihtsate suuruste vastastikune omavaheline

seos määratakse analüüsimisel aga mitmesuguste suhteliste suuruste arvutamise teel.

Suhteliste suurustena esinevad analüüsis tavaliselt: 1) ühe tunnuse suurust iseloomustava kahe üldsuuruse suhe, näiteks kaubatoodangu vahekord antud kuul, võrreldes eelmise kuuga jms.; 2) kahe keskmise suuruse suhe, milledel on ruumis ja ajas erinev tase, näiteks kahe toote omahinna suhe, kus ühe toote omahind võetakse võrdluse aluseks. Mitmesuguste andmete ridade omavaheline suhe annab eri liiki suhtelisi suurusi, mida nimetatakse suheteks ehk operatiiv-koefitsientideks.

Analüüsimisel kasutatakse samuti indekseid, mis kujutavad endist eri liiki suhtarve. Neid kasutatakse analüüsis uurimisele kuuluvate mitte ühesuguse koostisega tunnuste, nagu toodangu, omahinna, töötootlikkuse jne., muutuva taseme uurimiseks. Suuruste kõrvutamisel, mis näitavad uuritava tunnuse iseloomustavaid või tüüpilisi mõõte, kasutatakse analüüsimisel statistikast tuntud dünaamilisi ehk aegridu. Analüüsimisel on uuritava tunnuse suurus nähtude rühma piirides sageli sõltuv reast teguritest, mis mõjutavad selle tunnuse suurust. Sellistel juhtudel kasutatakse analüüsimisel seose mõõtmiseks korrelatsiooni koefitsienti.

Kõik ülalkirjeldatu räägib kogu statistiliste meetodite arsenali rohkest kasutamisest analüüsimise tehniliste võtetena.

Peale käsitletud võtete kasutatakse analüüsimisel ka teisi analüüsile omaseid võtteid, mida rakendatakse üksikute majandusalade tegevuse uurimisel. Neid võtteid vaatleme järgnevates peatükkides.

§ 4. Analüüsimise plaan.

Analüüsimisel, nii kui igasuguses töös, peab olema oma plaanikindlus. Analüüsimise plaan on vajalik selleks, et: 1) määrata kindlaks analüüsi ulatus ja sügavus; 2) jaotada analüüsimistöö kindlate tähtaegade järgi; 3) kinnistada analüüsimistöö kindlatele isikutele ja 4) teha kindlaks analüüsimistöö teostamise vormid.

Arvestades analüüsi ulatuse, sügavuse, tähtaegade ja vormistamise erinevusega, peab päevaanalüüsi plaan oluliselt erinema kuu- ja aastaanalüüsi plaanist.

Kõigis analüüsimise plaanides peab kõigepealt olema kindlaks määratud analüüsimisele kuuluvate näitude ring, analüüsimisel kasutatavad arvestuse ja aruandluse andmed ning analüüsi tähtajad.

Analüütiline töö oleks meie arvamuse järgi otstarbekohane jaotada ökonomistide ja raamatupidajate vahel, kes juhivad teatud tööalasid. Kuid tegelikult on olukord sageli selline, et mõnedel neist ei ole analüütiliseks tööks vajalikku ettevalmistust. Sellistel juhtudel koondub see töö tavaliselt pearaamatupidaja, plaaniosakonna juhataja, nende asetäitjate, suurtes ettevõtetes aga — eriliste analüütikute-raamatupidajate ja ökonomistide kätte.

Kogu analüüsimistöö võib ositada järgmisse kolme järku: 1) aruandluse mihuse kontroll, 2) arvestusandmete töötlemine ja uurimine ja 3) analüüsi, järelduste ja ettepanekute vormistamine.

Nüüd asume analüütilise töö valgustamisele igas mainitud järgus.

§ 5. Arvestus- ja aruandeliste andmete mihuse kontroll.

Asudes analüüsimisele, peab silmas pidama, et analüütiliste uurimuste ja järelduste õigsus sõltub kõigepealt arvestus- ja aruandeliste andmete mihusest. Opereerides ebaõigete allikatega, jõuab analüüsija möödapääsmatult ebaõigete järeldusteni. Seepärast just ongi arvestus- ja aruandeliste andmete kontroll analüüsimistöö esimeseks ja üsna vastutavaks järguks.

Esimeses järjekorras vaja veenduda arvuliste arvestus- ja aruandeliste andmete õigsuses. Selleks peab kontrollima bilansikirjete hinde õigsust, tsehhi- ja tehase üldkulude jaotust, kalkulatsioonide koostamist, personali arvulise koosseisu arvestamist ja teisi näitusid ning tegema neis vajalikud parandused. Selle järel kontrollitakse aruandluses toodud plaaniandmete vastavust tööstusfinantsplaani ja kvartaliplaani andmetele. Aruandlus sisaldab arvulisi andmeid möödunud ajavahemikkude kohta, mis aja ja võrreldavuse suhtes

esinevad samuti kontrollialuste elementidena. Üksikute näitude kooskõlastatus ja omavaheline seos mitmesugustes aruandevormides tuleb võtta piinlikule kontrollimisele. Kontrollitakse samuti finantsilisi tulemusi ja fondide moodustamise õigsust.

Lõpuks vaja kontrollida andmestikku võimalike arvuliste vigade seisukohalt ja aruandeliste andmete vastavust vormilistele nõuetele, näiteks aruandluse vormistamist andmestiku täielikkuse mõttes jms.

§ 6. Arvestus- ja aruandeliste andmete töötlemine ja uurimine.

Kontrollitud andmeid ei saa sageli kasutada analüüsimisel ilma eelneva töötlemiseta. See seletub asjaoluga, et analüüsimisele kuuluvad materjalid ei ole alati võrreldavad samade andmetega möödunud aja kohta ning ei ole alati koostatud analüüsimiseks vajalikes lõigetes. Peale selle on analüüsimisel vajalik arvutada analüüsitava materjali põhjal rida tuletatavaid näitusid.

Materjalide töötlemise peamisteks elementideks on: 1) mitmesuguste arvuliste andmete seadmine võrreldavasse seisukorda; 2) näitude ümberrühmitamine; 3) tarvilike tuletatavate näitude arvutamine; 4) analüütiliste tabelite ja graafikute koostamine; 5) keskmiste ja suhtarvude, koefitsientide, indeksite, protsentide, korrelatsiooni koefitsientide jms. arvutamine.

Sellel töötlemisel peab mitmesuguse arvulise materjali võrreldavasse seisukorda seadmine eelnema tingimata teistele töödele.

Ettevõtte arvulised andmed aruandeajavahemiku kohta võibolla ei ole võrreldavad möödunud ajavahemike (kuude, aastate) andmetega, näiteks toodangu sortimendi järgi, toodangu omahinna alal jms. Sellistel juhtudel tuleb analüüsitavad andmed seada võrreldavasse seisukorda ja kui see ei ole võimalik, loobuda võrdlusest või teha analüüsimisel rida seletavaid märkmeid, reservatsioone.

Materjali töötlemisel peab lähtuma näitude tähtsusest, nende tasemest ja erikaalust. Väga tihti absoluutne suurus ei iseloomusta küllaldasel määral tema erikaalu, seepärast tuleb see väljendada ka protsentides.

Tegurite avastamiseks ja mõõtmiseks tähtsamate näitude järgi tekib analüüsimisel vajadus koostada analüütilisi tabeleid, andmikke, graafikuid jms. Real juhtudel tuleb analüüsitavaid andmeid töötlemisel lihtsustada, mille otstarbeks on kärpida edaspidist arvutustööd ning anda andmetele suuremat ülevaatlikkust ja selgust.

Enam levinud lihtsustamisvõtetest võib nimetada järgmisi: 1) arvude ümardamine alamate klasside ärajätmise teel, näiteks rahalistes summades ümmarguselt kuni tuhandete rubladeni; 2) mitmete ühelaadsete summade asendamine ühe kogusummaga ja 3) absoluutarvude asendamine suhtarvudega, peamiselt protsentidega jne.

Töötletud materjalid tuleb seejärele läbi uurida näitude tehnilis-majandusliku sisu, töös saavutatud taseme, tegurite seisukohalt, millede mõjutusel on kujunenud antud tase ettevõtte töös jne.

§ 7. Analüüsi, järelduste ja ettepanekute vormistamine.

Analüütilise töö viimane järk on analüüsi tulemuste kirjalik vormistamine. Ettevõtetes teostatakse teatavasti: 1) igapäevaseid, 2) kuu- ja 3) aasta-analüüse.

Esimesel juhul võib piirduda analüüsi andmete teatamisega direktsioonile, tsehhide ülematele ja teistele ettevõtte töötajatele operatiivseks juhtimiseks, ilma neile kirjaliku teksti kuju andmata. Selliste teadete parimaks vormiks on tegelike arvuliste andmete igapäevane märkimine ettevõtte majanduslikku tegevust iseloomustavate tähtsamate näitude järgi direktori, peainseneri ja teiste juhtivate töötajate käsiraamatuisse.

Selliste näitudena esinevad tavaliselt: 1) tootmisplaani täitmine mahu, sortimendi ja mihuse järgi; 2) seadmete kasutamine: vahetusi töötamise koefitsient, tööseisakud; 3) töö: tööliste arvuline koosseis ja voolavus, tööaja kaod, töönormide täitmine, töötootlikkus jt.; 4) omahind; 5) materjalidega varustamine; 6) toodangu ärasaatmine; 7) rentaablus; 8) bilansi näidud; 9) ettevõtte makseseisund.

Säärased igapäevased õienduste laadi andmed võimaldavad direktsioonile juhtida eksimatult ettevõtte edasist tööd ja kiiresti kõrvaldada «kitsad kohad» selles, kasutamata pearaamatupidaja, plaaniosakonna juhataja ja teiste töötajate isiklikke teenuseid.

Teisel ja kolmandal juhul on aga tarvilikud kirjalikud tekstilised analüüsid. Eriti täielik peab olema aasta-analüüs, mille andmeid, peale tavaliste otstarvete, kasutatakse ka seletuskirja koostamiseks aastaaruande juurde.

Kogu analüüs (lõpparvamus, ettekanne) koosneb tavaliselt kolmest osast: 1) olukorda konstateeriv osa, 2) järeldused ja 3) ettepanekud.

Esimeses, kõige mahukamas osas, esitatakse jutustavas vormis üksikute nähtude, nende elementide ja komplekside analüütilise uurimise andmed.

See analüüsi osa tuleb koostada näiteks järgnevas järjestuses: a) tootmiskava täitmise analüüs (toodangu väljalase mahu järgi, sortimendi järgi): masinate ja seadmete kasutamine, ettevõtte varustumus materjalidega, kütte ja elektrienergiaga, töö kogus ja mihus; b) toodangu omahinna analüüs: struktuuri ja dünaamika, kogu kaubatoodangu, tähtsamate toodete, isemajandavate tsehhide toodangu omahinna analüüs jms.; d) toodangu realiseerimisplaani ja ettevõtte rentaabluse plaani täitmise analüüs ja e) ettevõtte finantsilise seisundi analüüs.

Selle analüüsi osa tekstis (kui dokumendis) peab esile toodama:

a) plaani täitmise tulemused kõigi plaani näitude ringi ulatuses;

b) plaanist kõrvalekaldumist põhjustanud tegurid, nende suurus, seos ja vastastikune sõltumus;

d) seadmete võimsuse, omahinna jm. varjatud reservid;

e) ettevõtte arendamise suunad ja tempo.

Nende ülesannete lahendamiseks peab analüüsi koostamisel ära kasutama kõik materjalid, s. o. analüüsi allikad.

Et töö ei oleks väliselt liiga mahukas, ei mahutata analüüsi teksti tavaliselt formulare, graafikuid ja arvulisi andmikke, välja arvatud väikesed tabelid ja graafikud. Positiivseid ja negatiivseid nähteid ettevõtte töös ei tule analüüsi tekstis mitte üksnes valgus-

tada, vaid anda nende kohta ka hinnang, järeldused neist aga jätta tegemata (vt. allpool). Pisinähted, mis ei ole iseloomustavad, jäetakse analüüsist välja, et mitte jätta olulisemaid nähteid nende varju.

Analüüsi teine osa on järeldused, mis peavad tuletuma esimesest osast. Järeldustes võetakse kokku kõik olulisemad momendid ettevõtte töös. Järeldused peavad olema lühikesed, konkreetsed ja sisukad, kordamata analüüsi konstateerivat osa.

Analüüsi kolmandaks, lõpposaks on ettepanekud tulevikuks ettevõtte töö parendamise alal. Nad tuletuvad analüüsi esimesest kahest osast. Ettepanekutes tuleb määrata teed ja tähtajad puuduste kõrvaldamiseks ettevõtte töös, samuti abinõud, mis tagavad edaspidi plaani täitmist.

§ 8. Analüüsi andmete kasutamine ettevõttes.

Igapäevase analüüsi andmed, millest oli kõnet ülalpool, kasutatakse tavaliselt tehaste ja tsehhide juhtkonna poolt töö operatiivseks juhtimiseks plaani täitmise alal.

Kuuanalüüsi andmed aga esitatakse üldreeglina samal otstarbel pearaamatupidaja ja plaaniosakonna juhataja poolt tsehhide ja osakondade ülemate laiendatud koosolekutel ettevõtte direktori juhtimisel.

Pärast seda avaldatakse tsehhide töötulemused kujunenud praksise kohaselt igakuuliselt direktori käskkirjaga, milles antakse samuti konkreetseid näpunäiteid tulevikuks tsehhide ja kogu ettevõtte töö parendamiseks. Kuid ainult sellega muidugi piirduda ei tohi. Tuleb teatada analüüsi andmed tsehhidele ning sisse seada operatiivne kontroll neile teostamiseks ettepandud abinõude täitmise üle.

III peatükk.

Tootmiskava täitmise analüüs.

§ 1. Tootmiskava täitmise analüüsi sisu ja ülesanded.

Tootmiskava on analüüsi keskseks probleemiks. See seletub asjaoluga, et iga ettevõtte peaülesandeks on plaaniga kindlaks määratud toodangu väljalase plaanis ettenähtud ulatuses ja sortimendis.

Toodangu väljalase, kui peamine koguslik näit, mõjutab tähtsal määral kõiki ettevõtte tööd iseloomustavaid mihuslikke näitusid (omahinda ja teisi).

Sotsialistliku ettevõtte igapäevaseks kohuseks on anda maale võimalikult rohkem kõrgekvaliteedilist toodangut, kasutades selleks otstarbeks kõiki ettevõtte vahendeid ja võimalusi.

Kogu ettevõtte töö peab olema allutatud sellele põhiülesandele. Sellest on mõistetav, et analüüsi ülesandeks on tegelikult igati kaasa aidata ettevõttele antud ülesande täitmisel.

Kõrgekvaliteedilise toodangu väljalaske plaani peab ettevõte täitma igas vahetuses, igal ööpäeval ja igal kuul, eraldi igas tsehhis, ja plaanis ettenähtud sortimendi järgi.

Kuid tegelik plaani täitmine ei vasta alati plaanis ettenähtud tootmiskavale. Sellest tuletuvadki analüüsi ülesanded. Analüüs peab tooma esile kõrvalekaldumised plaanist ning kõrvalekaldumiste tekkimise tegurid (põhjused): a) kogu- ja kaubatoodangus (rahalises, naturaalsetes ja tingmõõtühikutes), b) toodangu sortimendis, d) toodangu komplektsuses, e) toodangu mihuses ning f) toodangu väljalaske rütmilisuses.

Need ülesanded tuleb lahendada analüüsis nii ettevõtte ulatuses tervikuna kui ka iga tema tsehhi ulatuses üksikult iga päeva, kuu ja aasta kohta.

§ 2. Kogu- ja kaubatoodangu tootmiskava täitmise analüüs.

Ettevõtte tootmiskava ulatust iseloomustab toodangu väljalaske maht, millel on kolm suurust: a) kogukäive, b) kogutoodang ja d) kaubatoodang.

K o g u k ä i b e all mõistetakse aruandeajavahemikus kõigi ettevõtte tsehhide toodangu summat (valmistooted, pooltooted, lõpetamata toodang ja tootmise iseloomuga teenused).

Kuid kogukäibe järgi toodangu mahtu ei plaanita ega arvestata, kuna kogukäive on looritatud ettevõtte sisekäivetega.

Seepärast ei ole ka kogukäibel analüüsimisel siis tegelikku tähtsust, kui kõne all on toodanguplaani täitmise küsimus mitte üksikute tsehhide, vaid tervelt kogu ettevõtte ulatuses.

Rahalises väljendis ettevõtted plaanivad ja arvestavad toodangu mahtu kogutoodangu ja kaubatoodangu järgi.

K o g u t o o d a n g u k s arvatakse tehaselise meetodi kohaselt põhi-, abi-, teenindavate ja kõrvaltsehhide toodangu (valmistoodete, pooltoodete, tootmise iseloomuga teenuste) täielikku maksust, mis on toodetud antud ajavahemikus, nii omast materjalist kui ka tellija toorainest, maha arvatud need omatoodetud pooltooted, mis on tarbitud tootmise otstarbeks ettevõttes endas. Kogutoodang iseloomustab endaga tootmiskulusid antud ajavahemikus rahalises väljendis ja on lähteliseks suuruseks töötootlikkuse arvutlemisel ning ettevõtte koormuse ja ettevõtte arenemisastme kindlakstegemisel. Kogutoodang arvestatakse teatavasti aastast aastasse 1926/27. a. püsihindades, mis võimaldab analüüsimisel väljatöötatud toodangu võrdlemist rea aastate või kuude järgi ning selgitada seega ettevõtte arenemise tempot.

Kuid suurimat tähtsust evib ettevõtte ja analüüsi seisukohalt plaani täitmine k a u b a t o o d a n g u järgi, kuna «plaani täitmine ettevõtte poolt kuulub hindamisele mitte kogutoodangu, vaid kauba-

toodangu järgi rahvakomissariaadi poolt antud ettevõttele kindlaksmääratud mihuses ja sortimendis.»[1]

Kaubatoodangu all mõistame ettevõtte seda toodangut, mis on määratud realiseerimiseks. Kaubatoodang hinnatakse hulgi-väljamishindades.

Kogutoodangu maht võib paljudel tööstusaladel olla kaubatoodangu mahust suurem või väiksem.

See toodangu mahtude lahkuminek seletub omatoodetud tööriistade ja pooltoodete üleminevate jääkide muutusega, masinaehituse alal aga, turbatööstuses, metsa ülestöötamise alal ja veinitööstuses seletub see peale selle veel lõpetamata toodangu muutustega.

Analüüsimisel peab kõigepealt kõrvutama kogutoodangut kaubatoodanguga ning kindlaks tegema lahkumineku summa suuruse ja lahkumineku tekkimise põhjused. Selline kõrvutamine toimub väljamishindades, milleks kogutoodang hinnatakse ümber neisse hindadesse.

Kui kõrvutusel ilmneb, et kaubatoodang jääb kogutoodangust maha, siis annab see märku asjaolust, et lõpetamata toodang ei ole komplektne. (vt. allpool.)

Sageli esineb, et ettevõte üldiselt täidab ja isegi ületab kogu- ja kaubatoodangu väljalaskeplaani, kuid plaanitud toodete järgi on plaan täitmata. See seletub asjaoluga, et ettevõte on tootnud plaanimata tooteid ja osutanud plaanimata teenuseid. Seepärast tuleb analüüsimisel üldisest täidetud toodangu väljalaskeplaanist eraldada plaanimata toodang ja anda hinnang ainult plaanitud toodangu väljalaske alusel.

Suurema kasumi saamise sihiga laiatarbekaupade toodangu realiseerimisest, mille suhtes ei kehti alati kindlaid väljamishindu, ettevõtted toodavad mõnikord laiatarbekaupu mitte jääkidest, vaid põhitoorainetest, kahjuks põhitoodete tootmisele, mis tuleb avastada analüüsiga ja hukka mõista.

Toodangu väljalaske igapäevase analüüsi allikatena võivad tulla kasutamisele toodangu arvestuse žurnaalid, tsehhide aruanded,

[1] ÜK(b)P KK ja NSV Liidu RKN-i määrus 29. märtsist 1937. a.

ööpäeva- ja vahetuse-aruanded, toodangu üleandmisel kasutatavad saatelehed ja teised andmed. Kuuanalüüsi korral esinevad kõik need allikad täiendavatena NSV Liidu Riikliku Plaanikomisjoni Statistika Keskvalitsuse poolt kindlaks määratud vorm nr. 1-p juurde.

Aastaanalüüsi allikateks on aastavorm nr. 8, kuuanalüüsid, arvestus- ja aruandlus- ning teised andmed.

Analüüsi meetodeid ja võtteid nii käesolevas paragrahvis kui ka edaspidi me illustreerime konkreetsete näidetega. Illustratsioonimaterjalina kasutame kogu kursuse ulatuses ühe masinaehitustehase aruandlust 1946. a. septembrikuu kohta selleks, et näidata omavahelist seost ja vastastikust sõltumust kõigi ettevõtte osade majanduslikku tegevust iseloomustavate näitude vahel.

Kuid peame tegema reservatsiooni, et meie konkreetse analüüsi ulatus ja sügavus on käesoleva töö kitsa mahu tõttu tublisti piiratud.

Asume nüüd masinaehitustehase kogu- ja kaubatoodangu plaani täitmise analüüsimisele 1946. a. septembris järgneva jooksva statistika vorm nr. 1-p tabeli andmete alusel (andmed tuh. rbl.):

Tabel 1.

Näidud	Plaan			Tegelikult plaani aluseks võetud metodoloogia järgi				
	aruande-aastal 1946.	aruande-kvartalis	aruandekuus	eelmises kuus	aruandekuus	eelmise aasta vastavas kuus	aruandeaasta algusest	eelmise aasta samas ajavahemikus
	1	2	3	4	5	6	7	8
Kogutoodang (1926/27. a. hindades)	7.500	2.130	760	768	821	316	4.915	4.077
Kaubatoodang (kehtivais väljamishindades) . .	15.500	4.392	1.598	1.651	1.725	468	9.654	4.144
Laiatarbekaubad 1926/27. a. hindades	5.450	1.635	595	536	623	123	2.983	785

Toodud tabel sisaldab vaid absoluutseid andmeid tootmiskava täitmise kohta, millede alusel on vaja arvutada suhtelised suurused, nii plaani täitmise taseme iseloomustamiseks kui ka toodangu juurdekasvu iseloomustamiseks, võrreldes eelmiste ajavahemikega.

Tootmiskava täitmist tehase poolt 1946. a. septembris iseloomustab %-des järgmine tabel:

Tabel 2.

Näidud	Tegelik septembris %-des, võrreldes		
	plaaniga	1946. a. augustiga	1945. a. septembriga
1. Kogutoodang	108,0	106,9	259,8
2. Kaubatoodang . . .	108,1	104,3	368,6
3. Laiatarbekaubad . .	104,7	116,2	506,6

Toodud tabelite andmed näitavad, et septembri kogutoodangu plaan (760 tuh. rbl.) on ületatud 61 tuh. rbl. ehk 8,0% võrra, kaubatoodangu plaan (1 598 tuh. rbl.) aga — 127 tuh. rbl. ehk 8,1% võrra. Plaani täitmise vahe kogutoodangu (108,0%) ja kaubatoodangu plaani (108,1%) täitmise vahel 0,1% määral seletub esiteks toodangu hindade erinevusega (kogutoodangu hinne 1926/27. a. hindades, kaubatoodang aga — hulgi-väljamishindades) ja teiseks vähese lõpetamata toodangu jäägi vähenemisega kuu lõpuks, võrreldes jäägiga kuu alguseks.

Ka laiatarbekaupade toodangu plaan ületati septembris 4,7% võrra.

Peab märkima, et 1946. a. septembri kaubatoodang ületas sama aasta augusti kaubatoodangut 4,3% ja eelmise aasta septembri kaubatoodangut 268,6% võrra, mis räägib tehase arenemisest kiire tempoga. On iseloomustav, et laiatarbekaupade toodang aruandeaasta septembris ületas eelmise aasta sama kuu toodangut väga suurel määral — 406,6%.

See seletub järsu laiatarbekaupade toodangu suurenemisega tehase 1946. a. plaanis, peamiselt selle arvel, et tehas omandas kogemused uue toote «A» tootmise alal.

Toodangu aastaplaani täitmist 1946. a. 9 kuu eest protsentides iseloomustavad järgmised andmed:

Tabel 3.

Näidud	Tegelik täitmine %-des, võrreldes	
	plaaniga	tegeliku täitmisega 1945. a. 9 kuu eest
1. Kogutoodang	56,2	103,6
2. Kaubatoodang . . .	62,0	232,9
3. Laiatarbekaubad . .	54,7	380,0

Need ja ülaltoodud andmed annavad tunnistust sellest, et kaubatoodangu aastaplaan 15.500 tuh. rbl. on täidetud 9 kuu jooksul 9.654 tuh. rbl. ehk 62,0% ulatuses, kogutoodangu plaan — 7.500 tuh. rbl. — aga on täidetud 4.915 tuh. rbl. ehk 56,2% ulatuses. Järelikult on vaja aastaplaani täitmiseks toota IV kvartali jooksul kaubatoodangu arvestuse alusel 5.846 tuh. rbl. ehk 38,0%, ja kogutoodangu arvestuse alusel 2.585 tuh. rbl. väärtuses ehk 43,8% ulatuses aastaplaanist.

Need andmed ilma toodangu kvartaliplaanideta ei anna muidugi võimalusi otsustada ei plaani täitmise üle 9 kuu jooksul, ega ka 1946. a. IV kvartali toodanguplaani mahu üle.

Tehase tööstusfinantsplaanist nähtub, et toodangu aastaplaan oli kvartalite lõikes järgmine: a) kogutoodang: I kv. — 1.600, II kv. — 1.800, III kv. — 2.000, ja IV kv. — 2.100, kokku 7.500 tuh. rbl.; b) kaubatoodang: I kv. — 2.700, II kv. — 3.420, III kv. — 4.392 ja IV kv. — 4.988, kokku — 15.500 tuh. rbl.

Toodust järgneb, et toodangu plaan on 9 kuu eest jäänud täitmata kogutoodangu osas 5.400 — 4.915 = 485 tuh. rbl. ehk 9,1% ja kaubatoodangu osas 10.512 — 9.654 = 858 tuh. rbl. ehk 8,2% ulatuses.

Võrreldes aga 1945. a. sama 9 kuu toodanguga, on saavutatud toodangu juurdekasvu kogutoodangu osas 3,6%, kaubatoodangu osas — 132,9% ja laiatarbekaupade tootmise alal 280,0%.

Säärane ebaproportsionaalne juurdekasv seletub uue laiatarbetoote «A» tootmisega 1946. a., mille väljamishind on kõrge.

§ 3. Tootmiskava täitmise analüüs toodangu sortimendi järgi.

Toodangu sortimendi all mõistame üksikute toodete ja pooltoodete nimetuste v a h e k o r d i nende toodangu üldises väljalaskes.

ÜK(b)P XVIII Üleliiduline konverents nõuab ettevõtetelt plaani täitmist «mitte üksnes koguslike näitude järgi, vaid tingimata ka mihuseliselt, komplektselt sortimendi järgi.»

Sellest ilmneb, et analüüsimisel tuleb osutada erilist tähelepanu plaani täitmisele toodangu sortimendi järgi. Põhiallikateks sellel analüüsimisel on kuuaruande vorm nr. 1-p ja aastaaruande vorm nr. 8, milles valmis- ja pooltoodete toodang näidatakse plaani ülesannete kohaselt liikide ja sortide järgi naturaalväljendis. Nende vormide andmed võimaldavad kindlaks teha toodete tegeliku väljalaske kõrvalekaldumised plaanist ja eelmistest ajavahemikest eraldi iga toote kohta. Kuivõrd aga plaan on täidetud toodete sortimendi seisukohalt tervelt kogu ettevõtte ulatuses, selleks tuleb toodete naturaalkogused kogu valmis- ja pooltoodete nomenklatuuri ulatuses hinnata 1926/27. a. hindade alusel. Sortimendi lõikes loetakse plaan täidetuks vaid sel juhul, kui ta on täidetud plaanis ettenähtud valmis- ja pooltoodete kogu nomenklatuuri ulatuses.

Neil juhtudel aga, kus plaan on jäänud täitmata kas või ühegi positsiooni (toote) osas, teiste positsioonide järgi aga, vastupidi, on plaan koguni ületatud, sellise ületamise tulemusena saavutatud toodangut plaani täitmise arvestuses sortimendi lõikes tervelt kogu ettevõtte kohta arvesse ei võeta. Samuti ei võeta sortimendi järgi kokkuvõtetes arvesse nende valmis- ja pooltoodete tegelikku toodangut, mida plaanis ei olnud ette nähtud.

Juhul aga, kui ettevõte t ä i d a b k õ i g i plaanis ettenähtud valmis- ja pooltoodete tootmisplaani, mõningate toodete alal aga ületab plaani ja toodab isegi mõningaid tooteid, mida plaan ette ei näinud, siis annab see meile õiguse tootmisplaani täitmise protsendi arvutamisel sortimendi lõikes võtta arvesse kogu väljatöötatud toodang.

Pärast seda, kui selle meetodiga on juba selgitatud tegelikud kõrvalekaldumised plaanis ettenähtud sortimendist, peab analüüsi teel selgitama ka nende kõrvalekaldumiste põhjused.

Seejuures peab analüüsija esile tooma säärased juhtumid, kus ettevõte välise efekti pärast laseb välja üle plaani «kasulikumaid» (materjalimahukaid) tooteid «kahjulikkude» (töömahukate) toodete plaani täitmise kahjuks.

Illustreerime ülalkäsitletut järgneva näitega.

Masinaehitustehas täitis plaani 1946. a. septembris, nagu nähtub vormist nr. 1-p, naturaalses väljendis järgmistes kogustes:

Tabel 4.

Tähtsamate valmis- ja pooltoodete loetelu	Arvestusühik	Ette nähtud toota plaani järgi			Tegelikult toodetud		
		aastas	aruande-kvartalis	aruande-kuus	aruande-kuus	aruande-aasta algusest	samal ajavahemikul eelmisel aastal
		1	2	3	4	5	6
1. Minist. tellimused .	tuh. rbl.	2.000	500	118	171	1.095	3.166
2. Toode „A“	tükki	20.000	6.000	2.200	2.060	9.380	—
3. Toode „B“	„	60.000	18.000	6.000	6.800	34.000	7.200

Sellest tabelist nähtub, et tehas ületas septembris plaani ministeeriumi tellimuste alal 53 tuh. rbl. ehk 44,5% ja toote «B» alal — 800 tükki ehk 13,3% võrra ja, vastupidi, ei täitnud aga tootmisplaani 140 tüki ehk 6,4% võrra tootes «A», mille tootmistehnika omandamine teostub 1946. a. See annab tunnistust asjaolust, et tehas ei osutanud tarvilikku tähelepanu uue toote tootmistehnika omandamisele.

Plaani täitmist sortimendi lõikes tervelt kogu tehase ulatuses septembris iseloomustab järgnev tabel.

Sellest tabelist on selgesti näha, et plaani ületamisel kogutoodangu järgi 8% ulatuses, sortimendi lõikes on plaan täitmata 3,7%.

Toodete nimetus	Hind rbl.-s	Plaani järgi		Tegelikult			Plaani täitmise %	
	1926/27. a. püsihindades	kogus (tk.)	summa (tuh. rbl.)	kogus (tk.)	summa (tuh. rbl.)	sellest sortimendi järgi	kogutoodangu järgi	sortimendi järgi
	1	2	3	4	5	6	7	8
1. Minist. tellimus .	—	—	110	—	171	110	155,4	100,0
2. Toode „A“ . . .	200	2.200	440	2.060	412	412	93,6	93,6
3. „ „B“ . . .	35	6 000	210	6.800	238	210	113,9	100,0
Kokku			760		821	732	108,0	96,3

Plaani mittetäitmine sortimendi järgi on tekkinud sel põhjusel, nagu näitavad arvestusandmed, et tehas ei ole toote «A» komplekti kuuluvate detailide valmistamisel pidanud kinni komplektse tootmise põhimõttest.

§ 4. Tootmiskava täitmise analüüs toodangu komplektsuse järgi.

Toodangu komplektsuse all mõistame ühte toote eksemplari kuuluvate üksikute detailide ja osade väljalaske kindlat vahekorda. Toodangu komplektsus etendab väljalaskeplaani täitmisel väga tähtsat osa, eriti aga masinaehituse alal. Komplektsuse rikkumine (mida kahjuks sageli esineb ettevõtetes) pidurdab paratamata toodangu väljalaset ja tekitab järelikult lõpetamata toodangu kasvu.

Seepärast võib komplektsuse põhinäiduna tulla kasutamisele lõpetamata toodangu jääk, mis tulebki võtta analüüsimisele üksikute detailide, osade ja tootmissõlmede nimetuste ja arvu järgi.

Kuna bilansis ja raamatupidamise analüütilises tootmise arvestuses puuduvad andmed naturaalmõõtühikutes, siis tuleb analüüsimiseks kasutamisele võtta igakuulised lõpetamata toodangu inventuuri nimestikud, nende puudumisel aga — detailide, osade ja sõlmede tootmise arvestuse operatiivandmed.

Kui aga ettevõte, 1940. a. 10. juuli seadluse vastaselt, annab lattu üle mittekomplektset toodangut, siis võib seda avastada valmistoodangu inventeerimise teel laos, samuti mittekomplektsete toodete väljamise kohta ostjate poolt sissetulnud reklamatsioonide ja kaebuste põhjal.

Komplektsuse näiduks tuleb võtta see detail või osa, mille kohta antud toote koosseisu kuuluvate detailide ja osade üldises kompleksis tootmisplaani täitmise protsent on v ä i k s e i m.

Komplektsuse protsendi määratlemise viisi selgitame järgneva näitega:

Tabel 6.

Ühe toote koosseisu kuuluvate detailide nimetus	Ühe toote jaoks vajalike detailide arv (tk.)	Detailide väljalase plaani järgi toote 100 tk. jaoks	Detailide tegelik väljalase (tk.)	Plaani täitmise %
	1	2	3	4
Detail nr. 1	2	200	160	80
„ nr. 2	1	100	140	140
„ nr. 3	2	200	190	95
Plaani täitmine komplektsuse järgi				80

Selles näites on komplektsuse puudumine detailide tootmise alal selgesti nähtav. Detaili nr. 2 tootmise alal on plaan ületatud 40%, detailide nr. 1 ja 3 tootmisplaan on aga jäänud täitmata vastavalt 20 ja 5% määral. Sellest järeldub, et toote rakestust limiteerib esmajärjekorras detail nr. 1, mille toodangu järgi me otsustamegi toodangu komplektsuse üle. Järelikult väljalaske komplektsus moodustab meie näites ainult 80%. Väljaspool komplekti on aga välja lastud: detaile nr. 2 — 60 tk. ja detaile nr. 3 — 30 tk. Selle järel kui toodangu mittekomplektsuse ulatus on kindlaks tehtud, on vaja avastada mittekomplektset toodangu väljalaset põhjustanud tegurid. Need tegurid võivad olla väga mitmesugused: materjalide ja pooltoodete mittesaamine manustavailt tehastelt, detailide töösse andmise graafiku rikkumine, seadmete puudumine, toote hiline

töösse andmine, ebaühtlane kava täitmine komplekteerivate tsehhide poolt jms.

Kõigi nende tegurite avastamisel ja nende mõju mõõtmisel ettevõttes endas, kasutades lõpetamata toodangu inventeerimise nimestikke ja teisi tarvilikke arvestus- ja aruandelisi andmeid, tekib analüüsimisel siiski raskusi, kuna väga sagedasti osa tegurite mõju kattub teiste tegurite mõjuga.

Kuid isegi üksikute tegurite mõju ligilähedane mõõtmine võimaldab avastada olulisemad neist ja võtta tarvitusele vajalikud abinõud, mis tuletuvad nende tegurite mõjusuunast ja mõjumäärast toodangu väljalaskele.

§ 5. Praagi ja toodangu sordikuse mõju analüüs.

«Halvakvaliteedilise tooraine ja praaktoodangu väljalase häirib tootmisplaanide täitmist, häirib meie ettevõtete normaalset tööd ja tõstab suuresti toodete omahinda.» [1]

Kahjuks on väljalastava toodangu mõne osa mihus mõnikord veel nüüdki alla OCT-i (üleliidulised standardid) poolt kindlaks määratud standardi. Säärase toodangu ostjad esitavad (kahjuks mitte alati) oma hankijale reklamatsioone. Ettevõttehankija poolt aktseptitud sääraste pretensioonide summa võetakse tavaliselt analüüsimisel näiduna, mis iseloomustab (üsna puudulikult) toodangu mihust.

Mõnedel tööstusaladel, näiteks masinaehituse alal, tooted ei võimalda mingisuguseid kõrvalekaldumisi nõutavast mihusest. Sellistel tööstusaladel loetakse toodangu mihuse näiduks parandamatu praagi suhtelist osamäära; sellist praaki muidugi ei saa lugeda toodanguks.

Praagist tekkivad kahjud peegelduvad rahalises väljendis jooksva statistika aruande vormis nr. 3-p ja aastaaruande vormis nr. 6. Kõrvutatult toodangu väljalaske summadega, võimaldavad need kahjud kindlaks teha praagi mõjumäära toodangu väljalaske,

[1] G. M. Malenkov, Parteiorganisatsioonide ülesandeid tööstuse ja transpordi alal, 1941, lk. 25 (vene keeles).

töötootlikkuse ja toodangu omahinna suhtes. Seejärel on vaja tuua nähtavale praagi vähenemise või suurenemise põhjused aruandeajavahemikus, võrreldes eelmise perioodiga, ning selgitada abinõud, mis ettevõte on rakendanud praagi likvideerimiseks. Seejuures tuleb silmas pidada asjaolu, et praagi taseme keskmine näit võrreldavais ajavahemikkudes võib olla lahkuminev ka seoses toodangu sortimendi muutumisega.

Näitena analüüsime praagist tekkinud kahjud masinaehitustehases 1946. a. 9 kuu eest järgmiste vorm nr. 3-p andmete alusel (andmed tuh. rublades):

Tabel 7.

	Kogutoodang omahinna alusel	Lõplikult praagitud toodete maksus omahinna alusel ja kulutused praagi parandamise alal	Praagist tekkinud kahjud	Kahjude % kogutoodangu vabriku (tehase) omahinnast
	1	2	3	4
Aruandekuu eest .	1.215	5	3	0,3
Aasta algusest . .	6.352	42	31	0,5

Need andmed näitavad piltlikult, et praagi vastu tehases rakendatud abinõude tulemusel on praak vähenenud. Nii moodustas praak 9 kuu eest 0,5%, septembris vähenes see peaaegu poole võrra, moodustades kogutoodangu vabriku- (tehase-)omahinnast 0,3%. Üheks praagi vähendamise abinõudest olid tööliste töötasust kinnipidamised praagi eest. See järeldub asjaolust, et vahe lõplikult praagitud toodete omahinna ja praagi parandamisega seotud kulutuste vahel ühelt poolt (42 tuh. rbl.) ning praagist tingitud kahjude summa vahel teiselt poolt (31 tuh. rbl.) moodustas 1946. a. 9 kuu eest 11 tuh. rbl., septembris aga 2 tuh. rbl. Vahesummad 11 tuh. rbl. (kuus keskmiselt $\frac{11}{9} = 1{,}2$ tuh. rbl.) ja 2 tuh. rbl. moodustavad praagi eest kinnipidamisi, mis septembris oli 0,8 tuh. rbl. võrra suurem 9 kuu keskmisest.

Praagi analüüsi tervelt kogu ettevõtte ulatuses on vaja täiendada sama analüüsiga tsehhide, toodete ja detailide järgi. Viimane

peab avastama praagi mõju toodangu väljatöötamisele ja töötootlikkusele, peamiselt naturaalmõõtühikuis, samuti avastama praagi põhjused ja süüdlased. Sääraseid analüüse tuleb teha mitte üksnes kuude ja aastate kaupa, vaid iga päev selleks, et analüüsi andmeid saaks viibimata kasutada praagi tekkimise põhjuste kõrvaldamiseks.

Peale praagikadude real tööstusaladel (tekstiil-, klaasi-, trikotaaži-, jalatsite-, tsemendi-, tellise- ja teistel tööstusaladel) võivad mõjutada toodangu väljalaske vähenemist ja töötootlikkuse langust veel sordikusest tingitud kahjud. Need kahjud kujunevad madalamate sortide tootmisel kõrgemate sortide arvel, madalamate sortide erikaalu tõusu arvel üldises väljalaske kokkuvõttes jms.

Sordikusest tekkivad kahjud peegelduvad koos praagikahjudega samades tabelites, nimelt jooksva statistika tabelis vorm nr. 3-p ja aastaaruande tabelis vorm nr. 6.

Sordikusest tekkivate kahjude avastamise viisi, mis kuulub arvestusküsimuste valdkonda, meie siin ei käsita.

Analüüsi võtted ja lõiked sordikusest tingitud kahjude analüüsimiseks on põhiliselt samad, mida kasutasime praagikahjude analüüsimiselgi.

§ 6. Toodangu väljalaske rütmilisuse analüüs.

ÜK(b)P XVIII Üleliiduline konverents nõuab «p l a a n i t u s e, t o o d a n g u e b a ü h t l a s e v ä l j a l a s k e, tootmise tempos esinevate tormamisnähtude l õ p e t a m i s t ettevõtte töös ning igapäevast tootmiskava täitmist igas tehases, vabrikus, kaevanduses, raudteel aegsasti läbitöötatud graafiku järgi.» [1]

Valmistoodete ebaühtlane väljalase tekitab seadmete ja tööjõu seisakuid, tootmisvõimsuste puudulikku kasutamist, praagi suurenemist, ebatootvaid ülekulutusi ületunnitööde eest ja teisi nähteid, mis mõjutavad ebasoodsalt ettevõtte tööd.

Peale selle toob toodangu ebaühtlane väljalase ühes ettevõttes endaga kaasa samasuguseid nähteid ka teistes ettevõtetes, kes tarbivad antud ettevõtte produktsiooni.

[1] ÜK(b)P XVIII üleliidulise konverentsi resolutsioonid, lk. 9 (vene k.).

Kuid peab silmas pidama, et teatud ebaühtlust toodangu väljalaske alal nähakse väga sagedasti ette plaanis, seepärast tuleb analüüsimisel ja tootmise rütmilisuse käsitlemisel kasutada lähtealusena plaaniandmeid.

Kõrvutades tegelikku ööpäeva, kuu ja kvartali toodangut samade ajavahemikkude kohta plaanitud toodanguga, ei ole raske kindlaks teha esinevad kõrvalekaldumised, s. o. toodangu väljalaske rütmilisust iseloomustavad suurused. Säärase võrdluse võib esitada tabeli kujul, kuid veel näitlikum oleks plaani- ja aruandeandmete analüüsitava ajavahemiku eest graafiline esitamine.

Pärast seda on ilmselt vajalik kindlaks teha toodangu ebarütmilise väljalaske põhjused. Põhjused võivad olla mitmesugused: varustamisplaani mittetäitmine, elektrienergia mittesaamine, tööjõu puudumine ja teised.

Käsitletu illustratsiooniks analüüsime masinaehitustehase toodangu väljalaske rütmilisust 1946. a. 9 kuu eest järgneva tabeli andmete alusel (andmed tuh. rbl.):

Tabel 8.

Kuud	9 kuu plaan	Tegelikult 9 kuu eest	Plaani täitmise %
	1	2	3
Jaanuar	750	502	67,9
Veebruar	950	610	64,2
Märts	1000	940	94,0
Kokku I kv.	2.700	2.052	76,0
Aprill	1.020	852	83,5
Mai	1.112	1.018	90,1
Juuni	1.200	1.142	95,1
Kokku II kv.	3.332	3.012	90,7
Juuli	1.292	1.214	93,9
August	1.590	1.651	103,8
September	1.598	1.725	108,1
Kokku III kv.	4.480	4.590	102,4
Kokku 9 kuud	10.512	9.654	91,9

Tabeli andmed kõnelevad sellest, et toodangu väljalase toimus kogu ajavahemiku kestel nii plaani järgi kui ka tegelikult kuust kuusse järjest kasvavais mõõtudes, kusjuures tegeliku väljalaske tempo jäi esimesel poolaastal tunduvalt maha plaani tempost. Nii oli I kvartalis plaan täidetud ainult 76,0%, teises aga 90,7% määral. Eriti ebarahuldav oli plaani täitmine jaanuaris (67,9%) ja veebruaris (64,2%), mis seletub peamiselt asjaoluga, et sel perioodil oli kogemuste omandamine uue laiatarbetoote «A» tootmise alal ettevõttes alles algstaadiumis. Sama põhjus pidurdas teataval määral plaani täitmist ka teises kvartalis.

Kolmandas kvartalis aga, kui ettevõte omas juba täiel määral kogemusi toote «A» valmistamiseks, ületas tehas plaani 2,4% võrra. Üldiselt aga oli tehases toodangu väljalase 9 kuu jooksul ebaühtlane. Ööpäevases lõikes see ebaühtlus oli ilmselt veel suurem, mis järeldub juurdemaksudest ületunnitööde eest ja seadmete seisakutest (vt. allpool).

§ 7. Tootmiskava täitmist mõjutavad põhitegurid.

Pärast seda, kui on toodud nähtavale kogu- ja kaubatoodangu, toodangu sortimendi ja komplektsuse, samuti toodangu väljalaske rütmi, kõrvalekaldumused plaanist, on tarvis analüüsi käigus t u u a n ä h t a v a l e m a j a n d u s l i k u d t e g u r i d, millede vastastikuse mõjutuse tulemusena kujunes toodangu väljalaske plaani täitmise saavutatud tase.

Neid tegureid on palju ja nad on eriilmelised, kusjuures nad mõjutavad toodangu väljalaset erinevalt: ühed — positiivselt, teised vastupidi — negatiivselt.

Et tuua nähtavale üksikute tegurite mõjusuunad ja mõjumäärad, peab analüüsimisel kõik tegurid, vaatamata nende rohkusele ja erinevusele, rühmitama nende mõju järgi toodangu väljalaskmisele.

Selle tegurite rühmituse aluseks, arvame meie, tuleb võtta majanduslik tunnus, mis tuletub tootmisprotsessi olemusest.

«Lihtsad tööprotsessi momendid on järgmised: 1) otstarbeko-

hane tegevus või töö ise, 2) töötoimele alluv ese ja 3) seadmed, millega töötaja tegutseb.» [1]

Lähtudes sellest võib kõik majandustegurid rühmitada kolme järgnevasse põhirühma: 1) tootmise tööjõuga tagatuse ja selle kasutamise organisatsiooniga seoses olevad tegurid; 2) ettevõtte tööesemetega (materjalide, kütteainete ja elektrienergiaga) varustatuse ja nende kasutamisega seoses olevad tegurid ning 3) ettevõtte töövahenditega (masinate, masinpinkide, seadmete ja tööriistadega) varustatuse ja nende kasutamisega seoses olevad tegurid.

Igaüks neist rühmadest koosneb reast teguritest.

Nii kuuluvad esimesse tegurite rühma tööjõu arvulise koosseisu küsimused, tööaja kasutamise, töötootlikkuse, keskmise töötasu, kaadrite ettevalmistuse, tööjõu voolavuse, ainelise, kultuurilise ning elukondliku teenindamise küsimused jne.

Teise tegurite rühma kuuluvad järgmised: materjalse ja tehnilise varustamise plaani täitmine, materjalide, kütteainete ja elektrienergia kulunormidest kinnipidamine, ettevõtte varustatus tööesemetega jt.

Kolmandasse rühma tuleb kanda järgmised tegurid: ettevõtte varustatus töövahenditega (uute masinate ja seadmete tegevusse rakendamine, töö tehniline varustatus, töö varustatus energiaga), tootmisvõimsuste kasutamine, masinate, masinpinkide ja seadmete kasutamine jm.

Analüüsimisel ei ole alati võimalik kindlaks teha arvukast tegurite hulgast üksikult iga teguri m õ j u m ä ä r a tootmisplaani täitmisele, kuna väga sagedasti üksikute tegurite mõju kattub teiste tegurite mõjuga ja nad on vastastikuses sõltumuses, kuid põhiliste, tähtsamate tegurite mõju ulatus tuleb tingimata analüüsimisel kindlaks teha naturaalseis või rahalisis mõõtühikuis.

Nüüd siirdume kõigi nende tegurite avastamise, nende vastastikuse seonduse ja vastastikuse sõltumuse selgitamise meetodite ja tehnika käsitlusele.

---

[1] K. Marx, Kapital. I k., 8. väljaanne, 1932., lk. 120 (vene keeles).

§ 8. Ettevõtte tööjõuga varustatuse analüüs.

Tootmiskava täitmise edu sõltub esmajärjekorras ettevõtte varustatusest tööjõuga. See on täiesti mõistetav, sest tarvilike töövahenditega varustatud töö loob tarbimisväärtusi. Sellest järgneb, et tööjõu arvulise koosseisu analüüsimisel peame lähtuma kõigepealt väljatöötatud kogutoodangu mahust nii plaani kui ka aruande järgi. Tööliste tegeliku arvu kõrvutamine tervikuna kogu ettevõtte ulatuses plaanitud tööliste arvuga võimaldab kõnelda tööliste absoluutsest üle- või puudujäägist. Kuid see tulemus ei ole küllalt näitlik järelduste tegemiseks tööliste üle- või puudujäägi küsimuses, sest võrreldes plaaniga, võib esineda tööliste üleküllus, võrreldes aga tegelikult väljatöötatud kogutoodangu mahuga, võib esineda tööliste puudujääk või vastupidi. On ilmne, et järeldada tööliste ülekküllust või puudujääki tuleb seepärast mitte tööliste absoluutarvu, vaid tööliste arvu ja analüüsimisel oleva ajavahemiku kestel tegelikult väljatöötatud kogutoodangu suhtelise vahekorra alusel. Säärase näidu tuletamine on tarvilik mitte üksnes tervikuna kogu ettevõtte ulatuses, vaid ka eraldi üksikute tsehhide järgi. Viimast tingib asjaolu, et osas tsehhides, kus plaan on täitmata, võib osutada tööjõu suhteline ülekküllus, teistes aga, kus plaan on ületatud, — suhteline puudujääk. Ühe ja sama tsehhi piirkonnas võib esineda samuti põhi-, juhtivate kutsete tööliste puudujääk teenindavate tööliste ülekküllusel, milline küsimus on samuti üheks analüüsimise objektiks. Märgime seejuures, et suhtelise näidu väljatoomine personali teiste liikide kohta peale tööliste ei ole nõutav, kuna nende liikide personali arv ei ole otseproportsioonis toodangu väljalaskega. Nende töötajate liikide osas tuleb nii tööstusliku kui ka mittetööstusliku personali tegelikku koosseisu analüüsida võrreldes plaani koosseisudega. Seejärel on vaja välja tuua tööliste arvu kõrvalekaldumise mõjumäär väljatöötatud kogutoodangule. See tuletatakse plaanitud kogutoodangu summa ning plaanitud ja tegeliku tööliste absoluutarvu vahe korrutise jagamise teel plaanitud tööliste arvuga.

Selgitame käsitletut konkreetse näitega, milles kasutame järgmisi masinaehitustehase 1946. a. septembri andmeid vormide nr. 1-p ja 2-p järgi:

Tabel 9.

Näidud	Aruandekuu plaan	Tegelikult		
		aruandekuus	eelmise aasta vastavas kuus	jooksva aasta algusest
A	1	2	3	4
1. Töölised	530	554	273	493
2. Õpilased	70	32	8	66
3. Insener-tehn. personal	73	80	49	74
4. Teenistujad	13	19	13	14
5. Noorem teenindav personal	2	2	1	2
6. Tulevalve- ja tuletõrjemeeskonnad . . .	25	24	25	25
7. Kokku tööstuslikult tootev personal . .	713	711	369	674
8. Kogutoodang 1926/27. a. hindades (tuh. rbl.)	760	821	316	4.915

Toodud tabeli põhjal võime nentida tööliste absoluutset liigsust septembris võrreldes plaaniga 24 töölise ehk 4,5% võrra. Võrreldes eelmise aasta sama kuu arvuga on tööliste arv kasvanud enam kui kahekordseks (juurdekasv 102,9%). Ka võrreldes tegeliku seisuga aasta alguseks on tööliste arv kasvanud 61 võrra ehk 12,4%. Kuigi tööliste absoluutarvuline liigus ulatus septembris 24 töölisele, võib aga suhteliselt konstateerida tööliste puudujääki 19 töölise võrra, mis nähtub järgmisest arvutusest. Kuna plaani järgi ulatus kogutoodangu plaani täitmiseks, mille väärtus oli 760 tuh. rbl., vajalik tööliste arv 530-le, siis tegelikult väljatöötatud kogutoodangu kohaselt pidanuks ettevõttes olema $\frac{530 \times 821}{760} = 573$ töölist. Tõeliselt aga oli 554 töölist, s. o. 19 töölise võrra vähem, mis tuleb panna tehase teenete arvele.

Seoses tööliste absoluutse liigusega 24 töölise võrra tehas pidanuks ületama toodanguplaani plaanitud (100%-se) töötootlikuse korral $\frac{760 \times 24}{530} = 37$ tuh. rbl. võrra. Tõeliselt aga ületati toodanguplaan kogutoodangu järgi 61 tuh. rbl. võrra, s. o. 24 tuh. rbl. võrra enam, mis toimus ilmselt töötootlikuse tõusu arvel (vt. käesoleva peatüki § 10).

Tuleb märkida vajaliku töö puudumist tehases kaadrite ettevalmistamise alal, mille tulemusena õpilaste arv oli tehases 38 võrra väiksem plaanitud õpilaste arvust.

Negatiivse nähtena tuleb märkida ka seda, et tehases oli septembris insener-tehnilisi töötajaid 7 ja teenistujaid 6 isiku võrra rohkem, kui seda nägi ette tööjõuplaan.

Nüüd asume tööjõu dünaamika uurimisele, kui sel alal esineb enam-vähem olulisi võnkeid.

Rea kuupäevade kohta antud tööliste arvu võrdlusest tuletuv näit iseloomustab endaga teataval määral tööjõu dünaamikat. Kuid see näit ei peegelda tööjõu arvulise muutumise protsessi intensiivsust ega suunda.

Seepärast peab analüüsima täiendavalt tööjõu käivet ja voolavust, millised näidud iseloomustavad tööjõu liikumist täielikumalt. Tööjõu k ä i b e all mõeldakse igasugust tööjõu arvulise koosseisu muutumist. Muutumised toimuvad teatavasti tööliste tööle võtmise ja vallandamise teel. Tööle võtmine toimub tavaliselt ettevõtte töö laiendamise ja lahkunud tööliste asendamise puhul. Ettevõtted peavad oma plaanides ette nägema tööjõu täiendamist tööliste kutsete ja kvalifikatsioonide järgi ja vastavalt sellele koostama oma kaadrite ettevalmistamise plaani, kuna ettevalmistamata tööliste tööle võtmine väljaspoolt viib töötootlikkuse tavaliselt alla. Seepärast moodustab tööjõu tööle võtmise ja tööjõu ettevalmistamise analüüs lahutamatu terviku.

Tähelepaneliku uurimise alla tuleb võtta negatiivse nähtena tööjõu v o o l a v u s e küsimus, mille olemus seisneb kaadrite kohalpüsimatuses, s. o. tööjõu sagedas vahetuses. Analüüsimisele kuuluvas ajavahemikus võetakse voolavuse absoluutse suurusena emb-

kumb, kas tööle võetute või töölt vallandatute arv, sõltuvalt sellest, kumb neist kahest on väiksem.

Voolavuse näit (koefitsient) aga tuletatakse arvutuse teel, kui tööle võetute ja töölt vallandatute väiksema arvu ning tööliste nimistulise arvu suhe analüüsitavas ajavahemikus.

Voolavuse põhjuste avastamine (need on aga iseloomult väga mitmekesised) moodustab selle analüüsi ühe tähtsama ülesande.

Tööjõu dünaamika analüüsimise allikaks on ettevõtte statistilise arvestuse vorm nr. 2-p andmed. Kasutamegi oma analüüsi jaoks neid masinaehitustehase andmete allikaid. Tööliste tööle võtmine ja töölt vallandamine selles tehases 1946. a. septembris iseloomustub järgnevate andmetega:

Nimistu järgi oli 1. IX	528	töölist
Tööle võeti väljastpoolt	45	„
Lahkus töölt	11	„
Nimistu järgi oli 1. X	562	„

Need andmed kõnelevad kõigepealt tehase tootmise laienemisest, mis nõudis tööliste arvu suurendamist 34(45—11) töölise võrra. Samal ajal esines ka võrdlemisi väike tööliste voolavus: $\frac{11}{554} = 0{,}02$ ehk 2%.

Töölt lahkumise põhjused olid järgnevad:

1) tööluusid ja tööle hilinemised	2	töölist
2) mittevastavus töötingimustele	3	„
3) korteri mittesaamine tehaselt	4	„
4) siirdumine õppetööle	2	„
Kokku	11	töölist

Esimene neist põhjustest annab tunnistust töödistsipliini mitte küllalt kõrgest tasemest tehases, kolmas aga tööliste puudulikust tagatusest elamispinnaga.

§ 9. Tööaja kasutamise analüüs.

Tööaja kasutamismäära mõõtmine on tingitud asjaolust, et ettevõtted üldreeglina ei kasuta seda kunagi täielikult.

«Töö enese kogust mõõdetakse tema kestusega, tööajaga, tööaja mõõtmiseks on omakorda oma mõõtkava kindlates ajaosistes, nagu: tunnid, päevad jne.» [1]

Need ajaosised — töötatud inim-tööpäevad ja inim-töötunnid — ongi töö ekstensiivse suuruse näidud, mis kuuluvad analüüsimisele.

Ettevõtte tööstusfinantsplaanis leiame arvutletud tööliste tööajafondid: 1) kalendriaja-fond (365 päeva); 2) nominaalne ajafond, mis on kalendriaja-fondist 58 puhke- ja pühapäeva võrra väiksem, ja 3) tööaja-fond, mis on nominaalsest ajafondist väiksem ajakadude summa võrra täispäevaste ja vahetussiseste töökseisakute arvel. Statistilised ja aruandluse andmed, mis üldreeglina on koostatud säärase plaanimise lõikes, peavad olema tööjõu kasutamise analüüsi allikateks.

Esmajärjekorras on tähtis kindlaks teha, mitme vahetusega töötas ettevõte. Vahetusi-töötamise näiduks on vahetusi-töötamise koefitsient. See koefitsient tuletatakse kõigis vahetustes töötatud inim-tööpäevade üldarvu jagamise teel suurimas vahetuses töötatud inim-tööpäevade arvuga.

Nüüd asume tööaja analüüsimisele kõigi tööliste töötatud inim-tööpäevade arvu alusel. Tegelikult töötatud inim-tööpäevade arvu kõrvutamine vastava plaaniarvuga, mis väljendatakse tavaliselt protsentarvudes, annab kujutluse plaani täitmise tasemest töötatud inim-tööpäevade arvu järgi.

Kuid see protsent ei iseloomusta täpselt tööjõu kasutamist, kuna tegelik tööliste arvuline koosseis võib olla suurem või väiksem plaanitust.

Seepärast tuleb antud töötatud inim-tööpäevade plaani täitmise protsenti korrigeerida tööliste arvulise koosseisu plaani täitmise protsendiga. Sel viisil saadud vahe iseloomustabki täpset plaani täitmist töötatud inim-tööpäevade järgi protsendilises väljendis.

Selleks aga, et leida tööaja kasutamise mõjumäära kogutoodangu väljatöötamisele töötatud inim-tööpäevade alusel, on vaja

---

[1] K. Marx, Kapital. I k., lk. 45 (vene keeles).

plaanitud kogutoodang korrutada ülalmainitud protsentides väljendatud vahega ning saadud korrutis jagada 100-ga.

Sel teel saadud kõrvalekaldumise suurus plaanitud kogutoodangust on vaja liigendada hälvet tekitanud põhjuste järgi. Sääraste põhjustena esinevad: täispäevased tööseisakud ja tööliste tööle mitteilmumine. Viimased jaotuvad omakorda veel järgnevateks põhjusteks: 1) järjekordsed puhkused, 2) sünnituspuhkused, 3) haigused, 4) muud, seadusega lubatud tööle mitteilmumise põhjused (riiklikkude kohustuste täitmine jms.), 5) tööle mitteilmumine administratsiooni loal ja 6) tööluus. Kui nelja esimese juhu mitteilmumise põhjusi kui vabandatavaid võib jätta väljapoole põhjalikumat analüüsi, siis tööle mitteilmumise juhtumeid kahel viimasel põhjusel tuleb, kui vabandatamatuid, analüüsida tarviliku põhjalikkusega.

Järgnevalt käsitleme vahetussisese tööaja analüüsi küsimust.

Vahetussisese tööaja kasutamise näiduks on kõigi tööliste tegelikult töötatud ja plaanis ettenähtud inim-töötundide arvu suhe. Märgime seejuures, et ka see näit, nagu analoogiline tööaja kasutamise näitki töötatud inim-tööpäevade arvu alusel, vajab samuti korrigeerimist. Korrigeerimise vajadus on tingitud sellest, et plaaniline inim-töötundide arv tuletub teatud plaanilisest inim-tööpäevade arvust, tegelikult võib aga töötatud inim-tööpäevade arv võrreldes plaaniga olla suurem või väiksem. See kõrvalekaldumine plaanist põhjustabki vastavaid muutusi töötatud inim-töötundide arvus. Selle mõju suurust on kõige parem väljendada protsentides. Selle suuruse saame kahe, nimelt töötatud inim-tööpäevade ja inim-töötundide plaani täitmist iseloomustava protsentarvu vahena. Kui sellisel viisil saadud plaanist kõrvalekaldumisprotsenti töötatud inim-töötundide palani täitmist iseloomustava protsentarvu vahena. maga ja saadud korrutis jagada 100-ga, siis saame tootmisplaani mittetäitmise või ületamise summa, mis on tekkinud seoses tööjõu kasutamise kõrvalekaldumisega plaanist töötatud inim-töötundide arvu alusel. Siin on kohane märkida, et üksikute tegurite mõjulatuse bilansilises kokkuvõttes kogutoodangule tööjõu kasutamise

mõju töötatud inim-tööpäevade ja inim-töötundide arvu järgi ei arvestata, kuna see mõju avaldub töötootlikkuses.

Selle järel, plaanitud inim-töötundide arvu jagamise teel plaanitud inim-tööpäevade arvuga, tuletatakse plaanitud keskmine tööliste tööpäeva pikkus. Sama meetodiga, kuid tegelikkude tööaja andmete alusel, arvutatakse ka tegelik tööpäeva pikkus.

Lihtne tegeliku ja plaanitud tööpäeva pikkuse kõrvutamine annab analüüsijale võimaluse teha kindlaks vahetussisesed tööajakaod (mõnikord aga ka tööaja juurdekasvu sooritatud ületunnitööde arvel). Need ajakaod võivad tekkida seoses vahetussiseste (jooksvate) tööseisakute ja enneaegse töölt lahkumisega haiguse tõttu ja mõnedel muudel põhjustel.

Illustreerime ülalkäsitletut masinaehitustehase järgmiste vorm nr. 1-p 1946. a. septembri plaani ja tegelikkude andmete konkreetse analüüsiga:

Tabel 10.

	Tööliste töötatud inim-tööpäevade üldarv	Täispäevaste tööseisakute inim-tööpäevade arv	Tööle mitteilmumise inim-tööpäevade arv						Puhkepäevade ja pühade inim-tööpäevade arv	Töötatud inim-töötundide arv		Jooksvate tööseisakute inim-töötundide arv
			järjekordsed puhkused	sünnituspuhkused	haigused	muud seadusega lubatud tööle mitteilmumise juhtumid (riikl. ülesannete täitmine jne.)	administratsiooni loal	tööluus		kokku	sellest ületunnid	
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12
Tegelikult	11.533	144	1.142	465	304	214	46	2	2770	91.582	1.540	784
Plaani järgi	11.168	—	1.082	500	300	200	—	—	2.650	88.227	—	—

Selle tabeli andmed võimaldavad teha kindlaks, et inim-tööpäevade arvu järgi on plaan täidetud $\frac{11\,533 \times 100}{11\,168} = 103{,}3\%$.

Kuid selle protsendi kõrvutamine tööliste arvu protsendiga — 104,5 (vt. eelmine §) näitab, et tehas ei ole septembris täitnud plaani kõigi tööliste töötatud inim-tööpäevade arvu osas 1,2% võrra (104,5—103,3). See pidi põhjustama kogutoodangu plaani mittetäitmist $\frac{760 \times 1{,}2}{100} = 9$ tuh. rbl. ulatuses (ümardatult).

Plaani mittetäitmise peamiseks põhjuseks tööle ilmumise järgi olid täispäevased tööseisakud (144 inim-tööpäeva) ja tööle mitteilmumine administratsiooni loal (46 inim-tööpäeva).

Täispäevased tööseisakud esinesid seoses elektrivoolu väljalülitamisega rajooni ringelektrivõrgu poolt tehasest mittesõltuvail põhjusil (vt. selle peatüki § 11). Mis puutub aga tööle mitteilmumise juhtudesse tehase administratsiooni loal, siis sõltus see täiel määral tehasest endast.

Töötatud inim-töötundide plaan täideti septembris tehase kõigi tööliste poolt üldiselt $\frac{91\,582 \times 100}{88\,227} = 103{,}8\%$ määral. Plaani ületamine ulatub seega 3,8%-le; arvates maha aga töötatud inim-tööpäevade plaani ületamise 3,3% ulatuses, väheneb plaani ületamise määr kuni 0,5%-ni.

Sel põhjusel pidi kogutoodangu väljatöötamine ületama septembris plaani $\frac{760 \times 0{,}5}{100} = 4$ tuh. rbl. võrra (ümardatult).

Tööliste keskmine tööpäeva pikkus oli plaani järgi septembris $\frac{88\,227}{11\,168} = 7{,}9$ tundi (s. o. 0,1 tunni võrra alla 8-tunnilise tööpäeva pikkuse normi seoses tervisele kahjulikkudel kutsealadel töötavate ja mõningate teiste tööliste lühendatud tööpäeva pikkusega). Tegelikult ulatus tööpäeva pikkus $\frac{91\,582}{11\,533} = 7{,}95$ tunnile, ületades plaanitud tööpäeva pikkust 0,05 tunni võrra. Tööpäeva pikenemine toimus ületunnitööde arvel, kuid mitte 0,05, vaid $\frac{1540}{91\,111} = 0{,}16$ tunni võrra, s. o. 0,11 tunni võrra enam. See lahkuminek seletub asjaoluga, et plaanitud tööpäeva pikkuse puhul pidanuks töötama 7,9 tundi $\times 11\,533$ inim-tööpäeva $= 91\,111$ inim-töötundi, tegelikult aga töötati 91 582 inim-töötundi, s. o. 471 inim-töötunni võrra

enam. Kui arvata see arv maha ületunnitöö inimtöötundidest (1540), siis saame 1069 inim-töötunniga võrduva plaani mittetäitmise, neist: 784 inim-töötundi jooksvate tööseisakute ja 285 inim-töötundi muil põhjustel.

§ 10. Töötootlikkuse analüüs.

Töötootlikkuse tõus on tähtsaim tootmise kasvu ja omahinna alandamise tegur.

«Töötootlikkus see on lõppkokkuvõttes tähtsaim, peamine uue ühiskondliku korra võidutegur.»[1]

Töötootlikkust mõõdetakse teatavasti toodangu kogusega, mis tööline saavutab ajaühiku kestel, või vastupidi, tööajaga, mis kulutatakse tooteühiku tootmiseks.

T ö ö a j a ü h i k u d. Tööajaühikuna kasutatakse meie ettevõtteis töötootlikkuse arvutluseks plaanimisel ja statistilises arvestuses tavaliselt järgmisi ühikuid: töötatud inim-töötund ja inim-tööpäev ning üks keskmine nimistuline tööline kuus ja aastas.

Igaüks neist perioodidest, millede kohta arvutletakse töötootlikkuse näit, iseloomustab endaga töötootlikkuse erinevat täpsust.

Täpseimaks näiduks on töötootlikkus töölise töötatud i n i m - t ö ö t u n n i kohta, kuna see baseerub efektiivsel tööajal. Töötootlikkust iseloomustava i n i m - t ö ö p ä e v a kohta arvutletud näidu täpsus väheneb inim-tööpäevades arvestatud tööajakadude suuruse võrra.

Keskmise nimistulise töölise kohta k u u s arvutletud töötootlikkuse näit läheb oma täpsuse poolest päevasest töötootlikkusest lahku aruandekuu kestel tööliste nimistulise koosseisu kasutamismäära mõjuga võrdses suuruses.

Viimane tegur, kuid a a s t a l õ i k e s, põhjustab samuti kuu ja a a s t a keskmise nimistulise töölise kohta arvutletud kuu- ja aasta-töötootlikkuse erinevat täpsuse määra.

Seda nimetatud nelja tööajaühiku erinevat t ä h e n d u s t, millede kohta arvutletakse töötootlikkust, tuleb töötootlikkuse analüüsimisel alati silmas pidada.

---

[1] V. I. Lenin, Teosed. XXIV k., lk. 342.

Töötootlikkuse näidud. Üldiselt kasutatavad töötootlikkuse näidud arvutletakse naturaalses ja väärtuselises väljendis.

Naturaalsed näidud iseloomustavad töötootlikkust täpsemalt. Kuid need võivad tulla kasutamisele vaid põlevkivitööstuses, söekaevandustes ja teistel tööstusaladel, kus ammutatakse või toodetakse vaid üht toodet. Mõnedel hulgisordilistel tööstusaladel, muuseas masinaehituse alal, kasutatakse laialt töötootlikkuse arvutlust normitud ajaühikutes, s. o. norm-tundides. Kuid töötootlikkuse naturaalnäidud ei ole kõlblikud tööstusalalisiks ja rahvamajanduslikeks üldkokkuvõtteiks, seepärast kasutatakse neid sageli vaid täiendavate näitudena, kuna põhinäiduna plaanimisel, arvestuses ja aruandluses kasutatakse üldiselt ühtlustavat väärtuselist näitu.

Väärtuseline näit (töötootlikkuse näit rahalises väljendis. Toimetaja märkus) arvutletakse 1926/27. a. püsihindades. See tuletatakse kogutoodangu jagamise teel tööaja ühikuga. Kuid ka sel näidul on see üldine puudus, et toodangu maksuse ja töömahutavuse vahel puudub väga sagedasti otseproportsionaalne sõltumus. See seletub asjaoluga, et elav ja ülekantud töö esinevad toodangu omahinna koostises erineva osatähtsusega.

Arvestades naturaal- ja väärtuseliste näitude mainitud puudusi, on otstarbekohane uurida analüüsimisel töötootlikkust mitte ühe, vaid rööbiti mõlema näidu järgi, kui seda võimaldavad ettevõtte konkreetsed tingimused.

Töötootlikkuse analüüsi läbilõiked.

Töötootlikkust peab kõigepealt analüüsima tervelt kogu ettevõtte ulatuses ning seejärel eraldi iga tsehhi ja tööliste põhi-, juhtivate kutsealade järgi.

Säärane analüüsi suund on tingitud sellest, et üksikute tsehhide järgi võivad esineda väga suured töötootlikkuse kõrvalekaldumised tehase üldkeskmisest.

Peale selle võib esineda juhtumeid, kus üleplaanilise teenindava tööliskonna olemasolu kisub alla põhi-, juhtivate kutsealade tööliste kõrge töötootlikkuse.

Sellesuunalistes analüüsides tuleb kõigepealt uurida plaani täitmist, mis sisaldab üldreeglina töötootlikkuse kasvu. Seejuures tuleb kindlaks teha, millisel määral töötootlikkuse plaani täitmist on mõjutanud toodangu sortimendi muutused, mille selgitamiseks kõrvutatakse kõigi toodete tegelik ja plaaniline toodang, väljendatuna norm-tundides.

Selleks otstarbeks võetakse norm-tundide arv ühe tooteühiku kohta ettevõtte plaaniandmete järgi. Oluliselt tähtis on kindlaks teha ka töötootlikkuse kasvu tempo. Tempo arengut saame selgitada analüüsimisel oleva perioodi tegeliku töötootlikkuse lihtsa kõrvutamise teel ühe või mitme eelmise ajavahemiku töötootlikkusega.

Väljatöötatud toodangu maht on teatavasti kahe teguri, töötanud tööliste arvu ja nende töötootlikkuse tulemus. Järelikult peab kõrvalekaldumine töötootlikkuse plaanist möödapääsmatult põhjustama ka vastavat muutust toodangu mahus (tingimusel, et tööliste arv on jäänud plaani tasemele). Selle teguri mõjutusel saavutatud toodangu summa arvutletakse plaanitud kogutoodangu summat jagades 100-ga ja korrutades seda töötootlikkuse plaanist kõrvalekaldumise protsendiga.

Nüüd asume masinaehitustehase 1946. a. septembri töötootlikkuse konkreetsele analüüsimisele vorm nr. 1-p ja 2-p järgmiste plaani- ja tegelike andmete alusel:

Tabel 11.

Näidud	Plaani järgi 1946. a septembris	Tegelikult 1946. a. septembris	Eelmise aasta septembris	Jooksva aasta algusest	
				plaani järgi	tegelikult
	1	2	3	4	5
1. Keskmine nimistuline tööliste arv . . .	530	554	273	541	493
2. Toodang keskmiselt ühe töölise kohta (rbl., püsihindades)	1.434	1.480	1.154	9.909	9.889
3. Toodangu arvutlemisel keskmiselt ühe töölise kohta aluseks võetud kogutoodang (tuh. rbl.)	760	821	316	5.400	4.915

Nende andmete põhjal 1946. a. septembri kohta arvutletud töötootlikkus ulatus võrreldes plaaniga 103,2-le ja võrreldes eelmise aasta septembriga 128,2%-le.

Plaani ületamine 3,2% võrra, töötootlikkuse plaanitud tõusul võrreldes eelmise aasta septembriga $\frac{(1\,434 - 1\,154) \times 100}{1\,154} = 24{,}3\%$ ulatuses, kõneleb tehase tunduvast edust sel alal.

Mis puutub aga töötootlikkusse 1946. a. 9 kuu kokkuvõttes, siis moodustab see kahjuks plaanitud töötootlikkusest $\frac{9\,889 \times 100}{9\,909} =$ $= 99{,}8\%$ ja on seega 0,2% alla plaani.

Septembris saavutatud töötootlikkuse võrdlus väärtuselises väljendis 9 kuu kokkuvõttega annab põhjust järeldada, et tehas töötas septembris tunduvalt paremini kui kolme kvartali jooksul.

Kuid veidi teises valguses paistab septembri töötootlikkus normtundides.

Plaanitud ja tegelik tehase toodete väljalase 1946. a. septembris iseloomustub kokkuvõttes järgneva tabeliga:

Ex bibl. uni

Tabel 12.

Toodete nimetus	Mõõtühik	Normtundide arv toote ühiku kohta	Toodangu väljalase plaani järgi		Tegelik toodangu väljalase	
			naturaalväljendis	tuh. normtundides	naturaalväljendis	tuh. normtundides
A	B	1	2	3	4	5
Toode Ministeeriumi tellimuse järgi . .	tk.	10,6	236	2,5	342	3,6
Toode „A“	„	29,7	2.200	65,3	2.060	61,2
„ „B“	„	3,4	6.000	20,4	6.800	23,1
Kokku:				88,2		87,9

Arvutatuna selle ja tabeli 11 andmete põhjal, saame 1946. a. septembri kohta järgneva töötootlikkuse:

Tabel 13.

Näidud	Plaani järgi	Tegelik	Plaani täitmise %
1. Tööliste keskmine nimistuline arv .	530	554	104,5
2. Toodang keskmiselt ühe töölise kohta:			
a) rublades püsihindades . . .	1.434	1.480	103,2
b) normtundides	166	159	95,8
3. Toodangu arvutlemisel keskmiselt ühe töölise kohta aluseks võetud kogutoodang			
a) tuh. rbl. püsihindades . . .	760	821	108,0
b) tuh. normtundides	88,2	87,9	99,7

Siit on selgesti näha, et töötootlikkus normtundides (95,8%) oli madalam töötootlikkusest püsihindades (103,2%) 7,4% võrra.

Selle lahkumineku põhjuseks on asjaolu, et tehas tootis üle plaani vähem töömahukat toodet Ministeeriumi tellimuse järgi ning toodet «B» töömahuka toote «A» arvel, mille tootmise alal tehas ei täitnud plaani; viimane asjaolu ei räägi tehase heast tööst.

Töötootlikkust mõjutavate tegurite analüüs.

Järgnevalt käsitleme töötootlikkust mõjutavaid tegureid. Töötootlikkus peab kogu aeg tõusma. Töö tootva jõu tõstmise all mõeldakse tavaliselt igasugust muutust töökäigus, mis lühendab toodangu väljatöötamiseks ühiskondlikult tarvilikku tööaega.

Marx ütleb, et «töö tootvat jõudu määratlevad väga keerulised asjaolud, muuseas töölise oskuse keskmine tase, teaduse arengu ja selle tehnilise rakenduse tase, tootmisprotsessi ühiskondlik organisatsioon, tootmisvahendite määr ja tegevusvõime ning lõpuks looduslikud tingimused.» [1]

Sellest järgneb, et kõik töötootlikkust mõjutavad tegurid kõiges nende mitmekesisuses võime rühmitada meie sotsialistlikes ette-

[1] K. Marx, Kapital. I k., 1935., lk. 5 (vene keeles).

võtetes järgmistesse rühmadesse: 1) tööjõuga, 2) töö tehnilise ja energeetilise varustatusega, 3) tootmisorganisatsiooniga, 4) energeetilise ja tootmis-seadmete ulatuse ja kasutamisega ja 5) looduslikkude tingimustega seoses olevad tegurid.

Kordamise vältimiseks võtame edaspidises käsitluses analüüsi alla vaid need tegurid, mis ei leia valgustamist teistes käesoleva peatüki paragrahvides, s. o. 1. ja 5. rühma tegurid.

Tööjõuga seoses olevate tegurite analüüs. Tööjõuga seoses olevate tegurite hulka võib arvata järgmised: a) tööjõu kasutamine; b) tööliste voolavus; d) tööliskaadri ettevalmistus; e) töö organisatsioon; f) töötasustamise süsteemid; g) sotsialistlikud töövormid; h) töönormid; i) tööliste teenindamine tootmise käigus ja j) tööliste kultuurilis-elukondlik teenindamine.

Me ei sea endale ülesandeks käsitleda analüüsi meetodeid kõigi nende üksikute tegurite mõjumäära selgitamiseks, ja tegelikult ei olegi see võimalik, välja arvatud tööjõu kasutamise mõjutuse määr. Kuid igaühe mainitud teguri mõjusuund kuulub tingimata selgitamisele.

Algame tööorganisatsiooni käsitlusega, kuna esimese kolme teguri analüüsi meetodeid on käsitletud käesoleva peatüki §-des 8 ja 9.

Tööliste jaotamine ja paigutamine ettevõttes vastavalt nende kutsealadele ja kvalifikatsioonidele, nende varustamine tööriistade, materjalide, joonistega jms., — kõik see mõjutab töötootlikkuse kasvu. Nende tegurite mõjusuunda töötootlikkuse suhtes on analüüsimisel kõige kergem kindlaks teha lühemate ajavahemikkude piirides eraldi iga üksiku tsehhi kohta nende arvestuse ja aruandluse andmete alusel.

Tavaliselt nähakse ettevõtete plaanides ette tööliste üleviimist ajatöösüsteemilt progressiivsematele töötasustamise süsteemidele — tükitöö ja preemialisele tükitöösüsteemile. Tükitööliste arvu võrdlemisel palgakontori andmete alusel nende plaanitud arvuga on tarvis teha kindlaks kõrvalekaldumised plaanist ning seejärel võtta need kõrvalekaldumised uurimisele.

Sotsialistlikud töövormid (stahhaanovlik liikumine,

sotsialistlik võistlus, lööktöö) on juhtivaid töötootlikkuse kasvu tegureid, seepärast tuleb analüüsimisel sellele nähtele omistada vastav koht.

Stahhaanovlase ja lööktöölise aunimetus antakse töölisele ainult töönormide ületamise eest.

Järelikult juba stahhaanovlaste ja lööktööliste arv kõigi tööliste üldarvuga võrreldes võib iseloomustada sotsialistlike töönormide mõju töötootlikkusele. Stahhaanovlaste ja lööktööliste arvu kõrvutamine aga rea perioodide (kuude, kvartalite, aastate) kohta annab võimaluse otsustada sotsialistlike töövormide arenemise taseme ja järelikult ka ettevõtte ning tema tsehhide töö üle nende arendamise alal üldse.

Sotsialistlike töövormide arenemise taset masinaehitustehases 1946. a. septembris iseloomustavad järgmised vorm nr. 4 andmed:

Tabel 14.

Tsehhide nimetus	Tööliste üldarv nimestiku järgi 1. X 46.	Neist	
		stahhaanovlasi	lööktöölisi
1. Tootmistsehhid	481	246	42
2. Abitsehhid	81	28	14
Kokku tehases	562	274	56

Siit selgub, et stahhaanovlasi ja lööktöölisi oli 330 töölist ehk 58,7% nende üldarvust. See kõneleb küll tööliste laiast haardest sotsialistlike töövormidega, kuid kaugeltki mitte küllaldasest sotsialistlike töövormide arenemise ulatusest, eriti abitsehhides, kus stahhaanovlaste ja lööktööliste arv moodustab tööliste üldarvust vaid 51,7%.

Nüüd siirdume t ö ö n o r m i d e t ä i t m i s e analüüsimisele, millede ületamine osutub töötootlikkuse tõusu otsustavaks tingimuseks.

Kõigepealt mõni sõna töönormidest endist, milledega meil tuleb kokku puutuda analüüsimisel.

Ettevõte rakendab tavaliselt järgmisi töönorme: 1) arvutlusnormid, mis tuletuvad täpsemaist ja tehniliselt põhjendatud arvutlusist, ja 2) kogemuslik-statistilised normid, milledel puuduvad täpsemad arvutluse põhjendused. Ettevõtted peavad igati püüdma asendada vähem täpseid teisi norme esimestega.

Seepärast peab analüüsiga kindlaks tegema, millisel määral, millistel töödel ja põhjustel kasutatakse kogemuslik-statistilisi töönorme.

Arvutlusnormid ei saa ka kehtida igavesti. Nad vananevad töö tehnilise ja energeetilise varustatuse kasvu, sotsialistlike töömeetodite arenemise ja teiste põhjuste tagajärjel ning kuuluvad perioodilisele läbivaatamisele töönormide suurendamise suunas. Sellest tekib analüüsimisel vajadus: esiteks teha kindlaks, millal viimast korda vaadati läbi töönormid ja teiseks, kas ei kasutata mitte vananenud töönorme.

Seoses kogemuste omandamisega uute toodete tootmise alal ettevõtted suurendavad töönormide arvu ja sageli kogemuslik-statistiliste töönormide arvel. Mõnikord toimub säärane suurendamine ilma täpse tehnilise põhjenduseta; selle tulemusel kasvab ilma erilise vajaduseta töönormide arv. Seepärast on vaja analüüsimisel selgitada lihtsa võrdluse teel, millisel määral töönormide arv on suurenenud või vähenenud, võrreldes eelmise perioodi töönormide arvuga ning avastada seejärel toimunud muutuste põhjused.

Selgitame ülalkäsitletut järgmise näitega masinaehitustehase arvestusandmete varal:

Tabel 15.

Kuud	Kehtivate tehniliste normide üldarv	Nende väljatöötamise meetod:			
		arvutuslik		kogemuslik-statistiline	
		arv	%	arv	%
	1	2	3	4	5
Detsember, 1945	2.754	2.106	76,5	648	23,5
Jaanuar, 1946	4.085	2.250	55,1	1.835	44,9
September, 1946	3.892	2.676	68,7	1.216	31,3

Selle tabeli andmed näitavad selgesti tehniliste normide arvulist kasvu 1946. a. jaanuaris, võrreldes eelmise aasta detsembriga,

1331 normi ehk 48,3% võrra. Seejuures langes arvutuslike töönormide osatähtsus jaanuaris, võrreldes detsembriga, 76,5 — 55,1 = = 21,4%, millega kaasus muidugi kogemuslik-statistiliste normide osatähtsuse tõus kuni 44,9%.

Kogu sellise olukorra põhjuseks oli asjaolu, et tehas hakkas 1946. a. jaanuarist peale omandama kogemusi võrdlemisi komplitseeritud uue toote «A» tootmisel, mille alal tehasel oli väga vähe arvutuslikke töönorme. Kuid tehas vähendas 1946. a. 9 kuu jooksul kehtivate töönormide arvu 4085 — 3892 = 193 töönormi ehk 4,7% võrra ja tõstis arvutuslikkude töönormide arvulist osatähtsust 55,1%-lt kuni 68,7%-ni kogemuslik-statistiliste normide osatähtsuse vastava languse arvel, mis osutub tehase töös positiivseks tulemuseks.

Seejärel on väga tähtis analüüsida kehistatud töönormide täitmist tükitööliste poolt.

Normatiivaja suurusteks on teatavasti tunni-, vahetuse- ja kuutöönormid.

Märgime, et t u n n i - t ö ö n o r m i täitmise näit arvutletakse tavaliselt kõlbliku toodangu ja töölisest mitte oleneva praagi koguse ning põhi- ja lisatöönormi (kõrvalekaldumised normaalseist töötingimusist) korrutise jagamise teel töötatud tükitöötundide arvuga.

V a h e t u s e - t ö ö n o r m i täitmise näit arvutletakse aga kõlbliku toodangu koguse ja põhi-töönormi korrutise jagamise teel töötatud tüki- ja ajatöö, pluss jooksva tööseisaku tundide arvuga.

K u u - n o r m i täitmise näidu arvutlemisel võetakse tavaliselt töötatud tööajale juurde tööle mitteilmumise ja täispäevaste tööseisakute aeg.

Kasutades neid võtteid, on vaja kontrollida töönormide täitmise protsendi arvutamise õigsust tükitööliste kohta analüüsitavas perioodis. Seejuures pühendatakse erilist tähelepanu põhjuste selgitamisele, mille tulemusel kujunes käesolev töönormide täitmise tase.

Näitena analüüsime töönormide täitmist masinaehitustehase tööliste poolt 1946. a. septembris järgnevate vorm nr. 4-p andmete alusel:

Tabel 16.

Tükitööliste liigid	Tükitööliste ositus töönormide täitmise astme järgi 1946. a. septembris					
	kuni 99% normist	100—119%	120—149%	150—199%	kaks normi ja enam	kokku
A	1	2	3	4	5	6
1. Tootmistsehhide töölised	20	40	118	99	68	345
2. Abitsehhide töölised	3	12	10	12	10	47
Kokku tehases	23	52	128	111	78	392

Tükitööliste üldarvu (392) võrdlusest tööliste üldarvuga (562) nähtub, et tehas oli viinud tükitöö tasustamisele üle 69,7%, kuna plaani järgi ta pidanuks viima üle sellele töötasustamissüsteemile 75% tööliste üldarvust. Sellest ilmneb, et plaan on täitmata 5,3%, mis seletub tehase puuduliku tööga üksikute tööde normimisel toote «A» osas, mille alal toimus tootmistehnika omandamise protsess, samuti remonttööde alal. Negatiivseks nähteks on samuti see, et 23 tükitöölist ehk 5,8% tükitööliste üldarvust, ei täitnud kehistatud töönorme. Peamiseks põhjuseks oli asjaolu, et tehas, nagu mainitud ülalpool, võttis septembri jooksul juurde 45 nõrgalt ettevalmistatud töölist. Pidev tööliste arvulise koosseisu juurdekasv, mille juures jääb täitmata nende ettevalmistuse plaan, põhjustas ka suuremat tükitööliste arvu, kes täitsid töönorme 100 kuni 119% (52 töölist) ja 120 kuni 149% (128 töölist).

Töötootlikkust mõjutab, nagu öeldud eespool, ka tööliste teenindamine tööprotsessis, mille hulka kuulub: tsehhide sisetransport, ruumide ventilatsioon, varustamine joogiveega, ruumide koristamine, duši kasutamise võimalused, valgustus, küte jms. Esmadokumentatsiooni andmete ja aruandluse järgi on kaunis raske kindlaks teha, millisel viisil ja millisel määral mõjutab tööliste teenindamine tööprotesssis nende töötootlikkuse taset. Otsusele jõuda säärase mõju üle on kõige parem analüüsija (või

teiste isikute poolt analüüsija ülesandel) isikliku tutvunemise alusel tegeliku olukorraga töö teenindamise alal tsehhides.

Tööliste kultuurilis-elukondlik teenindamine mõjutab samuti väga nende töötootlikkust. Seepärast on vaja analüüsimisel teha kindlaks: kuidas on töölised tagatud elamispinnaga, kuidas on korraldatud nende teenindamine saunade ja pesukodadega, kuidas töölisi tagatakse toiduainetega, kuidas on korraldatud nende kultuuriline teenindamine, kuidas töötab lasteaed jne. jms. Selle analüüsi allikateks võivad olla elamute ja kommunaalmajanduse osakonna, tööliste varustamise osakona (TVO), lasteaia ja teised aruanded.

Looduslike tingimustega seoses olevate tegurite analüüs.

Lõpuks käsitleme tegurite mõju, mis on seoses looduslike tingimustega. Need tingimused võivad olla üsna mitmesugused: õhu temperatuur (palavus, külm), sademed, maapõuevarade sügavus ja kihtide võimsus, kasuliku aine sisalduse protsent ammutatavais maapõuevarades jms. Nende tegurite mõju võib olla tööliste töötootlikkusele väga suur.

Nende mitmekesisuse tõttu tuleb lähtuda analüüsimisel antud ettevõtte konkreetsetest looduslikest tingimusist. Näiteks tuleb arvestada töötootlikkuse analüüsimisel põlevkivikaevandusis: põlevkivi asetuse sügavust, põlevkivikihtide võimsust (paksust), kaevuste veesisaldust, kihtide lae seisundit ja aheraine lisandeid.

Töötasu analüüsi seos töötootlikkusega.

Järgnevalt käsitame üldsemais joontes tööliste töötasu analüüsi küsimusi seoses töötootlikkusega.

Töötasu taseme tõus on peamiseks tööliste ainelise olukorra parendamise tingimuseks.

Kuid töötasu kasv peab tuletuma töötootlikkuse kasvust. Tendents on õige juhul, mille juures töötootlikkuse kasv ennetab töötasu kasvu.

«Töötootlikkuse kasvu ennetamise vajadus, võrreldes töötasu kasvuga, on täiesti ilmne», ütles sm. Voznessenski ÜK(b)P XVIII

Üleliidulisel konverentsil, «rahvas peab tootma oma tootmisjõudude arendamiseks enam, kui ta kasutab antud aasta jooksul isiklikuks tarbimiseks».

Järelikult tuleb analüüsimisel kõigepealt kindlaks teha, kuidas ettevõte ja tema tsehhid peavad kinni sellest meie töötasupoliitika põhialusest.

Selleks on ilmselt tarvis kõrvutada ühe ja sama ajaühiku (inimtöötunni, inim-tööpäeva jms.) kohta arvutletud keskmise töötasu ja töötootlikkuse indekseid (protsente).

Sagedamini tehakse selliseid võrdlusi kuu- ja aastalõikes, kõrvutades tööliste kuu- või aastakeskmise töötasu indekseid ühe töölise kohta saavutatud kuu- või aasta keskmise toodangu indeksitega.

Selline indeksite kõrvutamine annab meile töötootlikkuse ja töötasude liikumise lahkumineku suuruse, mille tekkimise põhjused kuuluvad selgitamisele ja uurimisele.

Illustreerime käsitletut näitega masinaehitustehase vorm nr. 1-p ja 2-p andmete alusel 1946. a. septembri kohta:

Tabel 17.

Näidud	Plaani järgi	Tegelik	Plaani täitmise %
A	1	2	3
1. Töölise keskmine toodang kuus:			
a) püsihindades (rbl.)	1434	1480	103,2
b) normtundides	166	159	95,8
2. Töölise keskmine töötasu kuus (rbl.)	500	536	107,2

Antud juhul on ettevõte rikkunud tööliste töötootlikkuse ja töötasu tõusu õiget vahekorda, nimelt on lastud töötasu tõusul ületada töötootlikkuse tõusu 107,2 — 103,2 = 4% võrra.

Võrreldes aga normtundides väljendatud töötootlikkust töötasu tõusuga, on see ületamine väga suur — 11,4% (107,2—95,8 = = 11,4%).

Viimane asjaolu seletub toodangu sortimendi rikkumisega.

§ 11. Ettevõtte tööesemetega varustatuse ja nende kasutamise analüüs.

Üheks põhiteguriks, mis mõjutab ettevõtte tootmisplaani täitmist, on tööesemed (toorained, materjalid, küte jt.).

Tööesemete vajaduse tootmise otstarbeks määravad ühelt poolt tootmiskava, teiselt poolt aga materjalide tarbimisnormid ühe tooteühiku kohta. Vastavalt neile vajadustele koostatakse tavaliselt materjalidega varustamise aasta-, kvartali-, mõnikord aga ka kuuplaanid (avaldused). Nende plaanide täitmise uurimine kindlaksmääratud sortimendi ja tähtaegade järgi on analüüsi esimene ülesanne.

Ettevõtted peavad kulutama tööesemeid nende otsese ülesande kohaselt, kusjuures ei tohi olla ülekulutusi võrreldes kindlaksmääratud normidega. Tööesemete kulutamise õigsuse kontroll moodustab analüüsi teise ülesande.

Töötakistuste vältimiseks tootmises peavad ettevõtted ilmselt omama tööesemete varusid kindlaksmääratud normatiivide piires. Nende varude analüüs, kõrvutatuna nende kindlaksmääratud normatiividega, moodustab analüüsi kolmanda ülesande.

Lõpuks, analüüsi neljandaks ülesandeks on väljastpoolt saadava elektrienergiaga varustatuse uurimine.

Asume ülalmainitud järjestuses nende analüüsiküsimuste lahendamisele.

Varustamisplaani täitmise analüüs. Ettevõtted sõlmivad tavaliselt hankijatega lepingud ettevõttele eraldatud fondide piires, kus nähakse ette materjali sortimendi ja hanke tähtaja tingimused. Nende lepingute täitmise operatiivne arvestus toimub tavaliselt varustusosakonnas. Tegelikult sissetulnud materjalid noteeritakse lao sissetulekuna ning arvestatakse laos ja raamatupidamises sortimendi lõikes. Järelikult võivad varustamisplaani täitmise analüüsimisel tulla kasutamisele järgmised allikad: sortide käibearuanded, materjalide sissetuleku, väljamineku ja jääkide kuuaruanded, operatiivse arvestuse andmed lepingute täitmise kohta jt.

Põhimaterjalide ja kütteainete osas tuleb varustamisplaani täitmise analüüs teha tingimata eraldi iga materjali nimetuse järgi, abimaterjalide ja teiste materjalide osas võib aga piirduda analüüsiga rühmade lõikes, välja arvatud teravalt defitsiitsed materjalid. Sooritades sissetulnud materjalide võrdlust varustamisplaaniga säärases lõikes, leiame kõrvalekaldumised plaanist enamikul juhtudest plaani mittetäitmise suunas. Nende kõrvalekaldumiste põhjuste avastamiseks peab kasutama operatiivse arvestuse andmeid lepingute täitmise kohta hankijate poolt jt. Selle analüüsi korral peame me muidugi arvestama tootmiskava täitmise taset ja materjalide jääke analüüsimisele kuuluva perioodi alguseks.

Säärane analüüs ei anna veel põhjust järelduste tegemiseks, kas ettevõte on tagatud takistusteta tegevuseks ühe või teise materjaliga, kuna võib osutuda, et antud materjali tegelikud varud on normatiivide tasemel või isegi üle normatiivi, kuid materjal tuli sisse kuu lõpul; kuu kestel aga esines materjali puudumise tõttu seadmete seisaku juhtumeid, siirdumist teiste toodete tootmisele ja teisi nähteid. Seepärast peab tarvilikel juhtudel analüüsima varustamisplaani täitmist ka materjalide sissetuleku tähtaegade järgi. Seejärel tekib ilmselt vajadus selgitada toodangu suurust, mis jäi tootmata ettevõtte puuduliku või korratu materjalidega varustamise tulemusel. Juhul, kui sel põhjusel on olnud seadmete seisakuid, võib võrdlemisi lihtsal viisil arvutleda väljatöötamata jäänud toodangu: selleks korrutame tööseisaku aega antud seadmestiku plaanilise toodanguga tööseisakuaja ühikus. Kui aga seadmestik oli materjalide puudumise tõttu rakendatud teiste toodete tootmiseks, siis on tegemist kõrvalekaldumisega plaanitud toodangu sortimendist. Selle kõrvalekaldumise suuruse saame arvutleda, korrutades olude sunnil teise toote tootmiseks kulutatud aega selle toote plaanitud tootmisnormiga ajaühiku kohta, mida materjali puudumise tõttu ei toodetud.

Materjalide kasutamise analüüs. Tooraineid, materjale ja kütteaineid peavad ettevõtted kulutama: esiteks otseseks ülesandeks, s. o. nende toodete tootmiseks, milleks nad on ette nähtud, vältides nende raiskamist mujale (väljaspoole ette-

võtet), ja teiseks — kindlaksmääratud kulunormide piires. Kuid praksises puutume me tööesemete kasutamisel sageli kokku nende välditamatute tingimuste rikkumisega. Seepärast peab analüüsija avastama nii kõrvalekaldumise suuruse tööesemete õigest kasutamisest, kui ka kõrvalekaldumisi tekitanud põhjused. Peale selle tuleb teha analüüsimisel kindlaks, millisel määral jäi täitmata tootmisplaan seoses tööesemete otstarbekohatu kasutamise ja nende ülekulutamise tulemusel, võrreldes kindlaksmääratud normidega.

Siin tuleks märkida, et kõigi kolme antud ülesande lahendamisel analüüsija puutub kokku suurte raskustega. Kõigi nende raskuste tulipunkt ei asu mitte kõrvalekaldumiste ja nende tekkimise põhjuste avastamisviisis, mis on äärmiselt lihtsad, vaid selle töö suures koguses seoses arvuka materjalide, sageli ka toodete sortimendiga, kulunormide paljuses ja tegurite mitmekesisuses, mis põhjustavad kõrvalekaldumisi neist normidest. Sellele tuleb veel lisada, et üksikute toodete omahinna kalkulatsiooni analüüsimisel järgmises peatükis meil tuleb paratamatult puudutada põhjalikumalt ühtede materjalide teistega arendamise küsimust ja materjalide kulutamist võrreldes normidega.

Seepärast näib meile olevat otstarbekam piirduda käesolevas peatükis kordamiste vältimiseks a i n u l t materjalide kasutamise analüüsiga mittetööstuslikuks otstarbeks (väljapoole ettevõtet, oma kapitaalehitustöödele jms.) ja põhimaterjalide kuluga rahalises väljendis tervelt kogu ettevõtte ulatuses. Tootmissisese materjalide kasutamise analüüsi kanname me aga tervena järgmise peatüki raamidesse.

Erandiks võivad olla ainult ettevõtted, mis toodavad ainult üht toodet, kus analüüs tervelt kogu ettevõtte ulatuses on identne antud toote omahinna kalkulatsiooni analüüsiga.

Ettevõtted väljavad väga sagedasti põhitegevuse materjale tunduvates kogustes nende materjalide otstarbe vastaselt: oma kapitaalehitustööle, mujale, «laenuks» teistele ettevõtetele jms. Selline materjalide väljamine väljaspool plaani avaldub tootmiskava täitmisel teataval määral tingimata negatiivselt. Võtame näiteks materjalide andmise oma kapitaalehituste jaoks, mida teos-

tatakse sageli seepärast, et Tööstuspank ei tasu kõrgendatud hindadega hankijate arveid. Selline materjalide kasutamine ei mõjuta üksnes toodangu väljatöötamist, vaid tekitab ka kahjumit ettevõtte põhitegevuses.

Seepärast tuleb meie arvamuse järgi kõik mitteotstarbekohaselt toimunud materjalide väljamine, peale nende väljamise siseressursside mobiliseerimise korras, tuua pearaamatu kontode korrespondeerimise andmete järgi nähtavale. Sel viisil saadud summa, korrutatuna 100-ga, jagame põhi-, abi- ja muude materjalide eelarvelise kulusummaga, mille tulemuseks saame materjalide mitteotstarbekohase kasutamise mõjumäära protsentides toodangu väljalaskele. Seda mõju iseloomustavat protsenti võtame muidugi teatava reservatsiooniga, kuna väljatud materjalide hulgas võisid olla ka säärased materjalid, mis ei pidurdanud tootmist.

Illustreerime seda masinaehitustehase andmetega, millel oli 1946. a. septembris (tuh. rbl.):

1. Plaanitud kulud:
   a) Põhimaterjalide alal 642
   b) Abi- ja muude materjalide alal 94
   Kokku 736
2. Tegelik kõikide liikide materjalide väljamine:
   a) Oma kapitaalehitustöödele 40
   b) Väljapoole ettevõtet 4
   Kokku 44

Selle näite järgi materjalide väljamine mitte otstarbe kohaselt 44 tuh. rubla väärtuses pidi põhjustama tootmisplaani mittetäitmist 5,9% määral:

$$\frac{44 \times 100}{736} = 5{,}9\%.$$

Nüüd asume meetodi käsitlemisele, mille abil selgitame põhimaterjalide säästu või ülekulutuse mõju ulatust toodangu väljatöötamisele. See on äärmiselt lihtne. Tema olemus seisneb järgnevas.

Põhimaterjalide kulusummat eelarve järgi tuleb korrigeerida tootmiskava täitmise protsendiga ning seejärel võrrelda saadud

summat põhimaterjalide tegeliku kulusummaga plaanihindade järgi. Kui selle võrdluse tulemusel saadud vahe (sääst või ülekulutus) korrutada 100-ga ja jagada põhimaterjalide plaanilise summaga, siis saame protsentarvu, mis näitab materjalikulu mõju ulatust toodangu väljatöötamisele. See protsentarv ei peegelda muidugi täpselt materjalide säästu ja ülekulutust, kuna ettevõttes võisid esineda kõrvalekaldumised plaanitud toodangu sortimendist enam või vähem materjalimahukates toodetes. Kuid siiski saadud protsentarv iseloomustab küllaldasel määral üldolukorda ettevõttes materjalide kasutamise alal ja määrab ette materjalide kulutamise analüüsi edaspidise suuna.

Näitame seda masinaehitustehase andmetel, millel oli 1946. a. septembris: 1) kogutoodangu plaani täitmine — 108,0%; 2) põhimaterjalide kulu eelarve järgi — 740 tuh. rbl. ja 3) põhimaterjalide tegelik kulu plaanihindade järgi (tootmiskulude koondi andmete järgi) 722 tuh. rbl. Selles näites pidi materjalide kulu moodustama, võttes arvesse tootmisplaani ületamist: $\frac{740 \times 108}{100} = 799$ tuh. rbl. (ümardatult); tegelikult aga oli materjalikulusid 722 tuh. rbl., seega on saavutatud säästu 77 tuh. rbl. suuruses. Selle säästu mõju toodangu väljatöötamisele väljendub järgnevalt: $\frac{77 \times 100}{740} =$ = 10,4%. Selle protsendi võrra oli tehasel võimalusi ületada toodanguplaani varustamisplaani piires varutud materjalidega.

Kui arvestada nihkumisi sortimendi alal, mis toimusid materjalimahukate toodete tootmise suunas (vt. selle peatüki § 3 ja 10), siis on materjalide sääst veel suurem, mille põhjusi me püüame avastada järgmises peatükis.

Ettevõtte tööesemetega varustatuse analüüs aruandeperioodi lõpuks. Seda analüüsi osa me käsitleme finantsilise seisundi analüüsimisel (vt. 6 peatükk), kuna materjalidega varustatuse näidud kuu ja aasta lõpuks peegelduvad bilansis.

Ettevõtte elektrienergiaga varustatuse analüüs. Meie ettevõtted on varustatud elektrienergiaga enamuses tsentraliseeritud korras. Igaühele neist määratakse teatavasti elektrivõrgu poolt vastavalt ettevõtte tootmiskavale elektrienergia

tarbimise limiit. Mõnikord ettevõtted tarvitavad elektrienergiat üle määratud limiidi, millisel puhul neid lülitatakse teatud ajavahemikuks elektrivõrgust välja. Esineb ka väljalülitamise juhtumeid sõltumata ettevõtte süüst. Kelle süü läbi ka ei toimuks väljalülitamine, põhjustab see ettevõtetes (kui ettevõttel ei ole oma väikest abielektrijaama) seadmete seisakuid, millele järgneb toodangu väljatöötamise vähenemine, töötootlikkuse langus ning toodangu omahinna tõus.

Seepärast on vaja teha analüüsiga kindlaks kõigepealt, millal ja kelle süü läbi esines elektrivõrgust väljalülitamise juhtumeid, samuti millised olid selle tagajärjed.

Näiteks masinaehitustehases 1946. a. septembris, nagu nähtub tööseisakute tabelist (vt. käesoleva peatüki § 13), tööstuslik seadmestik seisis elektrienergia puudumise tõttu mitte tehase süül üldkokkuvõttes 410 tundi, mis tingimata mõjutas ebasoodsalt toodangu väljalaset, töötootlikkust ja toodangu omahinda.

§ 12. Ettevõtte seadmestikuga varustatuse analüüs.

Üheks neljanda viisaastaku põhiülesandeks on edaspidise tehnilise progressi tagamine «kõigis NSVL rahvamajanduse harudes, mis on toodangu võimsa tõusu ja tööjõudluse tõstmise eeltingimuseks.» [1]

Ettevõtete tehnilise võimsuse kasv mõjutab üldreegli kohaselt positiivselt nende toodangu väljalaset. See mõju võib tulla esile: 1) uute seadmete rakendamise, 2) töö tehnilise varustatuse, 3) tööenegiaga varustatuse ja 4) tootmisprotsesside mehhaniseerimise tulemusel.

Nende tegurite mõju ulatuse selgitamine moodustab analüüsi ülesande, mille lahendamise meetodite valgustamisele me siirdumegi.

Uute seadmete tegevusse rakendamise mõju analüüs toodangu väljalaskele. Ettevõtte tööstus-

[1] Seadus NSVL rahvamajanduse taastamise ja arendamise viie aasta plaanist 1946.—1950. a., 1946. a. väljanne, lk. 4.

finantsplaanis tuuakse tavaliselt arvutlused tootmiskava täitmiseks vajalike seadmete, uute seadmete vajaduse ning agregaatide töörežiimi ja koormuse kohta. Ei ole haruldased juhtumid, kus uute seadmete tegevusse rakendamine pidurdub mitteõigeaegse montaaži tagajärjel. Seepärast tekib analüüsimisel vajadus teha kindlaks selle takistuse tõttu väljatöötamata jäänud toodangu suurus. Selle suuruse võib võtta viivitusperioodi kohta plaanikohasel määral, arvestades tootmisprotsesside omandamise tempot, tööstusfinantsplaani ning plaanis ettenähtud ja tegeliku agregaatide tegevusse rakendamise tähtaja andmete alusel. Selle mõju arvutluse meetod on lihtne.

Oletame, et ettevõte plaanis kaubatoodangu väljalaske (tuh. rbl.) juulis 300, augustis — 400 ja septembris — 500, sellest 1. juulist tegevusse rakendatavate mitmesuguste agregaatide arvel vastavalt 50, 150 ja 200. Tegelikult aga rakendati uued agregaadid töösse ühe kuu võrra hiljem, s. o. alates 1. augustist. Seepärast, arvestades tootmistehnika omandamise perioodi, moodustab uute agregaatide töösse rakendamise hilinemise tõttu potentsiaalne, saamata jäänud toodang: juulis 50, augustis — 100 (150—50) ja septembris — 50 (200 — 150), kokku 200 tuh. rbl.

Kuid säärane arvutlusmeetod ei ole rakendatav neil juhtudel, kus toode või detail peab läbima tootmisprotsessis järjestikku operatsioone mitmes agregaadis, näiteks treipingil, freesimismasinal, puurmasinal jt.

Sellistel juhtudel tuleb arvutleda uute seadmete tegevusse rakendamise mõju mitte kõigi tegevusse rakendatavate agregaatide ulatuses, vaid ainult kõige pingelisemalt koormatud agregaadi kohta, mis limiteerib tootmiskava täitmist. Sellise potentsiaalse mõju arvutus tehakse pingeliselt rakendatud agregaadi plaanitud toodangu ja selle agregaadi tegevusse rakendamise tähtaegade (plaanitud ja tegelike) alusel.

Töö tehnilise varustuse mõju analüüs. Tootmisprotsessi varustamine uute seadmetega põhjustab möödapääsmatult toodangu kasvu, töökoguse vähenemist, töötootlikkuse tõusu ning kergendab tööd. Siit järgneb vajadus tuua analüüsimisel näh-

tavale, millisel määral analüüsitavas ajavahemikus töö tehnilise varustatuse muutused on avaldanud oma mõju ettevõttes.

Töö tehnilise varustatuse koefitsiendiks võetakse meie statistilistes ja mõningates analüütilistes töödes *põhivahendite* esialgse väärtuse ja tööliste arvu vahekord maksimaalses vahetuses. Sellisel teel arvutletud koefitsient on meie arvamuse järgi väga ebatäpne, kuna väga suur põhivahendite osa (hooned, ehitised jm.) ei mõjuta tehniliselt töölise tööd. Seepärast on töö tehnilise varustatuse täpsemaks näiduks ainult *seadmete* esialgse väärtuse ja tööliste arvu suhe maksimaalses vahetuses. Tööliste arv maksimaalses vahetuses, mitte kogu tööliste arv, võetakse antud näidu arvutluses seepärast, et kõik töölised ei tööta korraga, vaid vahetuste kaupa. Kuid niiviisi aruandeperioodi kohta arvutletud tehnilise varustatuse näit ei saa iseloomustada selle näidu mõju töötootlikkusse, kõrvutamata seda samasuguse tehnilise varustatusega möödunud ajavahemikus.

Seepärast on vaja leida töö tehnilise varustatuse *koefitsient*. See tuletatakse aruandeperioodi töö tehnilise varustatuse näidu jagamise teel analoogilise näiduga eelmises ajavahemikus. Kui sel viisil saadud koefitsient on suurem kui üks, siis iseloomustab see kasvu, on ta aga väiksem kui üks, siis töö tehnilise varustatuse langust aruandeperioodis, võrreldes eelmise perioodiga.

Antud koefitsient annab võimaluse teha järeldusi töö tehnilise varustatuse muutuste mõjust töötootlikkusele analüüsitavas perioodis ja sellega ka tootmiskava täitmisele.

Illustreerime käsitletut masinaehitustehase tegevusest võetud näitega:

Tabel 18.

Näidud	1. jaanuariks 1946. a.	1. oktoobriks 1946. a.
1. Jõu- ja tootmisseadmestiku esialgne väärtus (tuh. rbl.)	2.520	2.884
2. Tööliste arv maksimaalses vahetuses	212	234
3. Ühe töölise tehnilise varustatuse koefitsient (tuh. rbl.)	11,9	12,9
4. Töö tehnilise varustatuse koefitsient, võrreldes eelmise perioodi koefitsiendiga	—	1,09

Siit selgub, et töö tehnilise varustatuse koefitsient tõusis 1. oktoobriks 1946. a., võrreldes 1946. a. 1. jaanuari koefitsiendiga, 0,09 võrra, mis pidi mõjutama soodsalt töötootlikkuse tõusu, järelikult ka toodangu väljalaset. Samasuguse meetodi abil arvutletakse ka töö tehnilise varustatuse tase üksikutes ettevõtte tsehhides. Peale selle, et otsustada mingi analüüsitava ettevõtte tehnilise varustatuse üle, peab tema töö tehnilist varustatust kõrvutama teiste samalaadsete, tehniliselt kõige enam varustatud ettevõtete analoogilise varustatusega.

Energiaga ja elektriga varustatuse mõju analüüs. Muutused energeetilise seadmestiku koosseisus ja selle kasutamise efektiivsus mõjutab oluliselt töötootlikkust ja tootmiskava täitmist.

Nende tegurite mõju suurust on võimalik määratleda töö potentsiaalse ja tegeliku energiaga ja elektriga varustatuse koefitsientide alusel.

Töö potentsiaalse energiaga varustatuse koefitsient iseloomustab jõumasinate võimsust keskmiselt ühe töölise kohta. See arvutletakse võimsuse jagamisel tööliste arvuga suurimas vahetuses. Sellel arvutlemisel tuleb võtta aluseks kogu tootmisprotsessis kasutatav summaarne energeetiline võimsus, s. o. kõigi primaarjõumasinate, elektrimootorite ja elektriaparaatide võimsus, maha arvatud generaatorite teenindamiseks vajalik primaarjõumasinate võimsus.

See koefitsient tuleb analüüsimisel leida samal viisil ka analüüsitavale eelneva perioodi kohta. Seejärel töö potentsiaalse energiaga-varustatuse koefitsient aruandeperioodis jagatakse analoogilise koefitsiendiga eelmisel perioodil ning sellega saadakse koefitsient, mis iseloomustab võimsuse kasvu või vähenemist ühe töölise kohta aruandeperioodis, võrreldes eelmise perioodiga.

Illustreerime käsitletut järgmise, masinaehitustehase arvestusandmetest võetud näitega (vt. tabel 19):

Antud näites on üldisest võimsusest eraldatud kaugkütte-turbiinide võimsus 100 kW, mis energeetiliselt töölisi ei varusta. Ajavahemikus 1. jaanuarist kuni 1. oktoobrini 1946. on töö potent-

Tabel 19.

Näidud	1. jaanuariks 1946. a	1. oktoobriks 1946. a.
1. Energeetilise seadmestiku koosseis:		
Auruturbiinid (kW)	400	400
sellest kaugkütteturbiinid	100	100
Elektrimootorid väljastpoolt saadaval voolul (kW)	1.100	1.300
Elekterkeevituse-aparaadid (kW)	75	75
Kokku, maha arvatud kaugkütte-turbiinid	1.475	1.675
2. Tööliste arv suurimas vahetuses	212	234
3. Töö potentsiaalse energiaga-varustatuse koefitsient (kW)	7,0	7,2
4. Töö potentsiaalse energiaga-varustatuse koefitsiendi suhe eelmise perioodi koefitsiendiga.	—	1,03

siaalse energiaga-varustatuse koefitsient kasvanud tehases 0,2 kW võrra (7,2 — 7); seoses sellega on koefitsient tõusnud 9 kuu jooksul kuni 1,03.

Kuid selle koefitsiendi tõus või langus, võrreldes eelmise perioodiga, ei iseloomusta alati positiivset või negatiivset mõju töötootlikkusele, kuna potentsiaalse energiaga-varustatuse koefitsient kujutab endast vaid ekstensiivset suurust. Tegelik töötootlikkus aga sõltub ühelt poolt energia võimsuse ja teiselt poolt — nimistulise tööliste arvu kasutamismäärast.

Need mõlemad suurused on teatavasti kõikuvad, seepärast osutab efektiivset mõju töötootlikkusele töö tegeliku energiaga-varustatuse koefitsient (Kttev).

See näitab tarvitatud energia kogust keskmiselt ühe töölise töötatud inim-töötunni kohta ja tuletatakse järgmise valemi abil:

$$Kttev = \frac{E\,meh. + E\,el.\text{-}mot. + E\,el.\text{-}apar.}{tööliste\ töötatud\ inim\text{-}töötund.\ arv}$$

Selle valemi lugejaks võetakse seadmete käivitamiseks ja tehnoloogilisteks vajadusteks tarvitatud mehaaniline (E meh.), elektrimootorite (E el.-mot.) ja elektriaparaatide (E el.-apar.) energia. Märgime, et mõnedes analüütilistes töödes ei võeta tegeliku töö energiaga varustatuse arvutlemisel arvesse tehnoloogilisteks vaja-

dusteks tarvitatud elektrienergiat. Sellist arvutlusmeetodit ei pea mę päris täpseks, kuna keevitamiseks, elektrolüüsiks ja teisteks tehnoloogilisteks vajadusteks tarvitatud elektrienergia varustab siiski tööd.

Tavaliselt moodustab ettevõtte elektrifitseerimise koefitsiendi erikaal rõhuva osa ettevõtte üldisest energiamajandusest. Seepärast on eriti tarvilik selgitada analüüsimisel töö tegeliku elektriga varustatuse koefitsiendi mõju töötootlikkusele. See koefitsient leitakse käivitamiseks ja tehnoloogilisteks vajadusteks tarvitatud elektrienergia jagamise teel tööliste poolt töötatud inim-töötundide arvuga.

Sel viisil aruandeperioodi kohta saadud suurus vaja kõrvutada analoogilise suurusega eelmises perioodis ja saada koefitsient, mis iseloomustab töö tegeliku elektriga varustatuse mõjumäära töötootlikkusele.

Illustreerime seda järgmise, masinaehitustehase arvestusandmetest võetud näitega:

Tabel 20.

Näidud	1945. a.	September 1946. a.
1. Tarvitatud elektrienergiat (tuh. kWt)		
a) eletrotehnoloogilisteks protsessideks (sulatamine, soojendamine, keevitamine, elektrolüüs jne.)	64	13
b) käivitamiseks	115	33
Kokku	179	46
2. Tööliste töötatud inim-töötundide arv (tuh.)	426	91,6
3. Töö tegeliku elektriga varustatuse koefitsient (kWt)	422	502
4. Töö tegeliku elektriga varustatuse koefitsiendi suhe eelmise aasta koefitsiendiga	—	1,19

Siit on selgesti näha töö elektriga varustatuse kasv 1946. a. septembris, võrreldes eelmise aastaga, 0,19 koefitsiendi võrra, mis mõjutas soodsalt töötootlikkust (vt. käesoleva peatüki § 10).

Tootmisprotsessi mehhaniseerimise mõju analüüs. Tootmise üksikute osade mehhaniseerimine ja selle

mehhaniseerimise tõhusus toodangu väljalaske, töötootlikkuse ja omahinna alal nähakse tavaliselt ette tööstusfinantsplaanis. Kuid tegelik mehhaniseerimise teostamine võib lahku minna plaanist nii ulatuse kui ka tähtaegade poolest. Seepärast peab analüüsimisel selgitama, millisel määral mõjutas kõrvalekaldumine mehhaniseerimisplaanist toodangu väljalaset, töötootlikkust ja omahinda.

Vahe toodangu väljalaskes ajaühiku (öö-päeva, kuu) kohta mehhaniseeritud ja käsitsi või vähem mehhaniseeritud tootmisviisil moodustab mehhaniseerimise tulemusel saavutatud toodangu suuruse.

Kui näiteks tsehh andis kuu jooksul toodangut käsitsi või vähe mehhaniseeritud tootmisviisil 500 tuh. rbl., pärast mehhaniseerimist aga hakkas tootma 700 tuh. rbl. väärtuses, siis on ilmne, et seoses mehhaniseerimisega on toodang kasvanud 200 tuh. rbl. võrra kuus.

Mis puutub aga tööajakulu säästusse tooteühiku kohta seoses mehhaniseerimise läbiviimisega, siis võib selle leida, mehhaniseeritud tootmisviisi normtundide mahaarvamise teel käsitsi või vähe mehhaniseeritud tootmisviisi normtundidest ühe tooteühiku kohta. Seejärel, korrutades saadud säästetud töötundide arvu kogu toodangu väljalaskega, saame töökulu säästu kogu toodangu väljalaske ulatuses. Seejuures muidugi peab arvestama ka töö keerukust, kuna mehhaniseeritud tootmisprotsessis on sagedamini tarvitusel komplitseeritum töö kui käsitsi töötamisel. Rööbiti sellega tuleb analüüsimisel arvestada ka asjaolu, et mehhaniseeritud tootmisviisi korral seoses uute seadmete töösse rakendamisega tõuseb absoluutne amortisatsiooni summa, vahel aga tõuseb see ka suhteliselt ühe tooteühiku kohta.

§ 13. Seadmestiku kasutamise analüüs.

Paljud ettevõtted ei täida toodangu väljalaskeplaani oma energeetilise ja tootmisseadmete ebarahuldava kasutamise põhjusel. Seepärast kuulub analüüsi ülesannete hulka seadmete võimsuse kasutamata ressursside avastamine ja põhjuste uurimine, mis takistasid selle võimsuse täielikku kasutamist.

Selle ülesande lahendamiseks on vaja analüüsida seadmete kasutamist aja, võimsuse ning töö või toodangu ulatuse järgi.

Üheks seadmete kasutamise näiduks on vahetusitöötamise koefitsient.

Vahetusitöötamise koefitsiendi võime leida kahel viisil. Esimesel viisil kogu seadmestik jaotatakse rühmadesse vastavalt vahetuste arvule, millede kestel oli kasutamisel üks või teine seade; seejärel arvutletakse vahetuste keskmine, mis on kaalutud igas vahetuses töötanud seadmete ühikute arvuga. Illustreerime seda viisi näitega.

Masinaehitustehases oli kolmevahetuseline töörežiim. Ajavahemikus 1946. a. jaanuarist septembrini, s. o. 231 tööpäeva jooksul, töötas 20 treipinki, neist: 4 — ühe, 6 — kahe ja 10 treipinki — kolme vahetusega.

Antud juhul on vahetusitöötamise koefitsient: $(1 \times 4) + (2 \times 6) + (3 \times 10) : 20 = 2{,}3$.

See viis võib tulla analüüsimisel kasutamisele juhul, kui seadmete töö kohta peetakse arvestust vahetuste ja seadmete liikide järgi. Paljudes ettevõtetes aga arvestatakse seadmete tööd vahetuste järgi eritlemata. Säärastel juhtudel tuleb kasutada teist viisi, mille juures aruandeperioodi jooksul töötatud masina- või masinpingi-vahetuste arv jagatakse antud rühma masinate või masinpinkide ja analüüsimisele kuuluva perioodi tööpäevade arvu korrutisega. Ülaltoodud näites on 231 päeva jooksul töötatud 20 treipingiga 11.626 masinpingi-vahetust.

Vahetusitöötamise koefitsient on sel juhtumil:

$$\frac{11\,626}{20 \times 231} = 2{,}3.$$

Siit ilmneb, et tehas ei kasutanud treipinke kaugeltki mitte täiel määral. Kuid selle koefitsiendi võrdlus plaanitud koefitsiendiga — 2,5, räägib võrreldes plaaniga veidi puudulikust treipinkide kasutamisest.

Energeetilise ja tootmisseadmete koormuse iseloomustavamateks näitudeks on järgmised: aja järgi — ekstensiivse koormuse

koefitsient, võimsuse järgi — intensiivse koormuse koefitsient ja töö või toodangu ulatuse järgi — integraalse koormuse koefitsient.

Seadmete ekstensiivse koormuse koefitsient kujutab endast masina või masinpingi tegelikku töötundide arvu (kaasa arvatud ettevalmistamis- ja lõpetamisaeg) (At) ja antud aruandeperioodi plaanitud (või täieliku kalendri- või töörežiimiaja) tundide arvu (Ap) suhet.

Selle koefitsiendi arvutlemisviisi võime väljendada järgmise valemiga:

$$K \text{ ekst./koorm.} = \frac{At}{Ap}$$

Seadmete intensiivse koormuse koefitsient tuletub aruandeperioodi seadmete keskmise tegeliku võimsuse (Vt) ja potentsiaalse (efektiivselt maksimaalselt kestva) võimsuse (Vemk) suhtest.

See koefitsient arvutletakse järgneva valemi abil:

$$K \text{ inten./koorm.} = \frac{Vt}{Vemk}$$

Seadmete integraalse koormuse koefitsient ühendab kaks eelmist ja arvutletakse nende korrutamise teel:

$$K \text{ integr./koorm.} = K \text{ ekst./koorm.} \times K \text{ inten./koorm.}$$

Antud seadmete koormuse arvutlusmeetodit kasutatakse elektrijaamades, masinaehitus-, tekstiil- ja teistel tööstusaladel.

Peale selle meetodi kasutatakse paljudel tööstusaladel teisi seadmete koormuse näitude arvutlusmeetodeid, mis on tingitud tehnoloogilise protsessi ja seadmete eriomadustest.

Näiteks söe- ja põlevkivitööstuses on peamise mehhanismi — soonimismasina — kasutamise peamisteks näitudeks järgmised: 1) töötanud ja šahtis olemasolevate soonimismasinate üldarvu suhe, 2) töötanud masinate tootlikkus (söe või põlevkivi tonnides) ja 3) masinate töö tsüklilisus.

Teine näide. Mustmetallurgiatööstuses kasutatakse järgmisi seadmete kasutamise näitusid: kõrgahjude kohta — ahju mahu kasutamise koefitsient, mis saadakse nominaalsete ööpäevameetrite arvu (nominaalse aja ja ahju mahu korrutis) jagamise

teel sulatatud malmi tonnide arvuga; m a r t ä ä n a h j u d e kohta — terasetoodangu koefitsient ahju põrandapinna ruutmeetri kohta, mis arvutletakse terase väljalaske jagamise teel ühe nominaalse või kalendrilise meetri-ööpäeva kohta põrandapinna ruutmeetrite arvuga; v a l t s i m i s m a s i n a kohta — masina tootlikkus tunnis, väljendatud kõlbliku valtsitud materjali tonnides.

Kuid real tööstusaladel puuduvad ettevõtete statistilises arvestuses andmed seadmete kasutamise kohta nende võimsuse järgi. Nii toimub masinaehitustööstuses seadmete kasutamise arvestus tavaliselt vaid a j a järgi, kuna seadmed ise ja ühe ning sama seadmete liigiga sooritatavad tootmisoperatsioonid on mitmesugused. Muuseas aga «Ei ole haruldased juhtumid», ütles sm. Malenkov oma ettekandes ÜK(b)P XVIII Üleliidulisel konverentsil, «kus suurel karussellpingil töötletakse alustassi suurusi detaile», s. o. seadmeid ei kasutata kaugeltki mitte täies võimsuses.

Säärastel juhtudel saab analüüsida seadmete tootmisvõimsuse kasutamist vaid üksikute masinpinkide järgi, kõrvutades töödeldavate detailide tegelikku mõõtu masinpingi konstruktsiooni kohase võimaliku mõõduga.

Kuid selline analüüs on üsna töömahukas, seepärast tuleb seda sooritada vaid perioodiliselt üksikute masinpinkide järgi tsehhides.

Võib rakendada teist, kergemat, masinpinkide üksikute liikide kasutamise analüüsi meetodit.

Selle meetodi olemus seisneb selles, et tegelikult kulutatud masinpingi-tundide arv (kasulik aeg) jagatakse väljalastud toodangu jaoks kehtivate normide järgi vajalikkude masinpingi-tundide arvuga. Sellisel viisil saadud koefitsient iseloomustabki antud liiki masinpinkide integraalset kasutamist.

Näiteks on tegelikult kulutatud kuu jooksul töödeks 1200 masinpingi-tundi kasulikku aega, kuid kehtivate normide järgi oli nende tööde teostamiseks vajalik aeg 1500 masinpingi tundi. Antud näites on seadmete kasutamise koefitsient $\frac{1200}{1500} = 0{,}8$, s. o. tegelikult kulus võrreldes normiga 300 masinpingi-tunni ehk 20% võrra vähem. Ka selle meetodi rakendamine ei ole alati võimalik, kuna

puuduvad arvestusandmed toodangu või tööde kohta üksikute masinpinkide liikide järgi.

Sellistel juhtudel on erakordselt suure tähtsusega tootmisseadmete kasutamise analüüs a j a järgi.

Tavaliselt jaotatakse arvestuses kogu seadmestik järgmisse kolme rühma: 1) olemasolev, s. o. kõik inventuuris arvelolev seadmestik, 2) paigale monteeritud (ekspluatatsiooni antud) ja 3) tegelikult töötanud, s. o. aruandeperioodis töös olnud seadmed, sõltumata selle töö kestusest.

Sääraste arvestusandmete alusel ei ole raske analüüsimisel seadmete lihtsa arvulise kõrvutamise teel iga liigi järgi avastada kasutamata seadmete reservid ning selgitada seejärel selle mittekasutamise peamised põhjused. Seejuures võib esineda kohale monteerimata, kohale monteeritud, kuid tootmisprotsessis üldse kasutamata või osaliselt kasutatud seadmestik.

Selline analüüs ei avasta muidugi ei kasutamata võimsuse täielikku ulatust ega selgita selle tekkimise põhjusi, kuid ta annab üldise orienteerumisvõimaluse seadmete kasutamise hinnanguks.

Seepärast on üldkokkuvõttes kõigepealt tarvis kõrvutada — tehnilis-majandusliku aruande andmete alusel — erineva konstruktsiooni ja võimsusega masinate ja masinpinkide töötatud masina- või masinpingi-tundide üldarvu nende plaanitud tööfondiga. Säärane kõrvutamine annab meile võimaluse otsustada kõigi masinate või kogu masinpinkide pargi kasutamismäära ning nende tööseisakute osatähtsuse üle. Peale selle, kui on teada plaanitud tööde või toodangu ulatus, võib arvutleda tööseisakute mõju suurust tootmiskava täitmisele. See mõjutuse suurus ei saa muidugi olla täpne, esiteks seepärast, et me teeme arvutlusi erineva võimsusega masinate ja masinpinkide kohta, ja teiseks seepärast, et osa töötatud masina- või masinpingi-tundide arvust kulub praagi tootmiseks, kui see on olemas.

Lõpuks tuleb võtta sügava analüüsi alla tööseisakute põhjused, vastavalt ettevõttes kasutamisele võetud tööseisakute nomenklatuurile. Tööseisakute põhjused aga võivad olla mitmesugused: teh-

Tabel 21.

Andmik

masinaehitustehase tootmisseadmete kasutamise kohta 1946. a. septembris. Vahetuste arv — 3 (kolmas mittetäielik). Vahetuste kestus — 8 tundi.

Seadmete nimetus	Kohale monteeritud seadmed (arv)		Seadmete kasutamine (masinpingi-tunnid)			Tööseisakud põhjuste järgi (masinpingi-tundides)									tegeliku kasutamise %, võrreldes plaaniga
	üldse	sellest töötas	ajafond kalendri järgi	kuulus töötamisele	tegelikult töötatud	plaanis ettenägemata kapitaalremont	materjalide ja pooltoodete puudumine	tööriistade ja seadmete puudumine	elektrienergia puudumine	tööjõu puudumine	töö puudumine antud masinpingil	mehhanismide remont ja seadistamine	muud põhjused	kokku tööseisakuid	
1. Treipingid . . .	20	19	13.680	9800	9.400	160	—	8	110	60	—	25	27	400	95,9
2. Höövel-masinad .	10	9	6.480	5200	4.999	—	24	12	74	21	40	14	16	201	96,5
3. Puurmasinad . .	4	4	2.880	2300	2 225	—	5	7	28	14	—	10	11	75	96 8
4. Revolver-pingid .	3	3	2.160	1600	1.567	—	2	4	12	—	12	3	4	37	97,2
5. Lihvimismasinad .	5	5	3.600	2500	2.397	—	—	—	86	10	—	6	5	107	95,9
6. Pressid	6	5	3.600	2600	2.477	—	4	—	90	—	20	5	4	123	95,3
Kokku	48	45	32.400	24000	23.057	160	35	31	410	105	72	63	67	943	96,1

noloogilised, organisatsioonilised, elektrienergia mittesaamine, tööjõu puudus, materjalide puudus jms.

Teeme lõpuks masinaehitustehase seadmete ekstensiivse kasutamise konkreetse analüüsi 1946. a. septembri kohta järgmise andmiku alusel (vt. tabel 21):

Toodud andmik näitab, et 48 masinpingist 3 pinki ei töötanud üldse. Tööseisakute põhjusel on kõigi masinpinkidega töötatud tegelikult, võrreldes plaaniga, 943 masinpingi-tunni ehk 3,9% võrra vähem.

Seoses nende tööseisakutega ulatus septembris saamata jäänud toodang 1926/27. a. hindades ligi $\frac{760 \times 3,9}{100} = 30$ tuh. rbl.

Kõigist tööseisakutest köidavad erilist tähelepanu järgmised: 1) tööseisakud plaanis ettenägemata treipingi kapitaalremondi tõttu (160 masinpingi-tundi) profülaktilise ülevaatuse puudumise pärast; 2) tööseisakud elektrienergia mittesaamise pärast rajooni energiasüsteemi poolt tehasest mittesõltuvatel põhjustel ja 3) tööseisakud tööjõu puudumise pärast seoses kaadri ettevalmistuse plaani mittetäitmisega.

IV peatükk.

Toodangu omahinna analüüs.

§ 1. Toodangu omahinna analüüsi sisu, ülesanded ja suund.

Toodangu omahind, niisama kui töötootlikkus, on ettevõtte töö tähtsaim mihuseline näit. Omahinnas, kui sünteetilises mihuselises näidus, peegelduvad töö tehnilise ja energeetilise varustatuse aste ning töötootlikkuse ja tootmisorganisatsiooni tase.

Toodangu omahinna alandamine on sotsialistliku akumulatsiooni põhiallikaks. «Sotsialistlikud akumulatsioonid on riigi eelarve aluseks, riigi tulude otsustavaks allikaks».[1]

Tööstusettevõtteile määratakse tavaliselt omahinna alandamise ülesanded, millede täitmine tingib teataval määral ka ettevõtete finantsplaanide täitmist, kuivõrd neis nähakse ette akumulatsioone omahinna alandamisest.

Käesoleval ajal, kus kõik rahvamajanduse ressursid on suunatud stalinliku viisaastaku täitmiseks, on iga ettevõte kohustatud täitma omahinna alandamise ülesannet, likvideerima ebamajanduslikud ja ebatootlikud kulud ja kahjud, kuna NSV Liidu Rahvamajanduse «taastamise ja arendamise viieaastaplaani seadus 1946—1950. a. nõuab ... tõsta toodangu omahinna alandamise teel kõigi tootmisharude tulukust; juhtida majandusorganisatsioonide suuremat tähelepanu sisemiste ressursside mobiliseerimisele, kokkuhoiurežiimile ja ebaökonoomsest talitusviisist tekkinud kadude ja ebatootlike kulutuste otsustavale likvideerimisele...»

[1] NSV Liidu rahandusministri sm. A. G. Zverev'i ettekanne NSV Liidu teise Ülemnõukogu teisel istungjärgul.

Meie ettevõtted omavad kõiki võimalusi plaaniülesannete täitmiseks omahinna alandamise alal.

Nende sisemuses on peidetud reservid edasiseks pidevaks omahinna alandamiseks, mis seisnevad: töötootlikkuses, materjalide kasutamises, töö tehnilises ja energeetilises varustatuses jms.

Omahinna alandamine on samuti võimalik ebatootvate kulude kaotamise teel, mis kahjuks real juhtumeil on tunduvalt suure ulatusega.

Sellest ilmneb, et edukaks võitluseks ja ülesannete täitmiseks omahinna alandamise alal peavad ettevõtted regulaarselt analüüsima oma väljalastava toodangu tootmiskulusid.

Selles valgustuses tekivad analüüsi ees, meie arvamuse järgi, järgmised põhiülesanded:

1. Analüüsi muutumine efektiivseks kontrollimissüsteemiks omahinna alandamise plaani täitmise üle.

2. Tegurite avastamine, mis mõjutavad omahinna alandamise plaani täitmist nii kogu kaubatoodangu kui ka üksikute toodete alal.

3. Omahinna alandamise täiendavate reservide avastamine.

4. Tsehhide isemajandamise tulemuste selgitamine ja uurimine.

5. Edasiseks plaanimiseks vajalike andmete muretsemine ja esitamine.

6. Konkreetsete abinõude väljatöötamine, mis tagavad edasist toodangu omahinna alandamist.

Nende analüütiliste ülesannete lahendamine on tingitud mitte üksnes analüüsi metoodikast, vaid kõigepealt ettevõtte plaanimistööst, arvestusest ja aruandlusest.

Plaani-, arvestus- ja aruandlus-andmete lõiked ja ulatus määravad endaga ette ka omahinna analüüsimise s u u n a.

Teatavasti plaanivad ja arvestavad ettevõtted tootmiskulusid kahes lõikes: elementide ja komplekskirjete järgi.

Selle tulemusena on meil omahinna analüüsi jaoks järgmised aruandelised põhiallikad: 1) tootmiskulud (elementide järgi), 2) kogu kaubatoodangu omahind (komplekskirjete järgi) ja 3) täht-

samate toodete omahinna kalkulatsioon (komplekskirjete järgi) — nii üksikute tsehhide järgi kui ka tervelt kogu ettevõtte ulatuses.

Arvestades kõike mainitut, peab toodangu omahinna analüüsi teostama, nagu me arvame, järgmises neljas suunas: 1) tootmiskulude analüüs, 2) kogu kaubatoodangu omahinna analüüs, 3) tähtsamate toodete tooteühiku omahinna analüüs ja 4) isemajandavate tsehhide töötulemuste analüüs.

Enne kui asuda omahinna analüüsi meetodite ja tehnika vaatlusele nendes suundades, peab leppima kokku ajavahemike kohta, millede kohta teostatakse omahinna analüüsi, samuti selle analüüsi ulatuse ja sügavuse kohta.

Selleks, et analüüs oleks tõeliseks relvaks ettevõtte kollektiivi võitluses omahinna alandamise plaani täitmise alal, peab seda analüüsi tegema iga päev, iga kuu ja iga aasta.

Rääkides omahinna analüüsi ulatusest ja sügavusest iga mainitud perioodi kohta, peame me alati silmas pidama antud analüütilise töö keerulisust ja suurt kogu, mis nõuab palju kvalifitseeritud ökonomistide ja raamatupidajate-ökonomistide tööd.

Võiks esitada rea igakülgse ja sügava omahinna tehnilis-majandusliku analüüsi võtteid, kuid nad osutuvad ettevõtteile raskepäraseiks või lihtsalt mittetäidetavaiks. Igakülgne ja sügav omahinna analüüs võib teostuda väga sageli hilinemisega, seepärast kaotavad tema andmed operatiivsuse. Arvestades kõike seda, peame kahjuks loobuma antud etapil tehnilis-majandusliku, eriti igapäevase omahinna analüüsi mõningatest ulatuse ja sügavuse elementidest. Kuid see ei tähenda, et omahinna analüüs võib olla pealiskaudne ja elementaarne.

Igapäevane analüüs kõigi tootmiskulude elementide või komplekskirjete järgi osutub ülejõu käivaks isegi ettevõtteile, mis toodavad lihtsa tootmisviisiga üht liiki tooteid.

Seepärast peame me võimalikuks piirduda igapäevase analüüsi korral vaid põhimaterjalide (kaevandavas tööstuses aga, samuti mõnedel teistel tööstusaladel, abimaterjalide) ja tööliste töötasu uurimisega, mis moodustavad ligilähedalt 50 kuni 70% kõigist tootmiskuludest.

Nende kuluelementide analüüsimise võtted ettevõtteis sõltuvad tootmise tehnoloogiast ja organisatsioonist, toodangu sortimendist jm.

Näiteks söe-, põlevkivi-, leivaküpsetuse ja teistel tööstusalaldel, mis toodavad üht liiki tooteid, võib iga päev eduga selgitada materjalide ja tööliste töötasude säästu ja ülekulutusi, kõrvutades tegelikke kulutusi vahetuste ettekande-andmete, öö-päevaaruannete ja teiste dokumentide järgi plaanitud kuludega tooteühiku kohta. Seejuures tuuakse materjalide osas välja kõrvalekaldumised vaid võrreldes kindlaks määratud normidega, kuivõrd nad on hinnatud plaanihindades. Sellistel juhtudel ei tee materjalide ja tööliste töötasude säästu ja ülekulutuste põhjuste selgitamine muidugi erilisi raskusi ja kogu analüüsi võib sooritada üks isik ühe või paari tunni jooksul. Säärase analüüsi andmed tuleb ära kasutada samal päeval, et mõjutada aktiivselt tegureid, mis põhjustasid kõrvalekaldeid plaanitud omahinnast. Teistsugune on olukord masinaehitus-, puidutöötlemistööstuses ja teistel tööstusaladel, mis toodavad komplitseeritud tootmisviisil laia sortimendilist toodangut. Neis ettevõtteis on edukam igapäevase analüüsi teostamine põhimaterjalide ja tööliste töötasude osas võimalik normatiivse arvestuse olemasolu korral.

Selle arvestuse korral kirjutatakse teatavasti välja eraldi nõudelehed kõrvalekaldumiste kohta materjalinormidest ja käsundid kõrvalekaldumiste kohta tööliste töötasunormidest, kus märgitakse kõrvalekaldumiste põhjused ja süüdlased.

Need nõudelehed ja käsundid peavadki olema igapäevase operatiivse analüüsi allikateks. Järelikult uuritakse nende alusel vaid kõrvalekaldumisi normidest. Mis puutub aga põhimaterjalide ja tööliste töötasude kuludesse normide piirides, siis ei saa see muidugi pakkuda huvi analüüsimisel.

Nõudelehed ja käsundid kõrvalekaldumiste kohta rühmitatakse tavaliselt tsehhide, toodete, põhjuste ja kõrvalekallete süüdlaste järgi. Säärane rühmitamine lubab selgitada antud tootmisala tüüpilised kõrvalekaldumised ja eraldada püsivalt funktsioneerivad tegurid juhuslikest. Säärase rühmituse üldkokkuvõtted summaarses

väljendis tuleb esitada andmikes, mida tuleb kasutada vastavate abinõude kasutusele võtmiseks omahinna alandamise alal, kehtivate normide jooksvaks muutmiseks ning omahinna kuuanalüüsi koostamiseks.

Me ei anna siin omahinna igapäevaseks analüüsiks üksikasjalikke võtteid, mis on mõeldavad vaid ühe tööstusharu ettevõtete piirides. Edasises käsitluses me peame silmas vaid omahinna kuu- ja aastaanalüüsi, mille võtteid võib teataval määral kasutada ka igapäevase analüüsi puhul.

§ 2. Tootmiskulude analüüs.

Tootmiskulud (rahalises väljendis) kujutavad endast elava ja ülekantud töö kulutusi ühe või teise ulatuse ja koosseisuga toodangu väljalaskeks. Neid rühmitatakse teatavasti tootmise aasta- ja kvartalieelarvetes esmasteks antud ettevõttes osistamatuteks elementideks: 1) toorained ja materjalid, maha arvatud jäätmed, 2) abi- ja muud materjalid, 3) kütteained, 4) elektrienergia mujalt (väljastpoolt), 5) põhi- ja täiendav töötasu, 6) juurdearvestused töötasule, 7) amortisatsioon ja 8) mitmesugused rahalised kulud.

Tegelike tootmiskulude saamiseks nende elementide lõikes kantakse raamatupidamises tavaliselt iga konto deebeti ja kreediti käibesummad pearaamatusse märkmega korrespondeerivate kontode kohta. [1]

Kõigi tootmise ja komplekskulude arvestamiseks ettenähtud kontode deebetpoole sääraste kirjendite põhjal võib võrdlemisi kergesti koostada t o o t m i s e g a seotud k o g u k u l u d e k o k k u v õ t t e nende liikide — elementide järgi, maha arvates storneerimiskirjete summad ja tootmisest tagastatud materjalide väärtuse.

Samal viisil võib tootmiskontode kreditpoole kirjendite põhjal koostada tootmisest v ä l j a l a s k e k o k k u v õ t t e. Need mõle-

[1] Säärane käivete sissekandmise kord on kehistatud NSV Liidu Rahanduse Rahvakomissariaadi poolt Määrusega dokumentide ja kirjendite kohta ettevõtete ja majandusorganisatsioonide raamatupidamises 25. jaanuarist 1946. a. nr. 60.

mad kokkuvõtted annavad võimaluse puhastada kogu väljalaske ja tootmiskulude käibed tehase sisekäivetest ja saada sellega kogutoodangule langevad kulutused. Nende kokkuvõtete tegemise meetodid vorm nr. 5 täitmiseks on tööstusettevõtete arvestustöötajaile tuntud NSV Liidu Rahandusministeeriumi ja NSV Liidu Riikliku Plaanikomisjoni Statistika Keskvalitsuse poolt kinnitatud Juhisest 1945. a. aastaaruande vormide täitmise korra kohta tööstusettevõtete poolt ja selle juhise täiendustest 1946. a. aastaaruande täitmiseks.

Kulutuste ja toodangu väljalaske kokkuvõtteid tehakse aasta lõpul muidugi kõigi ettevõtete poolt, mida ei saa kahjuks ütelda nende igakuise koostamise kohta.

Kuid ilma sääraste kokkuvõteteta ei ole võimalik teostada analüüsimise teel tootmis-eelarve täitmise igakuist kontrolli, millega tingimata ei saa leppida.

Seepärast arvame meie, et iga ettevõte peab koostama iga kuu tootmiskulude aruande toodangu väljalaske ja tootmis-eelarve täitmise kohta aastaaruande vorm nr. 5 järgi. See aruanne ja seda põhjendavad materjalid peavadki olema igakuise tootmiskulude analüüsi lähteallikateks.

Selle analüüsi esimeseks järguks on ilmselt säästu- või ülekulutussummade selgitamine võrreldes plaanis ettenähtud kuludega tervelt kogu kokkuvõtte ulatuses, samuti üksikute elementide järgi.

Täpseid säästu- või ülekulutussummasid ei saa tuletada tegelike kulusummade mahaarvamise teel plaanitud summadest või vastupidi, kuna plaanitud kulutused on arvutletud kogutoodangu plaani 100%-se täitmise alusel, tegelikult aga võib see olla täidetud suuremal või väiksemal määral.

Järelikult on säästu- või ülekulutussummade selgitamiseks vaja eelnevalt korrigeerida plaanitud kulutusi vorm nr. 5 järgi antud kuu kogutoodangu plaani tegeliku täitmise protsendi alusel meetodite abil, mida on käsitletud allpool üksikult iga kuluelemendi kohta eraldi. Märgime seejuures, et arvutletud tegelikkude tootmiskulude säästu- või ülekulutussummad, võrreldes korrigeeritud plaanisummadega, kujutavad endast tootmiseelarve täitmise tule-

musi ilma reservatsioonideta vaid ettevõtteis, mis toodavad üht liiki tooteid.

Ettevõtteis aga, kus toodangu sortiment on lai, on see tulemus väiksema täpsusega juhtumil, kui tootmisel esineb kõrvalekaldumisi plaanitud sortimendist. See on täiesti mõistetav, sest üksikute toodete materjali- ja töömahutavus on erinevad ning tegelik kõrvalekaldumine nende plaanitud osatähtsusest toodangu üldkokkuvõttes põhjustab kõrvalekaldeid plaanist üksikute kuluelementide, eriti materjalide ja töötasude osas.

Toodangu sortide vahekorras asetleidnud nihkumiste mõju tootmis-eelarve täitmisele võiks leida plaanitud sortimendi ümberarvestuse teel tegeliku sortimendi kohaselt ja ettevõtte tootmis-eelarve vastava muutmisega. Kuid see töö on väga aeganõudev ja võib tulla teostamisele toodangu väga kitsa sortimendi (kahe, kolme toote) korral.

Neis ettevõtteis aga, kus toodangu sortiment on lai, on selles asetleidnud nihkumiste mõju omahinna alandamisele parem ja lihtsam välja tuua kogu kaubatoodangu analüüsimisel (vt. järgmine §).

Kuid toodangu sortimendis esinevate nihkumiste mõju suurust omahinna elementide struktuurile püüame me kindlaks teha käesolevas paragrahvis. Sel otstarbel on vaja plaanitud ja aruandeliste kuluelementide summad väljendada nende üldsummade protsentides. Sel viisil saadud plaanitud ja tegelike protsentarvude kõrvutamise teel võib kergesti kindlaks teha kõrvalekalded iga kuluelemendi järgi ning teha järeldused selle kohta, millisel määral ettevõte püüdis suurendada materjalimahukate toodete väljalaset töömahukate toodete väljalaske kahjuks. Selle arvutluse korral tuleb muidugi võtta arvesse kõrvalekalded plaanihindadest kõikide materjalide liikide järgi, samuti sääst ja ülekulutus üksikutes kuluelementides.

Ülalkäsitletu ja järgneva käsitluse illustratsiooniks võtame masinaehitustehase järgmise vormi nr. 5 1946. a. septembri kohta (tuh. rbl.)

Tabel 22.

Kuluelemendid	Plaani järgi		Aruande järgi	
	summa	% kogu-summast	summa	% kogu-summast
A	1	2	3	4
1. Toorained ja põhimaterjalid, maha arvatud jäätmed.	594	46,5	622	46,9
sellest: ostetavad pooltooted	128	—	104	—
2. Abi- ja muud materjalid .	77	6,1	81	6,1
3. Kütteained	35	2,7	42	3,2
4. Elektrienergia mujalt (väljastpoolt)	38	2,9	38	2,7
5. Põhi- ja täiendav töötasu .	363	28,4	398	30,0
6. Juurdearvestused töötasule .	24	1,9	26	2,0
7. Amortisatsioon	20	1,5	21	1,6
8. Mitmesugused rahalised kulud	127	10,0	100	7,5
9.				
Tootmiskulusid kokku	1278	100	1328	100
10. Kantud mittetootmislikesse kontodesse:				
a) aruandekuu kuludest . .	20		46	
b) eelmiste kuude kuludest .	—		—	
11. Kokku tootmiskulusid kogutoodangule	1258		1282	
12. Juurdekasv (arvata maha 11. rea kokkuvõttest) või kahanemine (lisada juurde 11. rea kokkuvõttele):				
a) lõpetamata toodang ja pooltooted:				
juurdekasv	50		64	
või kahanemine . . .				
b) omatoodetud tööriistad ja seadeldised:				
juurdekasv				
või kahanemine . . .				
Kokku tootmiskulusid kaubatoodangule	1208		1218	

Sellest vormist nähtub, et tegelikud kulud kogutoodangule ületavad eelarves ettenähtud kulusid 1282 — 1258 = 24 tuh. rbl. võrra. Kuid arvestades kogutoodanguplaani ületamist 8% võrra (vt.

tab. 2), saavutas tehas omahinna alandamist $\frac{1258 \times 108}{100} - 1282 =$ = 77 tuh. rbl. ehk 6,1% ulatuses, mis osutub tehase tunduvaks siseressursside kasutamise saavutuseks.

Tegelike kulude kõrvutamine plaanikuludega struktuurses läbilõikes annab esimesest pilgust põhjust oletada, et tehases on suurenenud töömahukamate toodete väljalase materjalimahukamate väljalaske vähenemise arvel, kuna töötasu osatähtsus tootmiskulude üldsummas on tõusnud 28,4%-lt 30%-le, tooraine ja põhimaterjalide osatähtsus aga on tõusnud kuni 0,4%-ni. Tegelikult aga esines vastupidine näht, s. o. tehas ei täitnud plaani sortimendi lõikes 3,7% võrra, kuna tehas ei täitnud tootmisplaani töömahuka toote «A» alal (vt. tab. 5 ja 13). Edasise analüüsi jaoks märgime, et vorm nr. 5, 13. rea 3. lahtri kokkuvõte peab ühtuma kuuaruande vorm nr. 3-p 2. lahtri kogu kaubatoodangu omahinnaga või aastaaruande vorm nr. 6 kogu kaubatoodangu väljalaske vabriku- (tehase-) omahinnaga.

Asume nüüd üksikute tootmiskulude elementide analüüsi käsitlusele.

T o o r a i n e t e j a p õ h i m a t e r j a l i d e a n a l ü ü s, m a h a a r v a t u d j ä ä t m e d. Kui plaanitud toorainete ja põhimaterjalide kulusummast (tab. 22) maha arvata tegelike kulude summa või vastupidi (sõltuvalt tulemustest), siis ei ole saadud vahe midagi muud, kui normidest ja plaanitud hindadest kõrvalekaldumiste üldsumma.

Selle vahe peame ilmselt liigendama kahte ossa, s. o. tooma nähtavale eraldi normidest ning plaanitud hindadest kõrvalekaldumiste summad. Hindadest tingitud kõrvalekallete summa võime me saada valmis kujul pearaamatu kirjendi järgi kontost «Hälbed plaanihindadest materiaalsete väärtuste alal».

Sääraste aritmeetiliste tehete tulemusel võivad kujuneda mitmesugused kombinatsioonid normidest ja hindadest tulenevate kõrvalekaldumiste üldsumma ning teiselt poolt hindadest tulenevate kõrvalekaldumiste summa vahel.

Tähistades normidest ja hindadest tuleneva säästu — X, ülekulutuse — Y, hindade alanemise, võrreldes plaaniga — C, hin-

dade tõusu — P, normidest tuleneva säästu — H ja ülekulutuse — Q, võime kõik kombinatsiooni juhtumid väljendada järgnevais valemeis:

1) X — C = H;
2) C — X = Q;
3) Y — P = Q;
4) P — Y = H;
5) X + P = H;
6) Y + C = Q.

Meie näites (tab. 22) moodustas ülekulutus, võrreldes normide ja plaanitud hindadega, kirje järgi «Toorained ja põhimaterjalid, maha arvatud jäätmed» 622 — 594 = 28 tuh. rbl.

Toorainete ja põhimaterjalide kulu on otseproportsionaalses sõltumuses toodangu mahust. Järelikult, arvestades kogutoodangu-plaani ületamist 8% võrra, saame vastupidi kokkuhoidu $\frac{594 \times 108}{100}$ — — 622 = 20 tuh. rbl. ehk 3,4%. Nagu nähtub kontost «Hälbed plaanihindadest materiaalsete väärtuste alal», oli septembris kulutatud põhimaterjalide tegelik omahind alla plaanitud põhimaterjalide maksuse 9 tuh. rbl. võrra. Lähtudes sellest, moodustab sääst kehistatud põhimaterjalide kulunormidest 20 — 9 = 11 tuh. rbl.

Seejärel, kui on arvutletud normidest ja eraldi hindadest põhjustatud kõrvalekallete summad toorainete ja põhimaterjalide kohta, tekib loomulikult vajadus selgitada kõrvalekallete tekkimise põhjused.

Kuid käesolevas paragrahvis ei pea me otstarbekaks, toodete laia sortimendiga ettevõtetes on aga lihtsalt võimatu, teha kindlaks k u l u n o r m i d e s t kõrvalekaldumiste põhjused; seepärast püüame valgustada seda küsimust tähtsamate toodete omahinna kalkulatsiooni analüüsimisel (vt. käesoleva peatüki § 4).

Kuid meid huvitab siin teine küsimus — n o r m i d e s t k õ r v a l e k a l d u m i s t e m õ j u s u u r u s e m ä ä r a t l e m i n e t o o t m i s k a v a t ä i t m i s e l e, mida me ei saanud käsitleda eelmise peatüki § 11-s. Metoodiliselt lahendub see küsimus äärmiselt lihtsalt.

Kui normidest kõrvalekaldumiste summa, korrutatuna 100-ga, jagame plaanitud toorainete ja põhimaterjalide kulusummaga,

saame normidest kõrvalekaldumiste mõju protsendi tootmiskava täitmisele.

Seejuures peame tegema reservatsiooni, et ettevõtteis, kus esinevad kõrvalekalded plaanitud sortimendist, on sel viisil saadud protsent muidugi ebatäpne sellele kõrvalekaldele võrdses suuruses.

Meie näites moodustas kokkuhoid kindlaksmääratud normidest kõrvalekaldumiste tulemusel, nagu osutatud ülalpool, 11. tuh. rbl., põhimaterjalide plaanitud kulude juures 594 tuh. rbl. (vt. tabel 22).

Järelikult võis tehas sel põhjusel ületada tootmiskava $\frac{11 \times 100}{594} =$ $= 1{,}9\%$ põhimaterjalide varumisplaani 100%-se täitmise puhul.

Kui me toorainete ja põhimaterjalide normidest kõrvalekaldumisi põhjustavate tegurite analüüsi jätame siin välja, siis tegurite analüüsi, mis põhjustavad kõrvalekaldumisi hindadest, vastupidi, on kõige otstarbekam teostada nimelt siin.

Seejuures lähtume me sellest, et ühti ja samu põhimaterjale ja tooraineid võidakse tarvitada mitmesuguste toodete tootmiseks, seepärast põhjustaks üksikute kalkulatsioonide analüüsi puhul plaanitud hindadest kõrvalekaldumiste põhjuste selgitamine: esiteks korduvat tööd ja teiseks hindade taset mõjutavate üksikute tegurite üldsummades väljendatud andmete pulveriseerimist. Sedasama võib öelda neid kõrvalekaldumisi põhjustavate tegurite selgitamise ülekande viimise kohta kogu kaubatoodangu omahinna analüüsi juurde, kuna aastaaruande vorm nr. 6 osa materjale kuulub kulude komplekskirjete koosseisu.

Plaanitud hindadest kõrvalekaldumiste analüüsimiseks tarvilikud põhiaandmed võib saada analüütilistest kaartidest, mis kehtivad materjalide varumise ja omandamise arvestuse alal.[1] Materjalide varumise ja omandamise omahinna elementideks on teatavasti: a) maksus faktuuri järgi, b) raudtee- ja veeteetariif, d) transpordikulud ja e) varumis-laokulud.

---

[1] Kaardi vorm nr. M-16 materjalide varumise ja omandamise arvestamiseks on määratud kindlaks NSV Liidu rahanduse rahvakomissari Juhendiga materjalide arvestamise kohta ettevõtete raamatupidamises 30. oktoobrist 1945. a., nr. 639.

Materjalide hinnad võivad muutuda võrreldes plaanitud hindadega, iga üksiku mainitud elemendi arvel.

Kõrvalekaldumised materjalide faktuuri-maksuses võivad tekkida esiteks väljamishindade muutusest valitsuse otsusel ja teiseks varutud materjalide sortimendi muutumisest. Kui võtta raudtee- ja veetranspordi tariif, siis näme, et selle tase võib muutuda: a) transpordi liigi enda muutumisest, s. o. veetranspordi kasutamisest raudteetranspordi asemel või vastupidi; b) raudtee- ja veetranspordi tariifi muutustest valitsuse otsusel; d) vedude raadiuse muutumisest ja e) transpordi tonnaaži täielikust kasutamisest.

Niisama võivad mitmesugustel põhjustel tegelikud transpordikulud, nagu materjalide laadimise ning raudteejaamast või sadamast kohale toomise, mahalaadimise ning ladudesse paigutamise kulud, olla kõrgemad või madalamad plaanitud hindadest.

Varumis- ja laokulud, nagu eriliste varumiskontorite ja -agentuuride ülalpidamine, materjalide hoidmine võõrastes ladudes, materjalide kaod teel kindlaksmääratud normide piires, ei ole vankumatud tegurid ja võivad muutuda sõltuvalt sellest, kuidas ettevõte neid küsimusi majanduslikult korraldab.

Kõigi nende kallinemist või odavnemist põhjustavate tegurite mõju suuruse selgitamine on analüüsijale suureks ja vaevanõudvaks tööks.

Kuid selle uurimistöö juures ei tule meie arvamuse järgi laskuda vähetähtsate, juhuslike nähtude selgitamisele, vaid on vaja suunata tähelepanu tähtsamate tegurite avastamisele ja uurimisele ning seejuures mitte üksikult iga materjali nimetuse järgi, vaid tervelt kõigi põhimaterjalide ulatuses või nende üksikute rühmade järgi.

Nüüd pöördume meie konkreetse näite juurde, milles, nagu me ülalpool nägime, tarbitud põhimaterjalide tegelik omahind oli plaanitud omahinnast 9 tuh. rbl. võrra madalam.

Materiaalsete väärtuste varumise ja omandamise konto analüüs näitas, et tehasel esines tarbitud põhimaterjalide alal: 1) omahinna tõusu seoses hindade muutmisega valitsuse otsusel nende kõrgendamise suunas 14 tuh. rbl. võrra: 2) omahinna alanemist:

a) vedude raadiuse vähenemise arvel — 6 tuh. rbl., b) laadimise ja kohaletoimetamise kulude vähenemise arvel — 10 tuh. rbl. ning d) varumis- ja laokulude vähenemise arvel — 7 tuh. rbl. võrra. Nii moodustasid omahinda alandavad tegurid 23 tuh. rbl. ja omahinda tõstvad — 14 tuh. rbl.; lõppkokkuvõttes moodustas kõrvalekaldumine hindadest (odavnemine) 9 tuh. rbl.

Abi- ja muude materjalide analüüs. Asudes abi- ja muude materjalide analüüsimisele märgime, et toodangu mahu ja nende materjalide kulu vahel, nagu põhimaterjalide vahelgi, on olemas otseproportsionaalne sõltumus, kuid mitte täiel määral, kuna neid materjale tarbitakse mõningal määral tsehhide, tehase üldisteks jt. lisakuludeks. Kulunormidest ja plaanitud hindadest kõrvalekaldumiste summa arvutlemise, samuti nende kõrvalekaldumiste põhjuste selgitamise meetoditena võivad tulla eduga kasutamisele samad, mis toorainete ja põhimaterjalide analüüsimiselgi.

Ülalkirjeldatud viisil võib samuti teha kindlaks abi- ja muude materjalide alal säästu või ülekulutuse mõju suuruse, võrreldes nende kulunormidega tootmisplaani täitmise tasemele.

Kui vaadelda meie poolt analüüsitava masinaehitustehase näidet (tab. 22), siis näeme, et tegelikud kulud abi- ja muude materjalide alal (81 tuh. rbl.) ületasid septembris plaanitud kulusid (77 tuh. rbl.) 4 tuh. rbl. võrra. Kuid arvestades kogutoodanguplaani ületamist (mida me teeme tingimuslikult jämedates joontes) kujunes, vastupidi, sääst $\frac{77 \times 108}{100} - 81 = 2$ tuh. rbl. suuruses summas. Arvestusandmete uurimisel võis teha kindlaks, et tehasel oli kõrvalekaldumisi kulunormidest (ülekulutus) 3 tuh. rbl. ja kõrvalekaldumisi plaanitud hindadest (sääst laadimise ja kohaletoimetamise kulude vähenemise arvel) 5 tuh. rbl. suuruses summas. See tähtsusetu ülekulutus, mis tekkis normidest kõrvalekaldumise tulemusel, ei saanud muidugi mõjutada tootmiskava täitmise käiku.

Kütteainete analüüs. Küttekulude analüüsimisel peab kõigepealt silmas pidama seda, et küttekulu tehnoloogiliseks ja energeetiliseks otstarbeks on otseproportsionaalses sõltumuses

toodangu mahuga, mida ei saa aga öelda majanduslikeks vajadusteks kulutatava kütte kohta, mis, võib öelda, on peaaegu stabiilne. Analüüsi meetodi kohta, niisama kui abi- ja muude materjalide analüüsi alal, ei ole meil midagi juurde lisada, kuna kütteainete analüüsi meetodid on samad, mis toorainete ja põhimaterjalide analüüsi alalgi.

Tab. 22 järgneb, et tehasel oli kütteainete alal septembris ülekulutust 7 tuh. rbl. suuruses summas. Selle ülekulutuse summa väheneb kuni 4 tuh. rbl., kui arvestada tingimuslikult tootmiskava ületamist kogutoodangu järgi 8% ulatuses. Nagu nähtub Varumise kontost, oli ülekulutuste põhjuseks tehase kütteainetega varumise raadiuse suurenemine.

Mujalt (väljastpoolt) saadava elektrienergia analüüs. Analüüsides elektrienergia kulu, peame pidama silmas seda, et proportsionaalne on sõltumus ainult tehnoloogiliseks ja käivitamise otstarbeks kulutatud elektrienergia ja toodangu väljatöötamise mahu vahel. Mis puutub aga elektrienergia kulusse valgustuse otstarbeks, siis on see tingimuslikult püsiv ning võib tunduvalt kõikuda vaid vahetusitöötamise koefitsiendi muutumise puhul.

Elektrienergia analüüsimisel tuleb rakendada samuti ülalkäsitletud toorainete ja põhimaterjalide kulu analüüsi metoodikat. Seejuures märgime, et rajooni-elektrijaamadelt saadava elektrienergia hinnad muutuvad äärmiselt harva, seepärast on ka kõrvalekaldumised plaanitud kulust tavaliselt vastavad tarbitud elektrienergia kogusele.

Meie näites oli tegelik elektrienergia kulu septembris plaani tasemel (38 tuh. rbl.); kui võtta tingimuslikult arvesse plaani ületamine kogutoodangu järgi 8% määral, siis on tehas saavutanud elektrienergia alal kokkuhoidu selle parema kasutamise arvel ümmarguselt 3 tuh. rbl. suuruses summas.

Põhi- ja täiendava töötasu analüüs. Esmajärjekorras vaatleme selle analüüsi allikaid ja läbilõikeid.

Märgime, et aruandeline põhi- ja täiendav töötasu (töötasufond) vormi nr. 5 järgi peab ühtuma kuu-läbilõikes kogu tööstuslikult

tootva personali töötasuga vormi nr. 2-p 7. rea järgi, aastaläbilõikes aga — vormi nr. 9 A-osas arvestatud töötasuga, lisades sellele juurde B-osa litera «b» all arvestatud töötasud ja B-osas näidatud, ettevõtte põhitegevuse hulka kuuluvate tööde eest kõrvalistele isikutele arvutatud töötasud.

Vormis nr. 5 näidatakse töötasu sünteetilisel kujul, kuid vormides nr. 2-p ja 9, vastuoksa, on töötasu jaotatud üksikute tööstuslikult tootva personali liikide järgi. Järelikult vorm nr. 5 kombinatsioonis vorm nr. 2-p või vorm nr. 9-ga (sõltuvalt kuu- või aastaanalüüsist) annab võimaluse analüüsida, võrreldes aluseks võetud andmetega, t ö ö t a s u f o n d i k u l u nii tervelt kogu ettevõtte ulatuses, kui ka personali üksikute liikide järgi. Kuid säärane analüüs, valgustades säästu või ülekulutust kogu töötasu fondis, ei avasta töötasu kulu s i h t o t s t a r b e kohaselt esiteks ettevõtte kogu kaubatoodangu ja teiseks üksikute tähtsamate toodete koostises.

Vormis nr. 5 näidatud töötasufond leiab teatavasti täieliku peegelduse kaubatoodangu omahinnas (vorm nr. 3-p või vorm nr. 6), nimelt kirjes «Tootmistööliste töötasu» ning kompleks-kirjetes: «Kulud tootmistehnika omandamise alal», «Tsehhikulud», «Tehase üldkulud», «Kahjud praagist» ja «Muud tootmiskulud». Nii tuleb töötasufondi otstarbele vastavuse seisukohalt analüüsida tervelt kogu ettevõtte ulatuses nimetatud element- ja komplekskirjete lõikes peamiselt vorm nr. 3-p (kuu-) ja vorm nr. 6 (aasta-) aruandluse andmete põhjal.

Mis puutub aga töötasu analüüsi üksikute tähtsamate toodete omahinna koostises, siis tuleb seda teostada peamiselt tähtsamate toodete kuu- ja aastakalkulatsioonide andmete alusel.

Siit ilmneb, et töötasu tuleb analüüsida deduktiivse meetodi abil kolmes üksteisele järgnevas staadiumis: 1) töötasufondi analüüs tervelt kogu ettevõtte ulatuses ja personali liikide järgi (käesolevas §-s); 2) töötasu analüüs sihtotstarbe järgi kaubatoodangu omahinna koostises (järgmises §-s) ja 3) töötasukulu analüüs ühe toote omahinna koostises (§ 4-s).

Peatume nüüd töötasufondi analüüsi metoodikal tervelt kogu ettevõtte ulatuses ja personali liikide järgi.

Analüüs peab selgitama esmajärjekorras tootmiseks kulutatud tööliste töötasufondi kulutuse tulemused. Seejuures eristatakse absoluutset ja suhtelist töötasufondi säästu või ülekulutust.

Absoluutne tulemus määratakse kindlaks tegelikult kulutatud tööliste töötasufondi lihtsa võrdluse teel plaanitud töötasufondiga. Kuid sel viisil saadud tööliste töötasufondi kulu tulemus ei saa olla aluseks järelduste tegemiseks töötasufondi kasutamise küsimuses. See on täiesti mõistetav, kuna tööliste töötasufondi absoluutne sääst võib ilmuda suurema plaani mittetäitmise puhul kogutoodangu alal ja vastupidi, töötasufondi absoluutne ülekulutus intensiivsema toodangu kasvu korral. Seepärast on vaja otsustada tööliste töötasufondi säästu ja ülekulutuse üle ainult tööliste töötasufondi suhtelise kulu järgi rööbiti kogutoodanguplaani täitmisega.

See seletub asjaoluga, et tootmistööliste ja enamjaol juhtudel ka abitööliste töötasu on otseproportsionaalses sõltumuses toodangu mahuga. Mis puutub aga insener-tehniliste töötajate, teenistujate, noorema teenindava personali ning tulekaitse-valvepersonali töötasusse, siis on see tavaliselt stabiilne ja järelikult ei ole otseses seoses toodangu mahuga.

Lähtudes kõigest sellest, on tööliste töötasufondi kulu suhteliste tulemuste selgitamiseks ilmselt vaja korrigeerida plaanitud tööliste töötasufondi vastavalt kogutoodanguplaani täitmisele. Kuid säärast korrigeerimist võib ilma reservatsioonideta kohandada vaid tootmistööliste suhtes. Abitööliste töötasu aga võidakse korrigeerida sama protsendiga vaid nende abitööliste osas, kes on seotud seadmete tööga tsehhides; teiste, teenindavate ülesannetega tööliste töötasu tuleb aga vaadelda kui tingimuslikult konstantset suurust. Kuid siin puutume me selle töötasu liigendamisel kokku suurte tehniliste raskustega, seepärast, et vältida suurt tehnilist tööd, tuleb leppida jämedajoonelisema ositusega.

Tootmistööliste plaanitud ja korrigeeritud töötasusumma, arvestades kõrvalekaldumisi plaanitud sordimendist, võime me võtta valmis kujul kuuanalüüsi puhul vormist nr. 3-p (lahter 1, rida 3), ja aastaanalüüsi puhul vormist nr. 6 (lahter 1, rida 5).

Korrigeerimist võidakse teha ka tööliste plaanitud töötasufondi korrutamisel kogutoodanguplaani täitmise protsendiga, jagades selle korrutise 100-ga.

Sellise meetodi abil selgitatud kokkuhoiu või ülekulutuse põhjuste selgitamisele peab eelnema tööliste ja teiste ettevõtte personali kategooriate töötasufondi d ü n a a m i k a analüüs.

Aruandeajavahemiku (kuu, aasta) töötasufondi kõrvutamine eelmise ajavahemiku töötasuga vorm nr. 2-p või nr. 9 andmete järgi annab ettekujutuse töötasu kasvust. Kuid sellest ei piisa kaugeltki. Täielikuma töötasufondi dünaamika iseloomustuse võime me saada tööliste ja teiste personali kategooriate k e s k m i s e t ö ö t a s u analüüsi teel samas läbilõikes. See seletub asjaoluga, et töötasufondi summa on kahe teguri, nimelt töötajate keskmise nimistulise arvu ja nende keskmise kuu- või aastatöötasu tulemus.

Keskmise töötasu analüüs võimaldab avastada ka töötasu plaanimise puudused, samuti personali arvu ja töötasufondi vahelise seose.

Analüüsides keskmist töötasu, ei tee me kindlaks üksnes töötasufondi säästu või ülekulutuse summa seoses t e e n i s t u s e m u u t u s e g a, vaid võime saada ka orienteerumise alused säästu või ülekulutuse kujunemise põhjuste analüüsiks.

Personali koosseisu a r v u l i n e m u u t u s, kui töötasufondi kulu mõjutav tegur, on samuti üheks analüüsi objektiks.

Lähtudes sellest, võime meie öelda, et kõik tegurid, mis mõjutavad töötasufondi kulu, võib jaotada kolme liiki: 1) personali arvulise koosseisu muutumisega; 2) töötootlikkuse muutumisega ja 3) ettevõtte personali teenistuse muutumisega seotud tegurid.

Millises suunas mõjutasid need tegurid tööliste osas omahinna alanemist, võib öelda tööliste arvulise koosseisu, keskmise töötasu ja töötasufondi kulu protsentarvudes väljendatud suhete lihtsa kõrvutamise teel.

Tööliste arvulise koosseisu, nende tööaja kasutamise ja töötootlikkuse analüüsi meetodeid on juba käsitletud eelmise peatüki §-s 8, 9 ja 10; kordumise vältimiseks me siin neid ei puuduta.

Mis puutub aga keskmist töötasu mõjutavate tegurite avastamise meetoditesse, siis peatume nende juures allpool.

Käsitletu illustratsiooniks toome vorm nr. 5 täienduseks masinaehitustehase vorm nr. 2-p järgmised andmed 1946. a. septembri kohta.

Tabel 23.

Personali kategooriad	Aruandekuu plaani järgi	Tegelikult	
		aruandekuul	eelmise aasta vastaval kuul
A	1	2	3
I. Arvuline koosseis:			
1. Töölised	530	554	273
2. Õpilased	70	32	8
3. Insener-tehnilised töötajad	73	80	49
4. Teenistujad	13	19	13
5. Noorem teenindav personal	2	2	1
6. Tulekaitsevalve ja tuletõrje	25	24	25
7. Kogu tööstuslik-tootev personal	713	711	369
II. Töötasufond (tuh. rbl.):			
1. Tööliste	265,0	297,4	129,6
2. Õpilaste	10,8	8,2	1,6
3. Insener-tehniliste töötajate	73,0	72,9	56,5
4. Teenistujate	7,0	11,7	9,6
5. Noorema teenindava personali	0,4	0,5	0,2
6. Tulekaitsevalve ja tuletõrje	6,4	7,2	7,5
7. Kogu tööstuslik-tootva personali	362,6	397,9	205,0
III. Keskmine töötasu (rbl.):			
1. Tööliste	500	536	474
2. Õpilaste	154	257	200
3. Insener-tehniliste töötajate	1000	912	1154
4. Teenistujate	546	621	738
5. Noorema teenindava personali	200	250	200
6. Tulekaitsevalve ja tuletõrje	256	300	300

Selles tabelis toodud kogu tööstuslik-tootva personali plaanitud ja aruandeline töötasufond 1946. a. septembri kohta vastab ülalpool tab. 22 osutatud fondile.

Tööliste töötasufondi osas oli tehasel absoluutne ülekulutus 32,4 tuh. rbl. ehk 12,2% ulatuses.

Seoses kogutoodanguplaani ületamisega 8% määral ja nihkumistega toodangu sortimendis kujuneb korrigeeritud plaanitud töötasufond septembri kohta järgnevalt: a) tootvaile töölisile — 171 tuh. rbl. (vt. vorm nr. 3-p. järgnevas §-s), b) abitöölisile, kes on seotud seadmestiku tööga tsehhides (korrigeeritult) — 60,4 tuh. rbl., d) teenindavatele töölistele (korrigeerimata) — 51 tuh. rbl., kokku 282,4 tuh. rbl. Nii ka pärast korrigeerimist vastavalt plaani tegelikule täitmisele ja nihkumistele sortimendis, tehasel oli siiski tööliste töötasufondi suhtelist ülekulutust 297,4 — 282,4 = 15 tuh. rbl. ehk 5,6%.

Tööliste arvuline koosseis oli 1946. a. septembris plaanitud arvust 24 töölise ehk 4,5% võrra suurem, kuid arvestades kogutoodanguplaani ületamist 8% ulatuses, ei põhjustanud tööliste arvu suurenemine töötasufondi ülekulutust.

Järelikult tekkis kogu töötasufondi suhteline ülekulutus töölise keskmise töötasu tõusu tulemusel 500-lt 536-le rbl. kuus ehk 7,2%, mille põhjusi me vaatleme allpool. Võrreldes aga 1945. a. septembri töötasufondiga (129,6 tuh. rbl.), on 1946. a. septembris kulutatud 167,8 tuh. rbl. ehk 129,1% võrra rohkem, mis seletub kogutoodangu väljatöötamise tõusuga 159,8% (vt. III peatükk, § 2). Õpilaste töötasufondi alal pidi tehas saavutama kokkuhoidu 5,9 tuh. rbl. ulatuses, kuna õpilaste koosseisu ei suudetud komplektida täiskomplektini 38 isiku võrra. Tegelikult aga kujunes siin töötasufondi kokkuhoid vaid 2,6 tuh. rbl. suuruses summas, mis oli keskmise töötasu tõusu tulemuseks 154 rublalt 257 rublale.

Insener-tehniliste töötajate koosseis ületas plaanitud koosseisu 7 inimese võrra (mis pidi positiivselt mõjutama toodangu plaani täitmist), kuid arvestades keskmise töötasu langust 88 rbl. võrra jäi töötasufondi kulu plaani tasemele.

Teenistujate osas oli tehasel olulisi plaanidistsipliini rikkumisi: koosseisus oli 6 inimest üle plaani, töötasufondi kulutati 4,7 tuh. rbl. võrra üle ja tõsteti 75 rbl. võrra keskmist töötasu.

Noorema teenindava personali, tulekaitsevalve ja tuletõrje osas

on väike töötasufondi ülekulutus (1,6 tuh. rbl.) keskmise töötasu tõusu arvel vastavalt 50 ja 46 rbl. võrra.

Peab märkima tunduvat keskmise töötasu tõusu 1946. a. septembris, võrreldes eelmise aasta sama kuuga, nimelt: töölisil — 13,1%, õpilasil — 28,5% ja nooremal teenindaval personalil — 25,0%, samaaegsel keskmisel töötasu langusel insener-tehnilisil töötajail 20,9% ja teenistujail 15,8% võrra.

Insener-tehniliste töötajate keskmise töötasu langus alla plaanitud töötasu seletub mõnede noorte madalapalgaliste eriteadlaste tööle võtmisega; teenistujate töötasu aga püsib ikkagi veel kõrgemal plaani tasemest.

Järgnevalt siirdume *töötasufondi koostise*, esmajärjekorras tööliste töötasufondi koostise analüüsi juurde.

Tööliste töötasufondi koostis, mis leiab komplektse väljenduse kuuvormis nr. 2-p (osa 1-a) ja aastavormis nr. 9 (osa A), dešifreerub teatavasti vastavalt üksikute *töötasuliikide* järgi vormis nr. 4-p (osa II-a) ja vormis nr. 9 (osa IV-A).

Viimastes tuuakse kahjuks ainult aruandesummad ilma plaanitud summadeta.

On arvestatud sellega, et analüüsimisel võidakse võtta plaanitud summasid kõrvutamiseks aruandesummadega kuu- ja aastaplaanist, mida muidugi tehaksegi. Kuid aruande- ja plaanitud summade täieliku võrreldavuse otstarbel tuleb plaaniandmeid korrigeerida kogutoodangu plaani tegeliku täitmise protsendiga analüüsi alla kuuluvas ajavahemikus. Selle korrigeerimise üldsumma on meile teada juba ülalkäsitletust, kuid antud juhul on vaja see ositada töötasuliikide järgi, mis ei ole päris kerge ülesanne.

Meile tundub, et me ei tee jämedat viga, kui paneme ette analüütilise töö lihtsustamise ja vähendamise huvides — korrigeerida tükitöö põhihinnete alusel plaanitud otsest ja progressiivset tükitöö tasu ning lisatasu progressiivse tükitöö eest — kogutoodangu-plaani täitmise protsendi kohaselt; ülejääv, korrigeerimisele kuuluv summa aga jaotada kõigi teiste ülejäänud, plaanis ettenähtud töötasuliikide vahel proportsionaalselt nende summadega. Pärast

seda tuleb kõrvutada aruandesummad korrigeeritud plaanisummadega ning selgitada kõrvalekaldumised iga töötasuliigi järgi.

Sel viisil saadud kõrvalekaldumised töötasuliikide järgi annavad: esiteks üldise orientatsiooni tööliste töötasufondi kulutuse suhtes ja teiseks määravad tööliste töötasufondi edaspidise analüüsi suunad kaubatoodangu omahinna koostises ning tähtsamate toodete omahinna kalkulatsioonides.

Võimalikud kõrvalekaldumisjuhud töötasufondide alal võib ühendada mugavuse mõttes kahte lähterühma:

1) töötasumäärade muutumisega seotud juhtumid: töönormide läbivaatamine, tööliste kvalifikatsiooni muutumine, tööliste — tüki- ja ajatööliste — arvuliste vahekordade muutumine;

2) põhitöötasu määradele lisatasu maksmise juhtumid, mida on otstarbekohane jaotada omakorda kahte rühma: a) töötootlik-

Tabel 24.

Töötasuliigid	Summad (tuh. rbl.)	
	kuuplaani järgi	tegelikud
1. Tasu tükitöö põhihinnete alusel otsese tükitöö eest	176	186
2. Tasu tükitöö põhihinnete alusel progressiivse tükitöö eest	14	16
3. Lisatasu tükitöölisile progressiivsete tükitööhinnete alusel	1	1
4. Ajatöötasu tariifimäärade (palgamäärade) alusel	36	41
5. Preemia tükitöölisile	—	3
6. Preemia ajatöölisile	—	1
7. Lisatasu tükitöölisile normaalseist töötingimusist kõrvale kaldumise eest	—	4
8. Lisatasu ületunnitööde eest	—	3
9. Muud lisatasud, mis kuuluvad töötasufondi koostisse, töötatud inim-tööpäevade eest	15	17
10. Tasuta kommunaalteenused ja natuuras antud tasude väärtus	—	—
11. Muud lisatasud, mis kuuluvad töötasu kuufondi koostisse	23	25
12. Töötasu kuu-fondi üldsumma (1—11)	265	297
Tööliste töötatud inim-töötundide arv: üldse 91.582, sellest ületunde 1.540		

kuse tõusuga seotud tasud ja b) normaalsetest töötingimustest kõrvalekaldumise ja tööseisakutega põhjustatud lisatasud.

Kõrvalekaldumisi tööliste üksikute töötasuliikide järgi ja neid kõrvalekaldumisi põhjustavaid tegureid püüame selgitada järgnevas kahes paragrahvis.

Nüüd aga sooritame masinaehitustehase tööliste töötasufondi koostise konkreetse analüüsi 1946. a. septembri kohta järgnevate plaani- ja vorm nr. 4-p andmete alusel (vt. tabel 24).

Asudes selle tabeli analüüsimisele, peab kõigepealt korrigeerima plaaniandmeid üksikute töötasuliikide järgi. Nagu ülalpool märgitud, on plaanitud töötasufond, seoses kogutoodanguplaani ületamisega 8% võrra, korrigeeritud suurenemise suunas 17,4 tuh. rbl. suuruses summas.Kui jaotada see summa vastavalt ülaltoodud meetodile üksikute töötasuliikide järgi, siis on vaja suurendada töötasusummasid üksikute liikide järgi järgnevalt: 1, 2 ja 3 — 8% ning 4, 9 ja 11 — 2,8% võrra.

Pärast säärast korrigeerimist väljenduvad plaaniandmed üksikute töötasuliikide järgi järgnevates summades (arvud ümardatud): 1) — 190,1, 2) — 15,1, 3) — 1,1, 4) — 37,0, 9) — 15,4 ja 11) — 23,7 tuh. rbl., kokku 282,4 tuh. rbl.

Kõrvutades tegelikku summat plaani korrigeeritud üldsummaga, ilmneb, et tehas kulutas töötasufondi alal üle, nagu juba mainitud ülalpool, 297 — 282,4 = 14,6 tuh. rbl. Üksikute töötasuliikide järgi aga on pilt järgmine. Otsese tükitöötasu alal saavutas tehas kokkuhoidu 190,1—186 = 4,1 tuh. rbl., progressiivse tükitöötasu alal aga oli tehasel ülekulutus 16,0 — 15,1 = 0,9 tuh. rbl. Võttes mõlema töötasustamissüsteemi summad kokku ja arvestades seda, et tükitööliste arv oli tööliste üldarvus 5,3% võrra plaanis ette nähtud 75%-st väiksem (vt. eelmise peatüki § 10), saame vastupidi töötasufondi ülekulutuse 10,3 tuh. rbl. suuruses summas, mis tuletub järgnevast arvutlusest:

$$\frac{191 \times 5{,}3}{75} = 13{,}5 - (4{,}1 - 0{,}9) = 10{,}3 \text{ tuh. rbl.}$$

Ajatöö alal saame töötasu ülekulutuse 4 tuh. rbl. suuruses (41 — 37 tuh. rbl.), kuid arvestades ajatööliste koosseisu arvulist kasvu, võrreldes plaaniga, saame säästu.

Ülekulutus töötasufondide alal tekkis põhiliselt seoses preemiate tasumisega tüki- ja ajatöölisile 4 tuh. rbl. suuruses summas ning eriti ebatootvate lisatasude arvel tükitöölisile normaalseist töötingimusist kõrvalekaldumiste (4 tuh. rbl.) ja ületunnitööde eest (3 tuh. rbl.).

Mis puutub aga muudesse lisatasudesse, töötatud aja eest ja teistesse, siis ületasid need plaanitud tasusid vähesel määral.

Insener-tehniliste töötajate töötasufondi koostis esineb tehases 1946. a. septembris, nagu nähtub vormist nr. 4-p ja eelarvest, järgneval kujul (tuh. rbl.):

	Plaani järgi	Tegelikult
1. Põhipalgamäärade alusel	69,0	65,0
2. Preemiad ja lisateenistus tükitöö alusel	4,0	6,9
3. Muud väljamaksed	—	1,0
4. Töötasu kuufondi üldsumma (1—3)	73,0	72,9

Tegelik töötasufond, nagu märgitud ülalpool, oli plaani tasemel. Põhipalga osas on säästu 4 tuh. rbl.; kuid arvestades seda, et tehasel oli 8 vakantset kohta à 1 tuh. rbl., kokku 8 tuh. rbl., saame vastupidi ülekulutuse 4 tuh. rbl. suuruses summas (8 — 4 = 4 tuh. rbl.).

Ülekulutus preemiate ja lisateenistuse arvel tükitöö alusel (2,9 tuh. rbl.) seletub preemiate maksmisega tootmisplaani ületamise ning üleplaanilise toodangu omahinna alandamise eest (vt. vorm nr. 3-p).

Töötasudele juurdearvestuste analüüs. Ettevõtted maksavad sotsiaalkindlustusele sõltuvalt töötingimusist 3,7—10,7% töötasust. Nende juurdearvestuste absoluutne summa sõltub eranditult töötasust, seepärast on plaanist kõrvalekaldumiste põhjused töötasude alal kehtivad täiel määral ka juurdearvestuste alal.

Amortisatsiooni analüüs. Tegelik amortisatsioonisumma võib minna plaanist lahku, esiteks seoses amortiseeritavate põhivahendite koosseisu ja teiseks seoses amortisatsiooninormide muutumisega.

Nende mõlema teguri mõju võib teha kindlaks lihtsalt igakuise amortisatsiooni arvutamise kaartide järgi. Põhivahendite koosseis muutub mõnes osas peaaegu iga kuu (sissetulek, väljaminek), amortisatsiooni normid on aga püsivamad ning muutuvad tavaliselt väga harva, välja arvatud vahetusitöötamise koefitsiendi muutused.

Näiteks masinaehitustehases 1946. a. septembris normid ei muutunud ning lahkuminek plaanist 21 — 20 = 1 tuh. rbl. suuruses summas (vt. tab. 22) tekkis uute põhivahendite ekspluatatsiooni võtmise tulemusel.

Mitmesuguste rahaliste kulude analüüs. Nende kulude hulka kuuluvad: komandeerimiskulud, sõidukulud, kantselei- ja trükikulud, sidekulud (post, telegraaf, telefon), protsendid (maha arvatud saadud protsendid), maksud, jm. Kõik nad leiavad, teatavasti kalkulatsioonides peegeldust tsehhi-, tehase üld- ja teiste kulude komplekskirjetes. Seejuures määratletakse need kulud tootmise eelarve koostamisel tsehhi- ja tehase üldkulude liigendamise teel üksikuteks elementideks.

Siit ilmneb, et kõige otstarbekam on uurida neid kulusid tsehhi- ja tehase üldkulude analüüsimisel.

§ 3. Kaubatoodangu omahinna analüüs.

Kaubatoodangu omahinna analüüsi lähteandmeteks on jooksva aruandluse vorm nr. 3-p ja aastaaruandluse vorm nr. 6 andmed. Nendes vormides, mis peegeldavad kogu kaubatoodangu omahinda, on võetud aluseks ühed ja samad koostamise põhimõtted, erinevus on vaid näitude arvus. Nii on vormis nr. 3-p tabeli aluse järgi antud koondatum kirjete nomenklatuur kui vormis nr. 6, mis ei raskenda mitte üksnes nende koostamist, vaid raskendab ka ühtse analüüsi metodoloogia kujundamist. Kõigepealt puudutame võrreldava ja võrreldamatu toodangu piiritlusi.

Võrreldava kaubatoodangu all mõeldakse tehase meetodi järgi kõiki toodete liike, mida toodeti tehases massiliselt või seeria viisi, millede tootmise alal antud tehas evis tehnilisi kogemusi eelmisel

aastal, peavalitsuse meetodi järgi aga — sedasama peavalitsuse ulatuses.

Ettevõtete plaanides ning aruande-vormides nr. 3-p ja 6 näidatakse tavaliselt võrreldava ja võrreldamatu toodangu osatähtsust. See on tarvilik esiteks võrreldava toodangu omahinna alandamise ülesande määratlemiseks ning selle täitmise analüüsiks ja teiseks uute toodete tootmistehnika omandamise käigu jälgimiseks ja kontrolliks.

Ettevõtted kannavad mõnikord võrreldava toodangu võrreldamatu toodangu arvele, et näidata võrreldamatu toodangu plaani täitmist või näidata näiliselt omahinna alandamise ülesande täitmist.

Seepärast tuleb analüüsiga selgitada: kas ei ole esinenud juhtumeid, kus kehtivate määrustikkude vastaselt on kantud võrreldamatu toodangu juurde eelmise aastaga võrreldavaid, seoses tootmistehnoloogia, konstruktsiooni, toorainete ja materjalide koostise (retseptuuri) muutmisega parendatud mihusega tooteid, mis siiski ei muuda toodet põhiliselt.

Ettevõttel ei ole samuti alust kanda toodangut võrreldamatu toodangu hulka juhtudel, kus on muutunud toodangu komplektiline koosseis või nimetused, kui see pole seotud kinnitatud standardi muutmisega.

Ettevõtete plaanid näevad teatavasti ette ainult võrreldava kaubatoodangu omahinna alandamise ülesannet protsentides ja absoluutsummas, mis peegeldub ka aruande-vormides nr. 3-p ja 6.

Need ülesande näidud saadakse võrreldava toodangu üksikute toodete omahinna alandamise ülesannete liitmisel, mis kujutavad endast vahet plaanitava koguse hinde vahel baasiaasta (eelmise aasta) keskmises ning plaanitud omahinnas.

Nii kõnelevad meile omahinna alandamise ülesande protsendid ja absoluutsummad vormides nr. 3-p ja 6, millisel määral pidi langema omahind, võrreldes eelmise aastaga plaani 100%-sel täitmisel juhul, kui toodangu plaanitud sortimenti ei ole rikutud. Kuid väga sagedasti võime ettevõtteis näha kõrvalekaldumisi plaanist nii toodangu mahu ja sortimendi, kui ka selle omahinna osisele-

mentide suhtes, mis mõjutavad oluliselt omahinna alandamise ülesande täitmist.

Sellest on arusaadav, et nende hälvete — ja mis peaasi — neid kõrvalekaldumisi põhjustavate tegurite avastamine on toodangu omahinna analüüsi põhiülesandeks.

Võrreldava kaubatoodangu omahinna alandamise ülesande täitmise protsendi võime leida järgmise valemi abil:

$$100\% — \frac{\Sigma q_1 \cdot P_1 \cdot 100}{\Sigma q_1 \cdot P_0},$$

kus: q_1 — aruandeajavahemikus väljatöötatud võrreldava toodangu kogus,

P_1 — omahind aruandeajavahemikus ja

P_0 — aastakeskmine omahind eelmisel aastal.

Hälbeid plaanitud omahinnast võime me leida sellesama valemi järgi, asendades nimetajas P_0 plaanitud omahinnaga — P_{pl}

Saavutatud omahinna alandamise protsendi ja absoluutsumma lihtsa kõrvutamise teel plaaniülesande analoogiliste andmetega tuleb leida selle ülesande täitmise tulemus.

Selgitame seda järgmise, masinaehitustehase 1946. a. septembri vormist nr. 3-p võetud näitega:

I osa. Võrreldava kaubatoodangu omahinna alandamise plaani täitmine (tuh. rbl.).

Võrreldava kaubatoodangu osatähtsus septembris: plaani järgi — 40%, tegelikult — 44%.

Tabel 25.

	Ülesanne paani järgi %-des	Toodang			Muutuse %
		eelmise aasta keskmise omahinna järgi	kvartali plaani omahinna järgi	tegeliku omahinna järgi	
	1	2	3	4	5
Aruandekuu	—6,0	542	502	482	—11,1
Aruandekvartal	—6,0	1637	1522	1489	— 9,0
Aasta algusest	—5,0	3642	3424	3370	— 7,4
		$\Sigma q_1 P_0$	$\Sigma q_1 P_{pl}$	$\Sigma q_1 P_1$	$100\% — \frac{\Sigma q_1 P_1}{\Sigma q_1 P_0}$

Võrreldava toodangu osatähtsuse tõus 1946. a. septembris üldsummas 40-lt kuni 44% seletub plaani ületamisega võrreldava toodangu osas ning plaani mittetäitmisega toote «A» osas, mille tootmise alal tehasel ei ole veel tehnilisi kogemusi (vt. tab. 5, eelmises peatükis).

Tehas on saavutanud toodangu omahinna alandamise alal suurt edu, alandades seda üle plaani: septembris — 5,1% (11,1% — 6%), kolmandas kvartalis — 3% (9,0% — 6,0%) ning 1946. a. kolme kvartali jooksul — 2,4% (7,4% — 5,0%).

Millised on siis tegurid, mis võivad mõjutada nii võrreldava kui ka võrreldamatu toodangu omahinna taset?

Sellisteks teguriteks, õigemini tegurite rühmadeks, võib vaieldamatult tunnustada järgnevaid: a) toodangu maht, b) toodangu sortiment ja d) tootmiskulude maht.

Igasugune kõrvalekaldumine plaanist kas või ühes neis tegurite rühmas toob endaga kaasa ühe toote või kogu toodete kogumi omahinna muutuse.

Püüame kirjeldada eeltoodud järjestuses meetodeid, millede abil selgitatakse iga mainitud teguri mõjumäära toodangu omahinnale.

K o g u k a u b a t o o d a n g u v ä l j a l a s k e plaani ületamisega kaasub paratamatult toodangu omahinna alanemine tingimuslikult püsivate tsehhi- (välja arvatud kulud seadmete kasutamise alal) ja tehase üldkulude kirjete arvel ning vastupidi, toodanguplaani mittetäitmine põhjustab toodangu omahinna tõusu, kuna mainitud kulud tingimuslikult püsivate kuludena tuleb kanda toodangu väiksema mahu peale.

Selle mõju selgitamise metoodikat omahinna suhtes käsitleme allpool tsehhi- ja tehase üldkulude analüüsimisel.

Siin vaatleme meetodeid, millede abil selgitatakse, millisel määral toodangu sortimendis esinevad nihkumised mõjutavad toodangu omahinda.

Teatavasti hinnatakse vormides nr. 3-p ja 6 aruandeperioodis tegelikult väljalastud toodangu kogus: a) eelmise aasta aastakeskmise omahinna alusel, b) plaanitud omahinna alusel ja d) aru-

ande-omahinna järgi, s. o. üht ja sama toodangut hinnatakse kolmes maksuses.

Toodangu tegeliku väljalaske ja plaanitud omahinna korrutist ($\Sigma q_1 P_{pl}$) e i s a a kasutada omahinnaplaani täitmise hinnangu alusena, kuna see korrutis on arvutletud m i t t e p l a a n i t u d, vaid üksikute toodete liikide t e g e l i k e v a h e k o r d a d e alusel. See summa on ette nähtud vormides nr. 3-p ja 6 a i n u l t selleks, et t u u a n ä h t a v a l e t o o d a n g u p l a a n i t u d j a t e g e l i k u l t v ä l j a l a s t u d s o r t i m e n d i h ä l b e d.

Et teha kindlaks, mitme % võrra nihkumised toodangu sortimendis on mõjutanud toodangu omahinna alandamise ülesande täitmist, selleks peab kõigepealt tegema kindlaks, missugune olnuks ü l e s a n n e omahinna alandamise alal, kui plaan oleks näinud ette toodangu väljalaset ettevõtte poolt aruandeperioodis t e g e l i k u l t väljalastud s o r t i m e n d i s.

Selle ülesande võime teha kindlaks protsendilises väljendis järgmise valemi abil:

$$100\% - \frac{\Sigma q_1 P_{pl}}{\Sigma q_1 P_0}$$

Sel viisil saadud protsent, mis iseloomustab ülesande suurust toodangu tegeliku sortimendi kohaselt, võib muidugi ka mitte ühtuda p l a a n i t u d ü l e s a n d e protsendiga, mis sagedamini esinebki ettevõtete praktikas.

Seepärast, kõrvutades seda plaanitud ülesande protsendiga, leiame me n i h k u m i s t e m õ j u s o r t i m e n d i a l a l p r o t s e n t i d e s toodangu omahinna alandamise ülesande täitmisele. Õigust öeldes ei iseloomusta see protsent päris täpselt toodangu sortimendi alal esinevate nihkumiste mõju, kuna me lähtusime mitte plaanitud, vaid tegelikust sortimendist; selle veaga peame leppima plaanitud väljalaske andmete puudumise pärast vormides nr. 3-p ja 6.

Kui osutub, et toodangu omahinna alandamise p l a a n e i o l e t ä i d e t u d seoses sortimendi alal esinenud nihkumisega, siis tähendab see seda, et võrreldes plaaniga toodeti rohkem sääraseid tooteid, millede plaanitud omahinna alandamise protsent oli

väiksem plaanitud toodangu omahinna alandamise protsendist kogu ettevõtte ulatuses ja vastupidi.

Toodangu omahinna alanemine seoses sortimendi muutumisega ei ole alati positiivseks teguriks.

Eriti ei ole see positiivseks teguriks neil juhtumeil, kui sortimendi muutumine on seotud toodangu mihuse halvenemisega või kui see ei ole rahvamajanduse seisukohalt põhjendatud.

Kui võtta käsitletu selgitamiseks tab. 25 toodud näide, siis näeme, et 1946. a. septembris toodangu omahinna alandamise ülesanne oleks tegelikult kujunenud sortimendi korral olnud $100\% - \frac{502 \times 100}{542} = 100\% - 92{,}6 = 7{,}4\%$, samal ajal aga plaaniülesanne, lähtudes plaanitud sortimendist, oli 6%.

Siit ilmneb, et hälve ülesannetes 1,4% (7,4% — 6%) seletub tegeliku sortimendi lahkuminekuga plaanitud sortimendist, kusjuures kõrvalekaldumine on tekkinud selle toodangu tootmise suunas, mille alal omahinna alandamise protsent oli nähtud ette kõrgem tehase üldkeskmisest.

Asudes tootmiskulude mahu analüüsimisele märgime, et analüüsija peab kõigepealt selgitama mitte tehase oma süü läbi tekkinud kulude summa ning korrigeerima selle summa võrra nii võrreldava kui ka võrreldamatu toodangu tegeliku omahinna alanemist.

Sääraste kulude hulka tuleb arvata ainult tarbitud toorainete, materjalide, poolfoodete, kütteainete ja elektrienergia hindade ning transpordi tariifide valitsuse otsusel muutmise mõju, millised summad näidatakse tavaliselt vormide nr. 3-p ja 6 tagaküljel.

Kõik kulude kirjed jagame me nende analüüsimise meetodi seisukohalt nelja rühma: 1) materiaalsed kulud (toorained, põhi- ja abimaterjalid, kütteained tehnoloogiliseks kütteks, elektrienergia ja aur tehnoloogilisteks vajadusteks); 2) töötasu (põhi- ja täiendav) ja juurdearvestused töötasule; 3) tsehhi- ja tehase üldkulud ja 4) muud kulud (kulud tootmistehnika omandamise alal, kahjud praagist jm.).

Teatavasti võib tekkida sääst või ülekulutus esimese rühma

kirjete järgi kõrvalekaldumise tulemusena materiaalsete väärtuste kulunormidest ja plaanitud hindadest.

Analüüsija ülesanne on selgitada nende kõrvalekaldumiste summad ja nende tekkimise põhjused. Hindade lahkuminekust tekkinud kõrvalekalded võib saada väljaarvutatud kujul pearaamatust tootmiskontode korrespondeerimise andmetest, nende tekkimise põhjusi aga, nagu nägime, uuritakse tootmiskulude analüüsimisel (vt. eelmine §).

Kui tegelikest kuludest esimese rühma kirjendite järgi arvata maha (või iiita, sõltuvalt tulemustest) kõrvalekalded plaanitud hindadest, siis võib kindlaks teha kõrvalekaldumised kindlaksmääratud kulunormidest. Normatiivse arvestuse korral võib saada kõrvalekaldumised «normidest» ja «hindadest» veel lihtsamal viisil — otseselt allkonto — «Kõrvalekaldumised plaanitud normidest ja hindadest» korrespondeerimisest. Ühel või teisel viisil saadud kõrvalekaldumiste summa kindlaksmääratud n o r m i d e s t peegeldab väga paljude eri suundades mõjutavate komponentsuuruste vahet, kusjuures ühed kõrvalekalded tähendavad säästu, teised aga vastupidi ülekulutust, võrreldes kindlaksmääratud normidega.

Seepärast võib säärane summa tulla kasutamisele vaid o r i e n t e e r u m i s e k s omahinna alandamise ja edasise analüüsitöö suunamise alal; see summa ei võimalda avastada p õ h j u s i, mis tekitavad kõrvalekaldumisi kulunormidest. Nende põhjuste avastamine aga, eriti toodangu laia sortimendi puhul eraldi iga toote ja materjali nimetuse kohta, nõuab suurt, vaevarikast tööd. Seda tööd on vaja sooritada meie arvamuse järgi tähtsamate toodete kalkulatsioonide analüüsimisel, millised andmed on vaja üldistada ja kasutada neid kogu kaubatoodangu omahinna analüüsimisel.

Teise kulukirjete rühma juures — töötasud ja juurdearvestused töötasule — tuleb kõigepealt kasutada tootmiskulude analüüsi andmeid (vt. eelmine §), tööjõu arvulise koosseisu ja tööjõu kasutamise andmeid töötatud inim-tööpäevade ja inim-töötundide arvu järgi, andmeid töötootlikkuse, keskmise töötasu ja töönormide täitmise kohta (vt. III peatüki § 8, 9 ja 10).

Peale selle on vaja analüüsida täiendavalt t o o t m i s t ö ö -

liste töötasu, kusjuures selle analüüsi kesksemaks probleemiks peab olema keskmine töötasu ja selle koostisse kuuluvad elemendid, samuti töötootlikkus.

Märgime, et tööliste keskmise töötasu tõusuga kaasub paratamatult toodangu omahinna tõus kirje järgi «Tootmistööliste töötasu» ja vastupidi.

Toodangu omahinna kallinemise või odavnemise summa, seoses tootmistööliste tegeliku keskmise töötasu kõrvalekaldumisega plaanitud töötasust, võib leida järgmise valemi järgi:

$$A = \frac{T - T \cdot K \cdot P}{100 \cdot 100},$$

kus A — omahinna kallinemise või odavnemise summa seoses tootmistööliste tegeliku keskmise töötasu kõrvalekaldumisega plaanitud töötasust;

T — tootmistööliste plaanitud töötasu summa kaubatoodangu omahinna koostises;

K — tootmistöölise tegeliku keskmise töötasu ja plaanitud töötasu koefitsient;

P — tootmistööliste tegeliku ja plaanitud arvu koefitsient.

Selle järel tuleb selgitada nende tööliste keskmise töötasu tõusu põhjused: ülekulutus normtundides, tööde juurdekirjutamine, töönormide vananemine, ebatootvad lisatasud jms.

Kolmanda rühma kirjete osas — tsehhikulud, välja arvatud seadmete tööga seotud kulud, ja tehase üldkulud — peab analüüsiga selgitama esiteks tootmiskava täitmise ja teiseks nende kulude eelarve täitmise mõju omahinna tasemele.

Ülalpool me juba märkisime, et tinglikult püsivate kulude muutus ei ole väljatöötatud toodangu mahu muutustega otseproportsionaalne. Kuid vormide nr. 3-p ja 6 koostamisel tsehhi- ja tehase üldkulude, niisama kui muutuvate kulude osas, võetakse plaaniandmed kalkulatsioonide alusel proportsionaalselt toodangu mahuga. Sel põhjusel on kogu kaubatoodangu omahinna üldsumma nendes vormides lahtris 1 «plaanitud omahinna järgi» ebatäpne toodangu mahu muutusest sõltuva summa võrra.

Viimase võime leida analüüsitava perioodi kohta eraldi tsehhi- ja tehase üldkulude osas järgmise valemi järgi:

$$X = \frac{a \cdot b}{c}$$

kus x — plaanist kõrvalekaldumise mõjul tinglikult püsivates (tsehhi- ja tehase üld-) kuludes tekkiv vahe;

a — tinglikult püsivate (tsehhi- ja tehase üld-) kulude summa lahtris 1 «plaanitud omahinna järgi»;

b — kogu kaubatoodangu plaani mittetäitmise või ületamise protsent;

c — kogu kaubatoodangu plaani tegeliku täitmise protsent.

Ainult pärast seda, kui tsehhikulude (välja arvatud seadmete tööga seoses olevad kulud) ja tehase üldkulude summad lahtris 1 «plaanitud omahinna järgi» on korrigeeritud sel viisil saadud summaga, mis tuletub toodangu väljalaske mahu mõjust omahinna tasemele, me saame võimaluse kõrvutada 1. lahtri summad 2. lahtri summadega, «tegeliku omahinna järgi» ning selgitada sellega kõrvalekaldumised tsehhi- ja tehase üldkulude eelarvetest.

Kuid need kõrvalekaldumised ei vasta real põhjustel (lõpetamata toodangu muutumine jm.) analoogilistele tsehhi- ja tehase üldkulude kõrvalekaldumistele jooksva ja aastabilansi lisa vorm nr. 2 järgi.

Eelarvete täitmise mõju analüüsi peab teostatama tsehhi- ja tehase üldkulude osas kirjete järgi viimasena mainitud vormi andmete alusel. Seejuures tuleb põhjalikult uurida töötasu ülekulutuste põhjusi (muidugi, kui need on olemas), lõpetamata toodangu puudujääke ja erilise hoolega — ebatootlikke kulusid (trahvid, viivised, leppetrahvid, toodangu ja materjalide puudujäägid jm.).

Neljanda rühma kulud on eriomased üksikutele tööstusharudele, seepärast tuleb arvestada nende analüüsimisel tööstusharulisi erisusi. Muuseas on tootmistehnika omandamise kulusid otstarbekohane analüüsida esialgselt üksikute tähtsamate toodete järgi ning seejärel üldistada saadud andmed. Säärast analüüsimise korda põhjustab asjaolu, et kulud tootmistehnika omandamise alal antakse eelarvetes elementide lõikes üksikute toodete järgi.

Eritööriistade ja eriseadmete kulumise analüüsil peab analüüsija osutama erilist tähelepanu nende amortiseerimise õig-

susele, kuna ettevõtted võivad amortiseerida mõnikord omahinna alandamise huvides väiksemal või, vastupidi, suuremal määral, näiteks tootmistehnika omandamise või eri tellimuse puhul selleks, et varuda reserve omahinna alandamiseks.

Sügava analüüsi alla on vaja võtta praagist, sordikusest ja jäätmetest põhjustatud kahjud, mis tuuakse dešifreeritult IV lõikes vormide nr. 3-p ja 6 pöördel. Muuseas on vaja uurida ettevõtte abinõusid jäätmete vähendamise, praagi vältimise ja sordikuse tõstmise alal.

Analüüsija peab olema väga ettevaatlik järeldustega ettevõtte saavutuste kohta omahinna alandamise alal võrreldamatu toodangu kirjete järgi, kuna plaaniandmed ei baseeru sageli selle toodangu osas täpseil arvutlusil omahinna puudumise tõttu eelmise perioodi kohta; seepärast võivad need olla suurel määral ebatäpsed.

Tabel 26.

Kirjete nimetused	Aruandekuu kulud		
	kvartali-plaani omahinna alusel	tegeliku omahinna alusel	sääst (—), ülekulutus (+)
A	1	2	3
Kogu kaubatoodangu omahind . .	1.317	1.218	—99
Sellest:			
1. Toorained ja põhimaterjalid . .	642	622	—20
2. Kütteained ja elektrienergia tehnoloogiliseks otstarbeks . .	—	—	—
3. Tootmistööliste töötasu (põhi- ja täiendavtöötasu ning juurdearvestused töötasule)	171	182	+11
4. Tsehhikulud	267	246	—21
sellest seadmete kasutamise kulud	82	78	— 4
5. Tootmistehnika omandamise kulud	88	38	—50
6. Tehase üldkulud	145	125	—20
6a. Kahjud praagist ja jäätmetest	—	3	+ 3
7. Kaubanduslikud minemikulud ja mahaarvestused (kommertskulud)	4	2	— 2

Illustreerime käsitletut masinaehitustehase näitega 1946. a. septembri kohta järgmiste vorm nr. 3-p andmete järgi, kusjuures 1. lahtri andmed me võtame aluseks tingimuslikult.

Lõige II. Kogu kaubatoodangu — võrreldava ja võrreldamatu — kommerts-omahinna plaani täitmine (tuh. rbl.) (vt. tabel 26):

Tabel näitab selgesti kogu kaubatoodangu üleplaanilist omahinna alandamist 99 tuh. rbl. ehk 7,6% suuruses, sellest võrreldava toodangu osas 20 tuh. rbl. (502 — 482 tuh. rbl.) ja võrreldamatu toodangu osas 79 tuh. rbl. suuruses summas.

See omahinna alandamine ei iseloomusta veel täiel määral tehase kollektiivi võitlust omahinna alandamise pärast, kuna me ei lähtu plaanis ettenähtud andmetest. Peale selle tõusis tegelik omahind 14 tuh. rbl. võrra valitsuse otsusega hindade tõstmise tulemusel tarbitud toorainete, materjalide, poolvalmistoodete, kütteainete, elektrienergia ja transpordi tariifide alal, mida kinnitavad järgmised vormi nr. 3-p andmed 1946. a. septembri kohta (tuh. rbl.):

Tabel 27.

	Sääst (—), ülekulutus (+)	
	aruandekuus	aasta algusest
1. Kogu kaubatoodangu kohta (võrreldava ja mittevõrreldava) hindade muutmise arvel, võrreldes plaanis ettenähtud hindadega . .	+14	+72
2. Võrreldava toodangu kohta:		
a) hindade muutmise arvel, võrreldes eelmise aasta aastakeskmiste hindadega . .	—	—
b) hindade muutmise arvel, võrreldes plaanis ettenähtud hindadega	+ 6	+31

Järelikult, arvestades toodangu omahinna kallinemist, mis ei tekkinud tehase süü läbi, moodustaks üleplaaniline omahinna alanemine 113 tuh. rbl. (99 + 14 = 113).

Kogu säästust võrreldamatu toodangu alal (79 tuh. rbl.) moodustab 50 tuh. rbl. tootmistehnika omandamise kulude vähenemine, mis näitab, et need kulud on uue toote «A» tootmistehnika oman-

damise alal võetud plaani liiga kõrgelt. Toorainete ja põhimaterjalide osas on saadud säästu 20 tuh. rbl. suuruses summas, sellest: materjalide kulu vähenemise arvel, võrreldes kindlaksmääratud normidega 11 tuh. rbl. ja võrreldes plaanitud hindadega 9 tuh. rbl. (vt. tabeli 22 analüüs). Ülekulutus töötasu alal 11 tuh. rbl. suuruses summas seletub tööliste keskmise töötasu tõusuga 7,2% ulatuses peamiselt ebatootlike lisatasude arvel. Tsehhikulude arvel (arvestamata seadmete kasutamise kulusid) on saavutatud säästu 17 tuh. rbl. (21 — 4 tuh. rbl.). Kui aga arvestada seda, et tab. 26 3. kirje järgi 1. lahtris on näidatud mitte plaanitud, vaid kõrgendatud summa, seoses kaubatoodangu väljalaske plaani ületamisega 8,1% võrra, $\frac{185 \times 8{,}1}{108{,}1} = 14$ tuh. rbl. suuruses summas, siis peab sääst vähenema kuni 3 tuh. rbl. (17—14 tuh. rbl.).

Umbes sama olukord on ka tehase üldkulude alal, kus saavutatud sääst ulatub 20 tuh. rbl., sest arvates sellest maha plaanitud kulude tõusu kaubatoodangu plaani ületamise tagajärjel $\frac{145 \times 8{,}1}{108{,}1} =$ = 10 tuh. rbl. suuruses summas, saame vaid 10 tuh. rbl. (20 — 10 tuh. rbl.).

Siit ilmneb, et kui plaanitud maksust (1317 tuh. rbl.) korrigeerida (vähendada) 24 tuh. rbl. võrra (14 + 10 tuh. rbl.), siis väheneb üleplaaniline sääst 99-lt 75 tuh. rublale.

Kahjud praagi tõttu iseloomustuvad dünaamilises lõikes järgnevate vorm nr. 3-p IV lõike andmetega (tuh. rbl.).

Tabel 28.

	Kogutoodang omahinna järgi	Lõplikult praagitud toodete omahind ning praagi parandamise kulud	Kahjud		
			praagi tõttu	plaanitud sordikuse rikkumise tõttu	ebatootvate kulude arvel
	1	2	3	4	5
Aruandekuus . . .	1.215	5	3		
Aasta algusest . . .	6.352	42	31		

Selle tabeli andmed lubavad konstateerida kahjude osatähtsuse langust septembris kuni 0,3%-ni kogutoodangu vabriku-(tehase-) omahinnast 0,5%-lt 9 kuu jooksul. See seletub asjaoluga, et vastavalt tootmistehnika omandamisele uue toote «A» alal, tehas parandas oma tööd. Kuid tehases esineb ikkagi veel praagi tootmist.

Kommertskulusid on tehas vähendanud poole võrra, s. o. 4-lt 2 tuh. rublale.

§ 4. Tähtsamate toodete tooteühiku omahinna analüüs.

Tähtsamate toodete tooteühiku omahinna analüüs põhineb järelkalkulatsioonil, samuti dokumentidel ja arvestusandmetel.

Kuigi tooteühiku omahinna struktuur on meie erinevaisse tööstusharudesse kuuluvais ettevõtteis koostatud ühtede ja samade üldpõhimõtete alusel, ei ole see kõikjal kaugeltki ühtlane.

Viimane asjaolu seletub sellega, et kalkulatsioonide kirjete nomenklatuur määratakse kindlaks, arvestades antud tööstusharu tootmise tehnoloogiat ja organisatsiooni, tehnoloogilise protsessi ja toodangu sortimendi tüsilikkust.

Seepärast on vaja ka kalkulatsiooni analüüsi meetodid töödelda tööstusharulises lõikes. Kuid seejuures ei tule hüljata analüüsi üldmetodoloogia probleemi töötlemist, kuna kõik kalkulatsioonid on koostatud ühe üldpõhimõtte kohaselt ning evivad ühti ja neid samu kulutuste elemente, erinevad on vaid nende erikaalud.

Kõik kalkulatsiooni kirjed me jaotame, lähtudes nende analüüsimise meetoditest, nagu kogu kaubatoodangu analüüsimiselgi, samasse nelja rühma ja nimelt:

1) materiaalsed kulutused,
2) töötasu ja juurdearvestused töötasule,
3) tsehhi- ja tehase üldkulud ning
4) muud kulude kirjed.

Selles järjestuses püüamegi käsitleda nende analüüsimise meetodeid. Provisoorselt märgime, et iga kalkulatsiooni kirje analüüsi koostusmomentideks on: esiteks tegelike kulutuste plaanitud kuludest kõrvalekaldumise selgitamine ning teiseks konkreetsete toot-

mis-majanduslike ja organisatsioonilis-tehniliste ning teiste tegurite kindlakstegemine, mis põhjustasid kõrvalekaldumisi plaanist.

Kuid iga teguri mõju suurust ei saa alati väljendada koguseliselt. Seepärast oleme sunnitud väga sageli piirduma vaid mõningate tegurite mõju suuna ja intensiivsuse määratlemisega.

Aruandelisi andmeid tuleb kirjete järgi võrrelda mitte üksnes plaaniandmetega, vaid ka eelmise ajavahemiku andmetega.

Viimane on tarvilik selleks, et võiks otsustada nihkumiste suuna ja tempo üle omahinna alandamise alal.

Materiaalsete kulutuste analüüsimisel tekib kõigepealt vajadus selgitada, kas dešifreerimise teel kalkulatsioonis eneses või kalkulatsiooni üldsumma järel, iga materjali nimetuse ning kogu kirje ulatuses esinenud muutusi, võrreldes kindlaksmääratud kulunormide ning plaanihindadega.

Normidest kõrvalekaldumise suuruse moodustab kahe korrutise, nimelt tegeliku koguse ja plaanitud hinna ning teiseks plaanitud koguse ja plaanitud hinna korrutise vahe.

Hindadest kõrvalekaldumise suuruse moodustab aga tegeliku koguse ja tegeliku hinna ning teiseks tegeliku koguse ja plaanitud hinna korrutise vahe.

Normide ja hindade alal kindlakstehtud kõrvalekaldumiste suurus võib viia ebaõigete järeldusteni juhtumil, kui ühed materjalid on asendatud teistega ilma vastavate parandusteta plaanitud kalkulatsioonis. Siit tekib vajadus selgitada säärase asenduse mõju suurus.

Materjalide ülekulutus, võrreldes normidega, esineb mitmesugustel põhjustel, muuseas suurenenud jäätmete, põlemi, praagi jms. tagajärjel. Nende tegurite koguselise mõju selgitamist võib analüüsija teostada mitmel teel. Ühena neist teedest soovitame, kus see on võimalik, bilansi koostamist kulutatud materjalide kohta naturaalseis mõõtühikuis. Masinaehituses näiteks võib töötlemislisandite mõju omahinna materiaalsele komponendile määratleda mehaanilise töötlemise protsessis mahavõetava laastu kaalu ja maksuse järgi. Toodete puhta kaalu muutused, näiteks masinate

kaalu muutused masinaehituse alal, tekitavad kõrvalekaldumisi ka kulunormidest, mida tuleb samuti arvestada analüüsimisel.

Normidest kõrvalekaldumise suurust võivad mõjutada näiteks masinaehituse alal säärased tegurid, nagu toorainete standardimine, toorainete koostise ja mihuse muutumine, töötlemislisandite muutumine, toodete konstruktsiooni muutused, tööpaikade varustamine, sotsialistlik võistlus ja lööktöö jms.

Nende tegurite mõju suuruse kindlaks tegemiseks on vaja kasutada analüüsimisel nõudelehti (kõrvalekaldumise puhul normatiivse arvestuse korral), tsehhide tootmisaruandeid, analüütilise arvestuse andmeid ja muid allikaid.

Analüüsides kõrvalekaldumisi plaanitud hindadest, tuleb peale eelmise peatüki § 11 käsitletud analüüsi andmete kasutamise uurida kõrvalekaldumise põhjusi üksikute tähtsamate materjalide ja ostetavate pooltoodete nimetuste järgi, kasutades selleks esmajärjekorras varumise omahinna komponente konto järgi «Materiaalsete väärtuste varumine ja omandamine.»

Mõningate tööstusharude, näiteks mustmetallurgiatööstuse kalkulatsioonides leiame me materiaalsete kulutuste kirjete rühmas ka kütteainete, elektrienergia, auru, vee, suruõhu, gaasi jms. tehnoloogilisi kulutusi.

Reas teistes tööstusharudes, näiteks masinaehituse alal, näidatakse need kulutused seadmete tööga seotud kuludena tsehhikulude koostises.

Sõltumata kohast, kus neid kulusid arvestatakse kalkulatsioonides, analüüsitakse neid samuti kui materjale.

Materiaalsete kulutuste osatähtsust mõjutavad omahinna koostises materjalide kulunormide ja hindade muutused, tootmistööliste t ö ö t a s u erikaalu mõjutavad aga analoogiliselt tootmistööliste t ö ö t o o t l i k k u s e ja k e s k m i s e t ö ö t a s u muutused. Töötootlikkust, arvutletuna kui töökulu kogust ühe toodanguühiku kohta, võib vaadelda kui töötasu n o r m i toodanguühiku kohta, keskmist töötasu — kui h i n d a.

Seda võib väljendada järgmise valemi abil:

$$T_t = T \times K_t ,$$

kus T_t — tootmistööliste töötasu kalkulatsioonis,
T — töötootlikkus ja
K_t — tööliste keskmine töötasu.

Seejuures tuleb rõhutada, et tööliste keskmise töötasu muutmatu taseme korral kaasub töötootlikkuse kasvule vastav tööliste töötasu langus ühe tooteühiku kohta. Tööliste keskmise töötasu tõus põhjustab aga töötootlikkuse püsiva taseme puhul vastupidi samasugust tööliste töötasu tõusu tooteühiku kohta.

Järelikult on tööliste töötasu toodanguühiku kohta otseproportsionaalne tööliste keskmise töötasuga ja vastuproportsionaalne nende töötootlikkusega.

Evides ühe töölise töötootlikkuse ja keskmise töötasu kohta plaani- ja aruandeandmeid, võime leida tööliste töötasu muutuste summa tooteühiku kohta nende mõlema teguri mõjutusel järgmise valemi järgi:

$$T_t = \frac{T_t \times K_{tt}}{K_{tp}},$$

kus T_t — tööliste töötasu tooteühiku kohta plaani järgi;
K_{tt} — tööliste tegeliku keskmise töötasu koefitsient plaanitud keskmise töötasu suhtes ja
K_{tp} — tegeliku töötootlikkuse koefitsient plaanitud töötootlikkuse suhtes.

Seejuures peame tegema reservatsiooni, et antud valem ei taga õigeid tulemusi neil juhtudel, kus seda rakendatakse tööliste töötasu osa suuruse arvutluseks mitmeliigilise toodangu kaalutud omahinna koostises tervelt kogu ettevõtte ulatuses.

Pärast seda, kui me oleme sel viisil selgitanud töötootlikkuse ja keskmise töötasu mõjutuste summa tööliste töötasu tasemele tooteühiku omahinna koostises, on vaja uurida neid tegureid, mis mõjutasid omakorda tööliste töötootlikkuse ja töötasu tõusu.

Selles uurimistöös peame me kasutama kõigepealt näitude analüüsi andmeid töö alal kogu ettevõtte ulatuses (vt. III peatükis §-id 8—10 ja eelmine §) ning asuma seejärel nende tegurite selgitamisele, mis mõjutasid töötasu taset just antud tooteühiku omahinna koostises.

Siin on meil tegemist üsna laia tegurite ringiga, mis on seejuures tugevasti seotud tööstusharulise erisusega. Me võime tuua siin neist paljude tööstusharude suhtes vaid üldisemaid tegureid. Sääraste teguritena esinevad: tariifimäärade muutmine, töötasustamissüsteemide ja tööliste kvalifiaktsioonilise koosseisu muutumine, muutused tööesemetes, muutused töövahendites (üleviimine uutele tööpaikadele, tööriistade vahetamine jms.), muutused tootmisorganisatsioonis ja juhtimises (tehniline normimine, tööpaikade varustamine, töö organiseerimine, tootmise tehnoloogia, tehasesisene plaanimine, sotsialistlik võistlus ja lööktöö jms.), tööde juurdekirjutamine jne.

Vahel võib esineda töötasu taseme muutusi tooteühiku omahinna koostises arvestuse ja plaani mittevastavuse tõttu tööliste töötasu kandmisel antud kirje arvele. Näiteks mõnede tööliste töötasu võib olla kantud plaanis antud kirje arvele, aruandluses aga — tsehhikulude arvele ja vastupidi.

Töötasu taseme muutuste ja nende põhjuste selgitamiseks ja uurimiseks tooteühiku omahinna koostises on vaja kasutada kõrvalekaldumise juhtude puhul antud käsundeid (normatiivse arvestuse korral), lisatasude lehti, palgalehti, tööjõu kohta käiva statistilise aruandluse andmeid ja muid allikaid.

Kindlakstehtud tegureid, mis mõjutavad tööliste töötasu, võib eksimatult vaadelda kui tegureid, mis samuti mõjutavad ka juurdearvestusi töötasudele, kuna need on määratud kindlaks teatavas protsendilises vahekorras põhi- ja täiendava töötasuga.

Nagu ülalpool juba märgitud, on tsehhi- ja tehase üldkulud tinglikult püsivad, välja arvatud seadmete tööga seoses olevad muutuvad tsehhikulud. Seejuures peame rõhutama, et tehase üldkulude koosseisu kuuluvate kulukirjete ring on kõigil tööstusharudel enam-vähem ühtlane, kuid tsehhikulude kirjete nomenklatuuriga on lugu hoopis teisiti, seda määravad üksikutele tööstusharudele omased spetsiifilised erinevused. Nii näiteks leiame me masinaehituse alal tsehhikulude koostises kõik kulud, mis on seoses seadmete tööga, mustmetallurgiatööstuses aga näidatakse need kalkulatsioonides eraldi kirjetena.

Tsehhide muutuvad kulud analüüsitakse igal juhul tingimata

eraldi tinglikult püsivatest kuludest. Tinglikult püsivate tsehhi- ja tehase üldkulude osatähtsust mõjutavad toodanguühiku omahinna koostises: 1) kogu väljalastud toodangu tegeliku mahu kõrvalekaldumine toodangu plaanitud mahust ja 2) tegelike kulude absoluutsumma kõrvalekaldumine eelarves ettenähtud kulusummast.

Esimese teguri mõju absoluutne suurus tsehhi- ja tehaseüldkulude osatähtsusele võrdub toodangu ühiku kohta plaanitud summa ning teiselt poolt sama summa korrutatuna 100-ga ja jagatuna kogu toodangu tegeliku väljalaske protsendiga, vahega.

Teise teguri mõju absoluutse suuruse kindlakstegemiseks on aga kõigepealt vaja tinglikult püsiv tegelik kulusumma toodanguühiku kohta korrutada toodangu väljalaske tegeliku täitmise protsendiga ja jagada see 100-ga; edasi leitakse sel viisil saadud jagatise ja toodanguühiku kohta plaanitud summa vahe, mis tuleb korrutada 100-ga ning seejärel jagada toodangu väljalaske täitmise protsendiga. See jagatis moodustabki kõrvalekaldumiste summa toodanguühiku kohta eelarves ettenähtud tinglikult püsivate kulude summast.

Nende kõrvalekaldumiste põhjuste kindlakstegemine tsehhide ja tehase üldkulude kohta üksikute kirjete järgi ei ole kalkulatsioonide analüüsimisel muidugi võimalik, kuna need kulud on seoses mitte üksnes analüüsitava tootega, vaid ka teistega. Seepärast on vaja selleks, et otsustada kõrvalekaldumiste põhjuste üle, kasutada tsehhi- ja tehase üldkulude analüüsi andmeid kogu kaubatoodangu omahinna koostises.

Plaanist kõrvalekaldumiste põhjuste selgitamiseks kalkulatsiooni neljanda kirjete rühma järgi — tootmistehnika omandamisega seoses olevad kulud, kahjud praagist, eri tööriistade ja eriseadmete kulumine — peab analüüsimisel arvestama mitte üksnes tööstusharulisi erisusi, vaid ka analüüsitava toote tootmise spetsiifilisi omadusi. Plaanist kõrvalekaldumise tegurite mõju selgitamiseks tuleb väga sagedasti kasutada nende kirjete analüütilist arvestust, mõnikord ka esmadokumentatsiooni andmeid.

Illustreerime käsitletut konkreetse näitega, milleks kasutame järgmist masinaehitustehase toote «B» omahinna kalkulatsiooni 1946. a. septembri kohta:

Tabel 29.

Masinaehitustehase toote „B“ kalkulatsioon 1946. a. septembri kohta.

Kalkulatsiooniühik — 1 tükk; 1 tüki kaal — 3,5 kg.

Toote „B“ väljalase aruandekuus:

Plaani järgi 6 000 tükki
Tegelik 6 800 „
Plaani täitmise % 113,3 „

I osa.

Kirjete nimetused	Omahind					
	aruande järgi eelmisel aastal		plaanitud normide ja hindade järgi jooksvas kvartalis		tegelikkude normide ja hindade järgi jooksvas kuus	
	Rbl.	Kop.	Rbl.	Kop.	Rbl.	Kop.
1. Põhimaterjalid	14	04	12	91	12	22
2. Koopereerivate ettevõtete pooltooted	—	—	—	—	—	—
3. Tehnoloogiline küte	—	—	—	—	—	—
4. Oma ettevõtte pooltooted	—	—	—	—	—	—
Kokku kirjete järgi 1—4	14	04	12	91	12	22
5. Tehnoloogiline energia	—	—	—	—	—	—
6. Põhitöötasu	8	62	8	—	8	32
7. Täiendavtöötasu	—	82	—	77	—	79
8. Juurdearvestused töötasule	—	71	—	68	—	71
9. Kõrvaliste organisatsioonide teenused ja tööd	—	—	—	—	—	—
10. Seadmete tööga seotud kulud	7	14	6	80	5	80
11. Tööriistade ja sihtotstarbega seadmete kulumine	—	—	—	—	—	—
12. Kulud uute toodete tootmistehnika omandamise alal	—	—	—	—	—	—
13. Tsehhikulud	14	05	13	50	13	20
14. Tehase üldkulud	5	10	4	60	4	70
15. Kahjud praagist	—	80	—	—	—	42
Tehase-omahind	51	80	47	70	46	67
16. Kulud väljaspool tootmist (kommertskulud)	—	65	—	60	—	61
Kommerts-omahind	52	45	48	30	47	28
17. Käibemaks	1	10	1	10	1	10
Omahind, kaasa arvatud käibemaks	53	55	49	40	48	38

Kirjete ja nende koostuselementide nimetused	Mõõtühik	Tooteühiku kohta					
		III kvartali plaani järgi			aruande järgi		
		kogus	hind	summa	kogus	hind	summa
Põhimaterjalid							
Kõrgesordiline teras . . .	kg	3.0	2.—	6.—	2,6	2.10	5.46
Tahvel-alumiinium . . .	„	1 0	7.—	7.—	1,1	6.20	6.82
Tagastatavad jäätmed . .	„	—0,3	0.30	—0.09	—0,2	0.30	—0.06
Kokku, maha arvatud jäätmed		—	—	12,91	—	—	12.22
Tootmistööliste töötasu							
Ettevalmistustsehh . . .	min.	70	—.05	3 50	61	—.06	3.66
Terminiline tsehh	„	22	—.04	—.88	24	—.03	—.72
Rakestustsehh	„	43	— 07	3 01	48	—.06	2.88
Lisatasud	—	—	—	—.61	—	—	1.06
	—	—	—	8.—	—	—	8.32

Kogu võrreldava toodangu osas oli ülesandeks alandada omahinda 1946. a. III kvartalis 6% võrra, antud toote osas aga oli ülesandeks alandada omahinda 7,9% ehk 4 rbl. 15 kop. 1 tüki kohta. Tegelikult aga oli see ülesanne täidetud 9,9% määral ehk 5 rbl. 17 kop. tüki kohta; tehas saavutas seega üleplaanilist omahinna alandamist 2% ehk 1 rbl. 02 kop. võrra tükilt (5 rbl. 17 kop. — 4 rbl. 15 kop.).

Üksikute kalkulatsioonikirjete järgi kujuneb pilt järgmiseks.

Põhimaterjalide osas näiteks moodustas üleplaaniline omahinna alandamine 69 kop. Normidest kõrvalekaldumiste tulemusena oli tehasel: kõrgekvaliteetse terase alal — säästu summas 6 rbl. — — 2,6 kg × 2 rbl. = 80 kop., tahvel-alumiiniumi alal aga vastupidi, ülekulutus — 1,1 kg. × 7 rbl. — 7 rbl. = 70 kop.; üldkokkuvõttes on säästetud normidelt 10 kop. (80 kop. — 70 kop.). Kõrgekvaliteetse terase alal saavutatud sääst seletub töötlemislisandite vähenemisega, mille tulemusena vähenesid jäätmed 0,1 kg. võrra (0,3 kg — 0,2 kg) ning mehaanilise töötlemise töömahutavus, järelikult ka kulud tööliste töötasudeks. Ülekulutus tahvel-alumiiniumi

alal tekkis aga seetõttu, et tarvitatud alumiinium-tahvlite paksus oli suurem plaanitud paksusest.

Võrreldes plaanitud hindadega oli tehasel kõrgekvaliteetse terase alal ülekulutust summas 5 rbl. 46 kop. — 5 rbl. 20 kop. = 26 kop., tahvel-alumiiniumi alal aga — säästu 7 rbl. 70 kop. — — 6 rbl. 82 kop. = 88 kop., üldkokkuvõttes andis see säästu 62 kop. (88 kop. — 26 kop.). Kõrvalekaldumine kõrgekvaliteetse terase hinnas tekkis seoses hinna tõstmisega valitsuse otsusel, s. o. tehasest sõltumatul põhjusel.

Mis puutub aga säästusse tahvel-alumiiniumi alal, siis olid selle põhjuseks, nagu märkisime eelmises §-s, varumisraadiuse vähenemine ning väljalaadimise ja kohaletoimetamise kulude vähenemine.

Töötasu osas kasutame üldtehaselist töötootlikkuse (1,032) ning tööliste keskmise töötasu koefitsienti (1,072), arvestades seda, et toote «B» tootmisest võtsid osa tehase kõik põhitsehhid.

Sääraste muutuste tulemusel neis näitudes tõusis tööliste tasu tooteühiku kohta järgnevalt:

$$\frac{8 \text{ rbl. } 77 \text{ kop.} \times 1{,}072}{1{,}032} = 9 \text{ rbl. } 11 \text{ kop.} - 8 \text{ rbl. } 77 \text{ kop.} = 34 \text{ kop.},$$

mis vastab täpselt kalkulatsiooni andmetele.

Põhitöötasu osas oli ettevalmistustsehhis tööaja säästu 9 min. × 5 kop. = 45 kop. võrra, teistes tsehhides aga vastupidi, ülekulutust ja nimelt: termilises — 2 min. × 4 kop. = 8 kop. ja rakestustsehhis — 5 min. × 7 kop. = 35 kop.

Tükitööhinnete muutmine põhjustas põhitöötasu tõusu ettevalmistustsehhis 61 kop. ja vastupidi, langust termilises — 24 kop. ning rakestustsehhis — 48 kop. võrra.

Nagu nähtub dokumentidest, seletuvad kõrvalekaldumised tööajanormidest põhiliselt tööliste kvalifikatsioonilise koosseisu ja tööorganisatsiooni muutumisega, kõrvalekaldumised tükitööhinnetest aga — tehnoloogia ja tootmisorganisatsiooni muutmisega.

Seadmete tööga seotud kuludes saavutatud kokkuhoid 80 kop. summas seletub, nagu näha nende kulude analüütilisest arvestusest, jooksva remondi tegelike kulude vähenemisega, võrreldes plaanitud kuludega.

Tsehhikulud (tinglikult püsivad) oleksid pidanud vähenema kaubatoodangu väljalaske plaani ületamise põhjusel, mis ulatus 13,3%-le, 13 rbl. 50 kop. — $\frac{13 \text{ rbl. } 50 \text{ kop.} \times 100}{113{,}3}$ = 13 rbl. 50 kop. — 11 rbl. 91 kop. = 1 rbl. 59 kop.; tegelikult vähenesid need aga vaid 30 kop. võrra. See seletub asjaoluga, et tehasel oli tsehhikuludes ülekulutust võrreldes eelarves ettenähtud kuludega, 1 rbl. 29 kop., mis tuletub järgnevast arvutlusest:

$\frac{13 \text{ rbl. } 20 \text{ kop.} \times 113{,}3}{100}$ = 14 rbl. 96 kop. — 13 rbl. 50 kop. =

= 1 rbl. 46 kop.;

$\frac{1 \text{ rbl. } 46 \text{ kop.} \times 100}{113{,}3}$ = 1 rbl. 29 kop.

Veel halvem oli lugu tehase üldkuludega, kus ülekulutus moodustas 10 kop. (4 rbl. 70 kop. — 4 rbl. 60 kop.), kuna tehas pidi samal ajal saavutama säästu, seoses toodangu väljalaskeplaani ületamisega, summas 4 rbl. 60 kop. — $\frac{4 \text{ rbl. } 60 \text{ kop.} \times 100}{113{,}3}$ = (= 4 rbl. 06 kop.) = 54 kop. Siit ilmneb, et ülekulutus moodustas, võrreldes eelarvega, 10 kop. + 54 kop. = 64 kop.

Vahendite kokkuhoidliku kulutamise tulemusel alandas tehas, võrreldes plaaniga, omahinda seadmete tööga seoses olevate kulude alal 1 rbl. võrra. Samal ajal aga ületas plaanitud omahinda amortisatsiooninormide suurendamise tõttu 7 kop. võrra tööriistade ja sihtotstarbeliste vahendite kulumise arvel.

Tunduvat edu saavutas tehas toote mihuse parendamise alal, kusjuures vähendas praagi kulusid 80 kopikalt eelmisel aastal kuni 42 kop. aruandekuus.

§ 5. Isemajandavate tsehhide töötulemuste analüüs.

Üldreeglina peavad ettevõtete tsehhid tegutsema isemajandamise alusel. Suurte ettevõtete isemajandavaile tsehhidele antakse mõnikord võimalus tegutseda omal iseseisval bilansil.

Sääraste isemajandamise alusel töötavate tsehhide töö analüüsi võib teostada meetodite ja võtete abil, mida rakendatakse tööstusettevõtete majandusliku tegevuse analüüsimiselgi. Seepärast meie

neist enam edaspidi ei räägi. Rõhuv enamus tsehhidest aga viiakse isemajandamise alusele, ilma oma bilanssi andmata. Neile tsehhidele antakse iga kuu plaan-käsund, milles märgitakse tootmismajanduslikud näidud, mis määratlevad nende isemajandamise alused.

Säärasteks üldlevinud näitudeks võib lugeda:

a) valmistoodete mahtu ja nomenklatuuri normtundides või teistes mõõtühikuis;

b) toorainete, põhimaterjalide ja pooltoodete kulu kindlaksmääratud normide järgi tooteühiku kohta;

d) kütteainete kulu tooteühiku kohta (kus see on tarvilik);

e) töölise keskmist töötootlikkuse näitu;

f) tööjõu arvu ja töötasufondi üksikute personali liikide lõikes;

g) tsehhikulusid;

h) tootmiskulude eelarvet;

i) tooteühiku tsehhi-omahinda.

Nende näitude ulatuses koostatakse tavaliselt iga kuu ka aruanded, mis on tsehhide isemajandamise analüüsi põhiallikaks. Kõigi nende näitude analüüsi meetodid ja võtted, välja arvatud viimane näit, on samad, mis kogu ettevõtte analoogiliste näitude analüüsimiselgi. Veidi teisiti on lugu tooteühiku tsehhiomahinna analüüsiga.

Asi seisneb selles, et tsehhi aruande-kalkulatsioonid peavad peegeldama kulutusi materjalide, pooltoodete, töötasu ja teiste kirjete järgi t e g e l i k u s suuruses.

Kuid üksikute kalkulatsioonikirjete koostises võivad esineda kõrvalekaldumised plaanitud kuludest tsehhist sõltumatuil põhjusil.

Seepärast seisab analüüsija ees kõigepealt ülesanne, teha kindlaks mõjutuste summa tsehhi-omahinna tasemele neil põhjusil, mis ei sõltu tsehhist endast. Väga sagedasti arvatakse, et kõrvalekaldumised kindlaksmääratud n o r m i d e s t toorainete, põhi- ja abimaterjalide, kütteainete, energia (elektrienergia, auru ja vee) ning teiste tsehhide teenuste osas toimuvad antud tsehhi süü läbi, kõrvalekaldumised aga hindadest — mitte tema süü läbi. See on muidugi nii, kuid mitte kõigil juhtumeil.

Võib esineda kõrvalekaldumisi normidest mitte tsehhi süü läbi, näiteks toorainete alal seoses toorainete koostise ja mihuse muutumisega, põhimaterjalide alal — seoses töötlemislisandite muutumisega, energia alal — energia ebatäpse jaotuse tulemusel jms.

Samuti võib esineda kõrvalekaldumisi plaanihindadest sõltuvalt tsehhist, näiteks madalamat sorti toorainete kasutamisel kõrgemate sortide asemel, ilma et seejuures kannataks toodangu mihus.

Siit ilmneb, et tsehhist mittesõltuvate nii plaaninormidest kui ka -hindadest kõrvalekaldumiste selgitamisel tuleb arvestada tööstusharulisi erisusi ja konkreetseid tsehhi töötingimusi analüüsitavas ajavahemikus.

Seejärel, kui tsehhist mitteolenevad säästu ja ülekulutuse summad on kirjete järgi selgitatud, peab väljaspool süsteemi erilises arvutluses korrigeerima tsehhi aruandelist omahinda selle säästu või ülekulutuse arvel, s. o. arvata tsehhi aruandelisest omahinnast ülekulutuse summad maha, säästusummad aga arvata sellele juurde.

Ainult sel viisil korrigeeritud tsehhi aruandelise kalkulatsiooni alusel võime otsustada antud tsehhi töötulemuste üle.

V peatükk.

Toodangu realiseerimisplaani täitmise ja tööstusettevõtte rentaabluse analüüs.

§ 1. Toodangu realiseerimis- ja ettevõtte rentaabluseplaani täitmise analüüsi sisu ja ülesanded.

Toodangu realiseerimine, kui ettevõtte vahendite ringkäibe viimane faas tootmise ja ringlemise protsessis, peab toimuma kooskõlas toodangu mahu ja toodangu väljalaske tähtaegadega, et vältida ringkäibe aeglustumist ja ühtlasi korratusi ettevõtte finantsilises olukorras.

Peale selle mõjub toodangu realiseerimise aeglustamine negatiivselt nende tööstus- ja kaubandusettevõtete plaanide täitmisele, kes tarbivad ettevõtte toodangut.

Toodangu realiseerimisel esildub rahalisel kujul ettevõtte lisaprodukt, mille moodustab toodangu omahinna ja väljamishinna vahe. See vahe moodustabki ettevõtte akumulatsiooni.

Osa sellest akumulatsioonist makstakse käibemaksu näol riigi eelarvesse, kus käibemaks esineb oma suuruse poolest otsustava allikana; akumulatsiooni teine osa jääb aga ettevõttesse, moodustades ettevõtte kasumi põhiallika.

Siit ilmneb, et realiseerimisplaani, järelikult ka akumulatsioniplaani täitmine evib suurt tähtsust mitte üksnes antud ettevõtte majandusliku tegevuse, vaid kogu rahvamajanduse plaani täitmise mõttes.

Tööstusettevõtte rentaablust (kasumlikkust, tulukust) ei määra mitte üksnes toodangu realiseerimisest saadav kasum. Peale selle

kasumi on ettevõttel veel muid nn. «Väljaspool realiseerimist olevaid» kasumeid ja kahjumeid, milliseist suuremat osa finantsplaanid hoopis ette ei näe.

Kõik need finantsilised tulemused leiavad oma lõpliku väljenduse «Kasumite ja kahjumite» kontos. Puhaskasum, mis tuletub selle konto kirjenditest, on antud ettevõtte rentaabluse kriteeriumiks.

Sotsialistlike ettevõtete rentaablus peab iga aastaga pidevalt kasvama, mida dikteerib rahvamajanduse kiire taastamise ja arendamise vajadus pärast Isamaasõda.

Rahvamajanduse taastamise ja arendamise viisaastaku plaan nõuab: « . . . tõsta kasumi ja isemajandamise tähtsust rahvamajanduses, kui toodangu tõstmise lisategureid. . .»

Range kokkuhoid majandus- ja finantsilises tegevuses, omahinna alandamise plaani täitmine, võitlus igasuguste kadudega, isemajandamise põhimõtte kindlustamine, — kõik see aitab kaasa sotsialistlike akumulatsioonide kasvule ja ettevõtete rentaabluse tõusule.

«Sotsialistliku tööstuse tulutoovus kasvab iga aastaga. . . Hoolimata sellest on kahjumite likvideerimine tööstuses ja omahinna alandamine meie esmajärguliseks ülesandeks, sest see tervendab ettevõtteid, tõhustab nende käibevahendeid ja aitab kiirendada tootmistempot». [1]

Kõik see kohustab ettevõtteid püüdma iga päev saavutada oma näitude parendamist realiseerimise ja rentaabluse alal, kasutades vahendina selle eesmärgi saavutamiseks analüüsi.

Siit tuletuvadki analüüsi järgnevad ülesanded: a) toodangu realiseerimisplaanist kõrvalekaldumiste kindlakstegemine ja neid kõrvalekaldumisi põhjustavate tegurite uurimine; b) kasumiplaanist kõrvalekaldumiste ja neid põhjustanud tegurite kindlakstegemine; d) konkreetsete vahendite süsteemi väljatöötamine toodangu realiseerimisplaani täitmise parendamiseks ja ettevõtte rentaabluse taseme tõstmiseks.

---

[1] N. A. Voznessenski, 1940. a. majandustulemused, 1941. a., lk. 16 (vene keeles).

Nende analüütiliste ülesannete lahendamiseks kasutatakse lähteandmetena järgnevaid: toodangu ja teenuste realiseerimine (vorm nr. 2, lisa aastaaruande juurde, tab. 1), toodangu väljatöötamine (vorm nr. 1-p ja 8), kaubatoodangu omahind (vorm nr. 3-p ja 6), bilanss (vorm nr. 1), elamu- ja kommunaalmajanduse aruanne (vorm nr. 19) ning kasumite ja kahjumite konto (vorm nr. 20).

Nüüd asume ettevõtte tööd iseloomustavate ülalmainitud näitude analüüsi meetodite ja tehnika käsitlusele.

§ 2. Toodangu realiseerimise analüüs.

Realiseerimise (minemi) plaanitud maht võib minna lahku kogu kaubatoodangu väljalaske plaanitud mahust valmistoodete laoseisude normatiivi kasvu või vähenemise ning ärasaadetud kaupade alal esinevate jääkide muutuse võrra. Selle lahkumineku summa võib teha analüüsimisel kindlaks plaanitud kaubatoodangu väljalaske (vorm nr. 1-p ja 8) ja plaanitud realiseerimise (vorm nr. 2, Lisa) kõrvutamise teel väljamishinna alusel.

Toodangu realiseerimisplaanis ettenähtud toodete sortiment võib samuti erineda kaubatoodangu väljalaske plaanis ettenähtud sortimendist. See on täiesti mõistetav, kui arvestame, et plaanitavas ajavahemikus peab ettevõte realiseerima esmajärjekorras eelmise perioodi toodangu üleminevad jäägid ja et osa plaanitud ajavahemiku toodangu väljalaskest realiseeritakse omakorda järgmises ajavahemikus.

Analüüs peab tegema kõigepealt kindlaks kõrvalekaldumised realiseerimisplaanist. Realiseerimisplaani täitmise protsendi leiame, kui tegeliku realiseeringu, korrutatuna 100-ga, jagame plaanitud realiseeringuga. Seejuures toimub see arvutlus kas plaanilise vabriku- (tehase-) omahinna või väljamishindade alusel. Viimasel juhul tuleb tegelik realiseering arvutada plaanitud, mitte tegelike väljamishindade alusel, et vältida tõelise realiseerimisprotsendi moonutamist.

Sõltumata sellest, missuguse hinde järgi teostatakse analüüsi, puutub analüüsija paratamatult kokku toodangu (jääkide, puudu-

jääkide jms.) ümberarvutamise vajadusega tehase omahinnast väärtusele väljamishindade alusel või vastupidi.

Neil juhtudel, mil realiseerimise analüüs toimub plaanitud vabriku- (tehase-) omahinna alusel, toimub see ümberarvutamine toodangu plaanitud realiseerimise plaanitud tehase-omahindade vahekorra alusel sama toodangu väljamishindadega; analüüsimisel aga väljamishindades kasutatakse samade andmete vastupidist vahekorda.

Tähtsaimaks ülesandeks on muidugi tegurite uurimine, mis põhjustasid kõrvalekaldumisi plaanitud realiseerimise tasemest.

Realiseerimisplaani täitmist võivad mõjutada: a) kaubatoodangu väljalaske maht, b) ostjad, d) transporditingimused, e) turustusosakond, f) toodangu sortiment ja mihus ja g) toodangu puudujäägid tehase ladudes.

Püüame valgustada igaühe mainitud teguri mõju suuruse kindlakstegemise teid.

K a u b a t o o d a n g u v ä l j a l a s k e m a h t määrab endaga ette ka realiseerimise mahu, seepärast evib see realiseerimisplaani täitmise taseme mõttes otsustavat mõju.

Selle mõju summa võib leida plaanitud vabriku- (tehase-) omahinna alusel üsna lihtsal viisil: selleks on vaja plaani ületamise puhul arvata kaubatoodangu tegelikust väljalaskest väljamishindade järgi maha (vormid nr. 1-p või 8) toodangu plaanitud väljalask (plaani mittetäitmise puhul — vastupidi) ning korrutada saadud vahe toodangu plaanitud realiseeringu tehase plaanitud omahinnas vahekorraga väljamishindades (vorm nr. 2 andmete järgi).

O s t j a d osutavad toodangu realiseerimisele oma mõju mitmesugusel viisil. Nad võivad mitmesuguseil põhjusil viivitada toodangu saatmist nendega sõlmitud lepingute järgi, mille summa võib kindlaks määrata vaid nende lepingute täitmise analüüsimise teel.

Ei ole haruldased juhtumid, kus ostjad loobuvad hankijate poolt lepingute alusel saadetud kaupade arvete aktseptist oma finantsilise seisundi põhjal. Säärased tasumisest loobumise summad tuleb teha kindlaks, analüüsides konto — «Kaubad ostjate juures

vastutaval hoiul ostjate aktseptist ja lepingutest loobumise tõttu» — saldot.

Selle konto saldos esinevad rõhuvas enamuses muidugi summad mitte ostja, vaid hankija enda süü läbi (mittetellitud toodete ärasaatmine, toodete ärasaatmine mittevastavas sortimendis ja mihuses jms.), mida analüüsija peab kindlaks tegema.

Mõnikord viivitavad ostjad oma ebarahuldava finantsilise seisundi tõttu antud ettevõtte aktseptitud arvete tähtajalise tasumisega. Selle teguri mõju suurus toodangu realiseerimise kohta selgub analüüsimisel konto — „Ostjate poolt tähtajaks tasumata kaubad» — summast.

Transporditingimused mõjutavad mõnikord ebasoodsalt toodangu realiseerimise plaani täitmist, kusjuures nad võivad olla ettevõttest sõltuvad ja mittesõltuvad. Ettevõtte süü läbi toodangu ärasaatmise alal tekkinud seisakute ja viivituste mõju summa peab selgitama oma transpordi tegevuse analüüsi teel.

Ettevõttest mittesõltuvate transporditingimuste mõju suurus (vagunite mitteandmine raudtee poolt kaupade ärasaatmiseks jt.) realiseerimisele võrdub konto — «Laenud valmistoodetele» — saldo summaga, maha arvatud laenud, mis on saadud seoses toodangu väljalaskeplaani ületamisega.

Turustusosakond mõjutab tingimata toodangu realiseerimisplaani täitmist, kuna ta peab tagama realiseerimist lepingutega ja teostama nende täitmist kindlaksmääratud tähtaegadel ning vastavalt arveldustingimustele. Peale selle võib turustusosakond mõjutada teataval määral ka toodangu väljalaset vajalikus sortimendis. Millisel määral turustusosakond on mõjutanud toodangu realiseerimist, võib otsustada analüüsimisel «Valmistoodangu» konto ülejäägi alusel, võrreldes kindlaksmääratud normatiiviga, samuti «Ärasaadetud kaupade ja sooritatud tööde» konto saldo dünaamika järgi.

Toodangu sortiment ja mihus aitavad mõnikord kaasa valmistoodete jääkide kuhjumisele ladudes üle kindlaksmääratud normide, kui nad ei vasta plaaniandmetele.

Selle mõju ulatuse võib teha analüüsimisel kindlaks väljalas-

tud toodete tegeliku ja plaanitud nomenklatuuri ning sordikuse võrreldava analüüsi teel. Kuid toodangu laia sordimendi puhul võib see töö osutuda raskeks, mõnikord ka ülejõu käivaks.

Toodangu puudujäägid tehaste ladudes võivad esineda kogu aasta kestel, kuid nad selguvad ainult inventeerimisel. Seepärast võime otsustada analüüsimisel selle teguri mõju suuruse üle vaid inventeerimise tulemuste alusel, mis peegelduvad tehase üldkulude ebatootlike kulude lõikes (vorm nr. 2).

Pärast seda, kui üksikute tegurite mõju iseloomustavad summad toodangu realiseerimise tasemele on selgitatud, peab nähtavasti tegema neist üldkokkuvõtte, mis peab vastama tegeliku ja plaanilise realiseerimise vahe summale plaanilise vabriku- (tehase-) omahinna järgi.

Illustreerime käsitletut masinaehitustehase toodangu ja teenuste realiseerimise näitega 1946. a. III kvartali kohta vorm nr. 2 andmete põhjal (tuh. rbl.):

Tabel 30.

	Tegelikult realiseeritud	
	toodangut üldse, peale laiatarbekaupade	laiatarbekaupu jäätmetest
1. Plaanihindade järgi	3.287	209
2. Plaanitud ja tegeliku hinna vahe (säästvõi ülekulutus)	—163	—48
3. Kommerts-omahinna koostisse kuuluvad kulud	12	—
4. Käibemaks	662	26
Kokku	3.798	187
5. Väljamishindade järgi	4.057	249
6. Realiseerimise tulemus (+ kasum, — kahjum)	+259	+62

Õiend:

1. Toodangu realiseerimine plaani järgi III kv. (väljamishindades)	4.494 tuh. rbl.
2. Realiseerimise tulemus plaani järgi III kv.	+150 „ „
3. Kommertskulud	18 „ „
4. Käibemaks plaani järgi III kv.	600 „ „

Kõrvutades õiendis toodud väljamishindades plaanitud III kv. realiseerimissummat (4494 tuh. rbl.) kaubatoodangu plaanitud väljalaskega (4.392 tuh. rbl., vt. tab. 1), näeme, et realiseerimine oli plaanitud 102 tuh. rbl. võrra suuremana 1. VII 1946. a. jääkide likvideerimise arvel järgmistes kontodes: «Ostjate poolt tähtajaks tasumata kaubad» — 40 tuh. rbl. ja «Kaubad ostjate juures vastutaval hoiul aktseptist loobumise tõttu» — 62 tuh. rbl. (vt. allpool bilansiandmed).

Toodangu realiseerimise plaan 1946. a. III kv. plaanitud vabriku- (tehase-) omahinna alusel on täidetud $\frac{(3287 + 209) \times 100}{3726} =$ = 93,9%; plaani mittetäitmine moodustab seega 230 tuh. rbl. (3726 — 3496 tuh. rbl.) ehk 6,1%.

Plaani mittetäitmine oli tõeliselt veel halvem seetõttu, et kaubatoodangu väljalaske III kv. plaan väljamishindades oli, nagu nähtub arvestusandmetest, tegelikult ületatud tehase poolt 346 tuh. rbl.

Tabel 31.

Bilansi kontode nimetused	Normatiiv	Saldo 1. VII 1946 plaanitud omahinna järgi	Saldo 1. X 1946		
			tegeliku omahinna järgi	vahe plaanitud ja tegeliku omahinna järgi	plaanitud omahinna järgi
Valmistoodang	200	201	508	—21	529
Ärasaadetud kaubad ja teostatud tööd		305	340	—14	354
Ostjate poolt tähtajaks tasumata kaubad		44	113	— 4	117
Kaubad ostjate juures vastutaval hoiul aktseptist keeldumise puhul		68	54	— 2	56
Kokku	200	618	1.015	—41	1.056
Ärasaadetud, tähtajal tasumata ja vastutavale hoiule antud kaupade hulgas — materjalid, taara, transpordikulud, mittetööstuslike majandite toodang ja teenused		42	48	—	48
Toodang kokku	200	576	967	—41	1.008

võrra, üle viies aga kaubatoodangu plaanitud vabriku- (tehase-) omahinna alusele indeksi järgi $\frac{3726}{4494} = 0{,}827$, moodustab plaani ületamine $346 \times 0{,}827 = 286$ tuh. rbl. Need tegurid, mis mõjutasid ebasoodsalt toodangu realiseerimist, põhjustasid valmistoodangu jäägi kasvu 1946. a. 1. oktoobriks, võrreldes jääkidega kvartali alguseks, järgnevas ulatuses (bilansiandmete järgi, tuh. rbl.) (vt. tabel 31):

Sellest tabelist järgneb, et toodangu jäägid on kasvanud plaanitud vabriku- (tehase-) omahinna järgi 1. X 1946. a., võrreldes jääkidega 1. VII 1946. a., 432 tuh. rbl. (1008 — 576) võrra plaanitud jääkide vähenemise asemel väljamishindade järgi 102 tuh. rbl. suuruses summas, mis teeb välja ümberarvutatult plaanitud vabriku- (tehase-) omahinnale $102 \times 0{,}827 = 84$ tuh. rbl. Järelikult ulatub toodangu jääkide üleplaaniline kasv $432 + 84 = 516$ tuh. rbl.

Teguriteks, mis mõjutasid negatiivselt realiseerimisplaani täitmist, järelikult ka kaubajääkide suurenemist, osutusid järgmised. Eriti oluliselt mõjutas seda vagunite mitteandmine raudtee poolt, mis pidurdas toodangu ärasaatmist, mille peale saadi Riigipanga laenu 200 tuh. rbl. suuruses summas (vt. bilanss 1. X 1946. a.). Samuti tekkis takistusi toodangu ärasaatmiseks ostjatele 128 tuh. rbl. suuruses summas plaanitud sordimendi rikkumise tõttu tootmisel, mis on tehtud kindlaks toodete plaanitud ja tegeliku nomenklatuuri analüüsiga.

Finantsiliste raskuste pärast on ostjate poolt tähtajal tasumata arveid tehasel 117 tuh. rbl. ulatuses, sellest toodangu arvel 106 tuh. rbl. ja transpordikulude arvel 11 tuh. rbl.

Tellimata toodangu ärasaatmise tulemusel tehase turustusosakonna süü läbi seisab 1. X 1946. a. ostjate juures vastutaval hoiul, seoses põhjendatud aktseptist loobumisega, kaupa 50 tuh. rbl. ja transpordikulusid 6 tuh. rbl., kokku 56 tuh. rbl. väärtuses.

Lisaks kõigele sellele peab märkima täiendavalt, et turustusosakond jätkas kaupade saatmist ilma akreditiivideta ostjatele, kes ei tasunud neile varem esitatud arveid, millega ärasaadetud kaupade jääk kasvas kvartali lõpuks, arvestamata 17. tuh. rbl. transpordikulusid ja teenuseid, $354 — (305 + 17) = 32$ tuh. rbl. võrra.

Nii mõjutasid toodangu realiseerimisplaani mittetäitmist 1946. a. III kvartalis plaanitud vabriku- (tehase-) omahinna järgi kogusummas 230 tuh. rbl. ulatuses järgnevad tegurid (tuh. rbl.):

1. Kaubatoodangu väljalaske ületamine	+286
2. Ostjad — arvete mittetasumine tähtajal	—106
3. Transporditingimused — vagunite mitteandmine raudtee poolt	—200
4. Toodangu sortiment	—128
5. Turustusosakond:	
a) mittetellitud toodangu ärasaatmine	—50
b) toodangu ärasaatmine korratuile maksjaile ilma akreditiivideta	—32
Kokku	—230
	tuh. rbl.

§ 3. Ettevõtte rentaabluse analüüs.

Ettevõtte töö finantsiliste tulemuste üle peab otsustama esiteks rahvamajanduse ja teiseks ettevõtte enda jooksva majandusliku tegevuse rentaabluse seisukohalt.

Ettevõtte töö finantsiliste tulemuste hinnangul rahvamajanduse seisukohalt selgitatakse ettevõtte osa sotsialistlike akumulatsioonide loomisel.

Lähtudes neist seisukohtadest, ositatakse ettevõtte akumulatsioone kahte ossa: 1) *algakumulatsioonid*, mis tekivad antud ettevõttes esmakordselt toodangu ja teenuste realiseerimisest, elamu- ja kommunaalmajanduse ekspluatatsioonist, rendiobjektidest jms. ja 2) *sekundaarsed akumulatsioonid*, mis moodustuvad seoses trahvide, viiviste ja leppetrahvide saamisega teisilt ettevõtteilt, kreditoorse võlgnevuse kirjutamisega oma tuludesse hagi aegumise tõttu jms.

Kõik need akumulatsioonid peegeldavad lõppkokkuvõttes jooksva töö finantsilisi tulemusi; nad on seoses käibevahendite ringkäibe ning põhivahendite jooksva amortisatsiooniga.

Peale selle võib ettevõttel olla kasumeid ja kahjumeid põhivahendite likvideerimisest, mis on ettevõtte mitmeaastase töö tule-

museks (amortisatsiooninormide ja tegeliku teenimisaja lahkuminek jms.).

Need peegelduvad aga põhikirjafondi kontos, mitte «Kasumite ja kahjumite» kontos ning ettevõtte rentaabluse määratlemisel neid tavaliselt arvesse ei võeta.

Kuid rahvamajanduse seisukohalt on põhivahendite vähenemise tulemused samad, mis käibevahendite funktsioneerimisega seoses olevad tulemused. Praksises ei osutata sellele küsimusele kahjuks tihti tarvilikku tähelepanu.

Asudes ettevõtte rentaabluse analüüsimisele, peame kõigepealt kindlaks tegema tegeliku rentaabluse taseme ning kõrvutama seda plaanitud rentaablusega. Ettevõtte tegeliku puhaskasumi ja realiseeritud toodangu tegeliku kommerts-omahinna suhe, korrutatuna 100-ga, iseloomustab protsentides tegelikku rentaabluse taset.

Samal viisil määratletakse ka ettevõtte plaanitud rentaabluse tase selle vahega vaid, et selle arvutluse aluseks võetakse plaanis ettenähtud kasum ja toodangu realiseerimine. Kõrvutades tegelikku rentaabluse protsenti plaanitud rentaabluse protsendiga, võime otsustada ettevõtte püüete üle tema rentaabluse tõstmiseks aruandeperioodis.

Aruandeperioodi tegeliku rentaabluse protsendi kõrvutamine möödunud perioodi protsendiga näitab aga ettevõtte rentaabluse tõusu või languse suunda ja tempot.

Pärast seda, kui on analüüsitud ettevõtte rentaablus, tuleb üle minna kasumiplaani täitmise analüüsimisele tervikuna ja üksikute kasumi komponentide järgi.

Ettevõtted võivad saada kasumit, nagu mainitud ülalpool, toodangu realiseerimisest ja muist allikaist. Kandvama osa ettevõtte kasumitest moodustavad muidugi kasumid realiseerimisest, seega evib ka nende analüüs erilist tähtsust.

Realiseerimisest saadavate kasumite plaani täitmise analüüs.

Esmajärjekorras tuleb analüüsimisel leida kõrvalekaldumiste summa realiseerimisest saadavate kasumite plaanist, milleks kõrvutame lihtsalt tegeliku kasumi summat plaanitud kasumi sum-

maga vorm nr. 2 (lisa) andmete järgi. Selle järel selguvad kõrvalekaldumisi põhjustanud tegurid ning kõrvalekaldesummad iga teguri mõjutusest.

Selliste teguritena esinevad: 1) toodangu realiseerimisplaani täitmine, 2) toodangu vabriku- (tehase-) omahinnaplaani täitmine, 3) kommertskulude lahkuminek eelarves ettenähtud kommertskuludest, 4) käibemaksu muutumine, 5) väljamishindade muutumine ja 6) nihkumised realiseeritud toodangu struktuuris endas.

Iga mainitud teguri mõju realiseerimisest saadavate kasumite plaani täitmisele võib määratleda järgnevate meetodite abil.

Toodangu realiseerimisplaani täitmise mõju iseloomustava summa saame, kui jagame plaanitud kasumi 100-ga ja korrutame selle toodangu realiseerimisplaani ületamise või mittetäitmise protsendiga.

Teise teguri mõju realiseerimisest saadavate kasumite tasemele võrdub plaanitud vabriku- (tehase-) omahinna ja tegeliku omahinna vahega, mis on näidatud vormis nr. 2 (lisa). Seejuures märgime, et selle vahe summa ei vasta tavaliselt säästu või ülekulutuse summale vorm nr. 3-p või vorm nr. 6 andmete järgi. See on täiesti arusaadav, kuna, nagu märkisime ülalpool, aruandeperioodis realiseeritakse esmajärjekorras toodangu üleminevad jäägid eelmisest perioodist, osa aruandeperioodi toodangust aga kandub omakorda üle järgnevasse aruandeperioodi. Kuid siiski peab analüüsimisel uurima nende jääkide mõju kasumite tasemele.

Tegelike kommertskulude kõrvutamine plaanitud kommertskulude summaga, mis on näidatud vormis nr. 2 (lisa), annab meile kolmanda teguri mõju suuruse realiseerimisest saadavate kasumite tasemele. See kõrvalekaldumine võib esineda transpordikulude kui muutuvate kulude osas realiseerimisplaani ületamise või mittetäitmise tulemusel; teiste, tinglikult püsivate kulude osas aga võivad tekkida kõrvalekaldumised seoses säästu või ülekulutusega, lähtudes eelarvest. Iga mainitud teguri mõjusumma võib analüüsimisel leida kommertskulude analüüsimise teel üksikute kirjete järgi.

Plaanitud ja tegeliku käibemaksu summa vahe (vorm nr. 2, lisa) moodustab neljanda teguri mõju summa realiseerimisest saa-

dava kasumi tasemele. See võib kujuneda seoses tegeliku realiseerimise kõrvalekaldumisega plaanitud realiseerimisest, käibemaksu normide muutmisega ja nihkumistega realiseeritud toodangu sortimendis, mis tuleb analüüsimisel avastada.

Viies tegur — väljamishindade muutumisest tulenev summa — näidatakse kogu kaubatoodangu väljalaske ulatuses vormides nr. 1-p ja 8. Selleks, et selgitada selle teguri mõju realiseerimisest saadavate kasumite tasemele, tuleb seda summat korrigeerida toodangu realiseerimisplaani tegeliku täitmise protsendi kohaselt.

Lõpuks, kuuenda teguri — realiseeritud toodangu struktuuris endas esinenud nihkumiste mõju suurust iseloomustava summa realiseerimisest saadavate kasumite plaani täitmisele — võib leida, kõrvutades tegelikult realiseeritud toodangu sortimenti plaanitud sordimendiga.

Kuid seda võib võrdlemisi kergesti teostada vaid kitsa, mitte laia toodangu sortimendi korral. Viimasel juhul võib sortimendi muutusest tulenevaks kõrvalekaldumiste summaks lugeda üldjoontes kogu realiseerimisest saadavate kasumite kõrvalekaldumiste üldsumma ja kõigi eelnimetatud viie teguri mõjutuste summa vahet.

Igal juhul tuleb analüüsimisel koostada tegurite bilanss, mis põhjustasid kõrvalekaldumisi realiseerimisest saadavate kasumite plaanist.

Näitame masinaehitustehase toodangu realiseerimise näitega 1946. a. III kv. tab. 30 andmete järgi, kuidas seda tehakse tegelikult.

Realiseerimisest saadavate kasumite plaan (150 tuh. rbl.) on ületatud 171 tuh. rbl. ehk 114,0% võrra, kusjuures toodangu realiseerimisplaan jäi täitmata 6,1% võrra. Viimane asjaolu v ä h e n d a s realiseerimisest saadavaid kasumeid $\frac{150 \text{ tuh. rbl.} \times 6{,}1\%}{100} =$ = 9 tuh. rbl. võrra (ümardatult).

Kasumite plaani ületamise peamiseks põhjuseks oli üleplaaniline vabriku- (tehase-) omahinna alandamine, mis moodustas kogu toodangu osas, peale laiatarbekaupade, 163, ja laiatarbekaupade osas 48, kokku 211 tuh. rbl. suuruse summa.

Seoses kommertskulude kokkuhoiuga, võrreldes seks otstarbeks eelarves ettenähtud summadega, sai tehas toodangu realiseerimisest üleplaanilist kasumit 18 — 12 = 6 tuh. rbl.

Muutused käibemaksu alal mõjutasid kasumit vastupidises suunas. Seoses realiseerimisplaani mittetäitmisega 6,1% ulatuses, kõigi teiste tingimuste muutumata jäädes, pidi tehas maksma käibemaksu, ainult $\frac{600 \times 93{,}9}{100} = 563$ tuh. rbl., tegelikult aga maksis 662 + 26 = 688 tuh. rbl., s. o. 125 tuh. rbl. võrra rohkem.

See vahe tekkis seoses toodangu sortimendi muutusega ning käibemaksunormi muutmisega tootelt «A». Väljamishindade alal ei olnud aruandeperioodis muutusi, seepärast ei olnud ka selle teguri mõjutusi realiseerimisest saadavate kasumite tasemele. Seoses realiseeritud toodangu struktuuri muutustega saadi realiseerimisest üleplaanilist kasumit 88 tuh. rbl.

Nii mõjutasid realiseerimisest saadava kasumi plaani täitmist (positiivselt +, negatiivselt —):

Toodangu realiseerimisplaani mittetäitmine 6,1% määral	— 9 tuh. rbl.
Üleplaaniline vabriku- (tehase-)omahinna alandamine	+211 „ „
Kommertskulude vähendamine	+ 6 „ „
Käibemaksunormide muutmine	—125 „ „
Nihkumine realiseeritud toodangu struktuuris	+ 88 „ „
Kokku	+171 tuh. rbl.

Muude kahjumite ja kasumite analüüs. Muid kahjumeid ja kasumeid, nagu juba märgitud peatüki alguses, tavaliselt ei plaanita, välja arvatud elamu- ja kommunaalmajanduse ekspluatatsiooni tulemused, mis sageli esinevad ettevõtete tulude ja kulude bilanssides.

Järelikult on nad juhuslikku laadi ega saa evida kuigi tähtsat erikaalu ettevõtte kasumite ja kahjumite üldkokkuvõttes.

Kuid tegelikult on nad vahel tunduva ulatusega ja seepärast tuleb osutada nende analüüsile väärilist tähelepanu.

Kõiki muid kahjumeid ja kasumeid võime me uurida analüüti-

liste märkmete ning kasumite ja kahjumite konto järgi (aruandevorm nr. 20); seejuures tuleb elamu- ja kommunaalmajanduse finantsiliste tulemuste üksikasjalikuma analüüsi jaoks kasutada vorm nr. 19 andmeid.

Viimase alusel peab uurima eelarvete täitmist elamumajanduse ekspluatatsiooni ja sihtkulude, maksude ja sissetulekute alal.

Seejuures tuleb erilise hoolega avastada üleplaaniliste kahjumite põhjused, mida kahjuks veel sageli esineb elamu- ja kommunaalmajanduse alal.

Kui tehasel on tunduvaid kahjumi- ja kasumisummasid eelmise aasta operatsioonidest, siis räägib see paremal juhul eelmise aasta aruande madalast mihusest, halvemal juhul aga — toodangu omahinna moonutamisest teataval eesmärgil (preemia saamine jms.). Seepärast peab põhjalikult uurima eelmise aasta kahjumite ja kasumite operatsioonide iseloomu ja summasid.

Terase uurimise alla tuleb võtta kahjumid lootusetute võlgade mahakirjutamisest, eriti kahjumid laenude mahakirjutamisest hagi aegumise tõttu, kusjuures tuleb osutada tähelepanu sellele, kas on olemas kõrgemalseisva organi luba selle võlgnevuse mahakirjutamiseks kahjumi arvele. Viimasel juhul on kasulik selgitada süüdlasi, kes lasksid mööda hagi tähtaja.

Ülekandeid tulude arvele seoses kreditoorse võlgnevuse mahakirjutamisega hagi tähtaja aegumise tõttu tuleb vaadelda analüüsimisel ettevõtte töös negatiivse nähtena, kuna meie sotsialistlikud ettevõtted peavad kustutama oma võlgnevuse, ootamata meeldetuletusi oma kreeditorite poolt.

Üksikasjalikuma uurimise alla tuleb võtta teiste kahjumite ja kasumite summade tekkimise põhjused.

Masinaehitustehases, mille tegevust me analüüsime, oli 1946. a. 1. oktoobriks kasumeid toodangu realiseerimisest 526 tuh. rbl. ja eelmiste aastate eest 12 tuh. rbl., kokku 538 tuh. rbl.; kahjumeid oli elamu- ja komunaalmajanduse ekspluatatsiooni alal 25 tuh. rbl. ja annuleeritud tellimuste arvel 42 tuh. rbl., kokku 67 tuh. rbl. Nii oli tehasel 9 kuu eest puhaskasumit 538 — 67 = 471 tuh. rbl. (vt. bilanss 1. oktoobriks 1946. a.).

VI peatükk.

Tööstusettevõtte finantsilise seisundi analüüs.

§ 1. Ettevõtte finantsilise seisundi analüüsi põhiülesanded.

Ettevõtte finantsid täidavad üht tehnilis-tööstus-finantsplaani täitmise tähtsamaist funktsioonidest. Nad on lahutamatult seotud toodangu väljatöötamise, omahinna alandamise, varumise ja realiseerimisplaani täitmisega.

Ettevõtte finantsid osutavad hiiglasuurt mõju tehnilis-tööstus-finantsplaani täitmisele ja sõltuvad samal ajal selle täitmisest.

Tootmisprotsessi normaalseks kulgemiseks peab ettevõttel olema minimaalselt tarvilik omade käibevahendite maht toorainete, materjalide, kütteainete, lõpetamata toodangu varude kujul jms. Tunduv käibevahendite mahu vähenemine põhjustab takistusi ettevõtte tootmisprotsessi kulgemises.

Finantsiline seisund sõltub omakorda: a) tootmiskava täitmisest mahu ja sortimendi järgi kindlaksmääratud tähtajal; b) omahinna alandamise ülesande täitmisest; d) realiseerimis- ja kasumite plaani täitmisest ja e) kinnipidamisest arveldusdistsipliinist.

Sellest järgneb, et finantsilise seisundi analüüsi on vaja teostada ainult seoses kõigi nende ettevõtte majanduslikku tegevust iseloomustavate näitudega.

Järelikult on ettevõtte finantsilise seisundi analüüs ettevõtte kogu majandusliku tegevuse analüüsi koostus- ning seejuures selle lõpposaks.

Selles peame me esmajärjekorras näitama finantside mõju tootmistegevusele ning vastupidi, tootmis- ja turustustegevuse mõju ettevõtte finantsilisele seisundile.

Analüüsimisel tuleb avastada selle näitude vastastikuse mõju tegurid, selgitada nende mõju suurus ning projektida konkreetsed teed sääraste tegurite kõrvaldamiseks operatiivses töös, mis andsid end ebasoodsalt tunda ettevõtte majandusliku tegevuse käigus.

Arvestades kõike seda, peame meie ettevõtte finantsilise seisundi analüüsi põhiülesanneteks järgnevaid:

1) põhi- ja käibelt eraldatud vahendite omade ja neile võrrutatud käibevahenditega varustatuse uurimine;
2) tootmise normitavate vahenditega varustatuse ja nende katteallikate uurimine;
3) vahendite uurimine kapitaalremondis ja nende katteallikate uurimine;
4) arvelduste ja muude bilansi aktivate ja passivate uurimine;
5) ettevõtte makseseisundi selgitamine;
6) käibevahendite kasutamise tõhususe uurimine.

Ettevõtte vahendid peegelduvad teatavasti nende koosseisu ja funktsionaalse osa, allikate ja kujunemisvormide ning siht-otstarbe järgi bilansis. Bilansi alusel võime otsustada selle üle, millised nihkumised on toimunud aruande-ajavahemiku kestel ettevõtte üksikutel majandusliku tegevuse aladel, samuti selle mitmesuguste näitude vastastikuse seose üle. Seepärast on bilanss ettevõtte finantsilise tegevuse analüüsi põhiallikaks.

Analüüsi täiendavate andmete allikatena kasutatakse: vormi nr. 2 (lisa), vormi nr. 3, analüütilisi käibeandmikke ja teisi andmeid.

§ 2. Ettevõtte finantsilise seisundi analüüsi põhisuunad.

Ettevõtte finantsilise seisundi analüüsi põhisuunad on määratud ette bilansi struktuuriga, mis on koostatud vastavalt finantsilise seisundi analüüsi nõudeile.

Tööstusettevõtte põhitegevuse bilansi sturktuur on kirjete rühmalises lõikes järgmine:

Bilanss

Aktiva	Passiva
A. Põhi- ja käibelt eraldatud vahendid	A. Omad ja neile võrrutatud vahendid
B. Normitavad vahendid (omad ja krediiti saadud)	B. Lühiajalised pangakrediidid normitavatele tagavaradele
C. Vahendid kapitaalremondis ja kapitaalmahutustes (kuni 100 rbl.)	C. Vahendid kapitaalremondiks ja kapitaalmahutusteks (kuni tuh. rbl.)
D. Vahendid arveldustes ja muudes aktivates	D. Muud passivad
Bilanss	Bilanss

Kõigi vahendite vahel, mis funktsioneerivad tootmisprotsessis ja käibes, on olemas teatav koguslik suhe. Seepärast on ka bilansi struktuuris aktiva- ja passivarühmade vahel teatav normaalne vastastikune seos. Bilanss nagu osituks tooduđ struktuuris rõhtjoones kolmeks sisebilansiks.

Nii peavad aktiva A- ja B-rühma kokkuvõttesummad vastama passiva samade rühmade kokkuvõttesummadele, välja arvates passiva A-rühmast vahe ühelt poolt tegeliku võlgnevuse summa ja teispoolt oma käibevahenditega võrrutatud järgneva võlgnevuse vahel: võlgnevus töölisile ja teenistujaile, sotsiaalkindlustusele, eelseisvad maksed ja krediidid tasumisel osalise valmiduse järgi. See vahe kuulub sisuliselt passiva D-rühma. Vahendid kapitaalremondis ja kapitaalmahutustes (kuni 100 tuh. rbl.) aktiva C-rühmas peavad võrduma nende vahendite passiva C-rühmas märgitud allikatega.

Lõpuks aktiva D-rühma arveldused ja muud aktivad peavad vastama analoogilise passivarühma muudele passivatele.

Tegelikult aga esineb bilansis täpselt sellist vahendite rühmade vahekorda väga harva. Seepärast tuleb teha analüüsimisel kindlaks, missugustes bilansielementides ja missuguses ulatuses esinevad vahendite kõrvalekaldumised nende normaalsest funktsioneerimise ja tekkimise struktuurist.

Vahendite suuruse üksikute bilansi kirjete ja bilansi rühmade järgi määrab toodangu väljalaske ja realiseerimise maht.

Seepärast on kriteeriumiks otsustamisel ühtede või teiste vahendite suuruse üle mitte üksnes kindlaksmääratud normatiivid, vaid ka tegelikud andmed toodangu väljatöötamise ja realiseerimise kohta.

Nende kirjete osas aga, kus summade kujunemine ei ole otseses seoses ettevõtte töö mahuga, näiteks muude deebitoride ja kreeditoride osas, on analüüsi lähtealuseks jääkide seisund analüüsitava perioodi alguseks.

Peale selle kõige on vaja analüüsiga selgitada nihkumisi ja suundi, mis on esinenud üksikutes bilansi kirjetes, lõigetes ja rühmades, mida saavutatakse bilansi saldode võrdluse teel analüüsitava perioodi lõpuks ja alguseks.

Iseloomulikumad on nihkumised põhi- ja käibevahendite (aktivas) ning oma ja nõutatud vahendite (passivas) vahekorris ja mõningad teised.

Analüütiliste käibeandmikkude kasutamine analüüsimisel iga bilansi kirje kohta annab võimaluse otsustada nende kirjete seesmise sisu, samuti vastavate bilansi aktivate ja passivate käibe kiiruse üle.

Ettevõtte põhitegevuse kuu- ja aastabilansid koostatakse teatavasti ühe ja sama vormi nr. 1 järgi. Kuid andmete ulatus aktiva ja passiva A-rühmas ei ole kuu- ja aastabilansis sama. Kuubilanssides esineb meil ärastamine riigi eelarvesse ning käibevahendite täiendamine riigi eelarve kaudu, arveldused ettevõtete ja peavalitsuste trustide vahel ja mõningad teised kirjed, mis aastabilansis ei esine, kuna bilansi reformimise korras need suletakse põhikirjafondiga. Järelikult tuleb kasutada aastabilansi analüüsimisel suletud kirjete uurimisel vorm nr. 3 (Põhikirjafondi liikumine) andmeid.

Lõpuks peab bilansi rühmade ja kirjete sügavale analüüsile eelnema orienteeruv tutvunemine kõigi bilansi kirjetega ehk nn. bilansi «lugemine». Sellel tutvunemisel ei ole muidugi vajadust koostada bilansi alusel mingisuguseid täiendavaid tabeleid või rühmitada ümber bilansi kirjeid.

Pärast säärast üldist tutvunemist ettevõtte vahendite ja nende allikatega tuleb siirduda § 1 toodud analüütiliste ülesannete üksikasjalisemale lahendamisele.

§ 3. Põhi- ja käibelt eraldatud vahendite ning omade ja neile võrrutatud käibevahenditega varustatuse analüüs.

atlevad ettevõtte tehnilise ilme, evivad
kui käibevahendid.
isimisel ettevõtte põhivahendite koos-
mika küsimustele anda väärikas koht.
12 ja 13 me käsitasime juba seadmete
e mõjutuse mõttes toodangu mahule.
i piisav.
amise analüüsi tekib samuti vajadus
õhivahendite kasutamist.
tavatsetakse määratleda väljalastud
hivahendite esialgse väärtuse suhtega.
n antud kasutuse näiduna soovitavam
us 1926/27. a. püsihindades kõigi
lgse väärtuse 1 rubla kohta. Analüüsi
e seejuures järgmistest lähtekohtadest.
/27. a. püsihindades võimaldab meile
utamist iseloomustava näidu võrrelda-
ööstuslikult tootvate ja mittetööstuslike
utlemine koos ei ole sotsialistlike ette-
elise tähtsusega, kuna tööliste elamu-
ngimuste süstemaatiline parendamine
järelikult ka põhivahendie kasutamise

tsusega, kas me määratleme kasuta-
kasutamismäära koos mittekasuta-
ilma viimasteta, kui me rakendame
n arvutlusmetoodikat.
näidu arvutluse aluseks ja nende eri-
lkokkuvõttes (millest on kõnet allpool)

võetakse põhivahendid esialgse väärtusega sellepärast, et mingi masina abil iga kord töödeldavate tööesemete väärtus ei ole proportsionaalne masina väärtusega, sest et see väheneb vähehaaval kulumise summa võrra. See on täiesti mõistetav, kuna masin, mis on kulunud, ütleme 40—60%, töötleb ajaühiku jooksul umbes sama koguse materjali, mis ta töötles ekspluatatsiooni andmise järel.

Kirjeldatud meetodi abil arvutletud toodangu väljalaske aruandelist näitu põhivarade 1 rbl. kohta tuleb kõrvutada eelkõige plaaninäiduga ning seejärel eelmise aasta analoogilise näiduga.

Säärase kõrvutamise teel selgitatud kõrvalekaldumised on vaja võtta uurimisele neid põhjustanud tegurite järgi. Selliste teguritena võivad olla: seadmete koosseisu ja nende kasutamise koefitsiendi muutused, muude põhivahendite koosseisu muutumine jt.

Kõigi põhivahendite koosseisu muutumist võib analüüsida kergesti aastalõikes nende üksikute liikide järgi vorm nr. 2 andmeil (tab. VIII «Põhivahendite liikumine»), kuulõikes aga — nende vahendite analüütilise arvestuse analoogiliste andmete alusel.

Peale põhivahendite kirjeldatud analüüsi seoses toodangu väljalaske mahuga tuleb neid uurida seoses ettevõtte käibevahenditega, kusjuures need analüüsi osad on omavahel katkematus seoses.

Teatavasti nähakse toodangu väljalase tööstusfinantsplaanis ette teatud arvu masinate, masinpinkide ja muu seadmete olemasolul. Normaalseks tootmisprotsessiks nähakse tööstusfinantsplaanis ette samuti minimaalselt tarvilik käibevahendite maht materjalide, lõpetamata toodangu, toodangu jt. kujul.

Siit ilmneb, et seadmete koosseis ja käibevahendite maht nähakse plaanis ette teatavas vahekorras, mille määrab tootmiskava maht.

See asjaolu määrab teataval mõõdul protsendilise vahekorra põhivahendite ja käibevahendite vahel bilansi üldsummas (kaasa arvatud põhivahendite kulumi summad).

Põhivahendite ja käibevahendite tegeliku vahekorra plaanist kõrvalekaldumise protsendi ning selle põhjuste selgitamine ongi analüüsi objektiks.

Põhivahendite ja käibevahendite plaanitud vahekorra rikkumise põhjusteks võivad olla esiteks põhivahendite koosseisu muutumised ja teiseks käibevahendite mahu muutused. Kui analüüsil ilmneb põhivahendite erikaalu langus seoses käibevahendite kasvuga üleplaaniliste normitavate vahendite kujunemise põhjusel, debitoorse võlgnevuse arvel jms., siis annab see märku ettevõtte mitterahuldavast varumis-, turustus- ja finantstööst, mille juures me peatume allpool.

Kõigi käibelt eraldatud vahendite kirjete analüüsimisel pälvivad eriist tähelepanu säärased kirjed, nagu: sissemaksed kasumitest riigieelarvesse, sissemaksed kasumitest Tööstuspanka, siirangud ettevõtte direktorifondi ja jäätmetest toodetavate laiatarbekaupade fondi. Nende kirjete summade analüüsi tuleb teostada seoses jooksva aasta kasumite suuruse ja nende kasutamisega.

Teatavasti võib kasumeid suunata riigieelarve tuludesse ja Tööstuspanka, ära võtta kõrgemalseisva organi poolt, jätta ettevõtte käibevahendite täienduseks ja lõpuks kanda osaliselt ülalmainitud fondide moodustamiseks.

Plaanitud kasumite kasutamine nähakse ette finantsplaanis, mida tulebki analüüsimisel kasutada. Eriti tähtis on kontrollida kasumite sissemakseplaani täitmist riigieelarvesse ja Tööstuspanka ning selgitada sellega ettevõtte kohustuste täitmist riigieelarve vastu sellel alal. Üleplaanilised kasumid jäävad tavaliselt kuni aasta lõpuni ettevõttesse ja on seega täiendavaiks omiks käibevahendeiks.

Omade ja neile võrrutatud käibevahendite suurus arvutletakse üsna lihtsal viisil. Selleks on vaja võtta omad vahendid (passiva, A-rühma I-VIII lõike kokkuvõte) ja lisada neile võrrutatud vahendid (passiva A-rühma IX—XIV lõike püsivad passivad) ning lahutada saadud summast põhi- ja käibelt eraldatud vahendite summa (kokku aktiva A-rühma järgi). Sel viisil saadud vahe moodustabki omade ja neile võrrutatud kaitsevahendite summa, mis näidatakse teatiskirjena bilansi A-rühma kokkuvõtte järel.

Kõrvutades seda summat kindlaksmääratud käibevahendite

normatiiviga (aktiva B-rühma kokkuvõte, lahter «Normatiivid»), selgub omade ja neile võrrutatud käibevahendite üle- või puudujääk.

Seejärel on vaja selgitada, mis põhjustel ja millisel määral ilmnes see käibevahendite üle- või puudujääk analüüsitava perioodi lõpuks. Selliste põhjustena võivad olla: 1) käibevahendite üle- või puudujääk aruandeperioodi alguseks; 2) mittefinantseerimine riigieelarvest käibevahendite täiendamiseks plaanis kindlaks määratud normatiivini aruandeperioodis; 3) riikliku dotatsiooni mittesaamine plaanitud omahinna ja väljamishinna vahe katmiseks juhul, kui esimene ületab viimast (kui see on plaanis ette nähtud); 4) käibevahendite täiendamine või ärastamine kõrgemalseisva organi (peavalitsuse, trusti) poolt nende ümberjaotuse puhul; 5) kasumite plaani ületamine või mittetäitmine ettevõtte poolt; 6) üle- või alamäärased kasumite sissemaksed riigieelarvesse või Tööstuspanka, võrreldes kasumite plaaniga, ning lõpuks 7) püsivate passivate juurdekasv või vähenemine püsiva võlgnevuse arvel.

Iga mainitud teguri mõju ulatuse selgitamine omade ja neile võrrutatud käibevahendite tasemele toimub lihtsa finantsplaanis ettenähtud summade kõrvutamise teel vastavate bilansisummadega aruandeperioodi lõpuks. Seejärel on ilmselt vaja uurida avastatud kõrvalekaldumiste tekkimise põhjusi.

Omade käibevahendite üle- või puudujääk ettevõtte enda süü läbi võib tekkida peamiselt seoses kasumite plaani ületamise või mittetäitmisega. Mis puutub aga teistesse põhjustesse, mis mõjutavad nende vahendite taset, siis sõltuvad need enam kõrgemalseisvast organist ja rahandusministeeriumist.

Kui ilmneb tunduv omade käibevahendite puudujääk, siis võib see, kõigi teiste tingimuste muutumata jäädes, mõjutada negatiivselt ettevõtte plaani täitmist; sellise mõju määra tuleb muidugi uurida analüüsimisel.

Iga ettevõte peab püüdma luua omade käibevahendite ülejääke ainult üleplaaniliste kasumite saamise teel.

Nende vahendite ülejäägi moodustamine aga üleplaanilise sum-

made saamise teel käibevahendite täiendamiseks riigieelarve summadest või kõrgemalseisvalt organilt väärib teravat hukkamõistmist.

Rahvamajanduse seisukohalt tuleb säärast ülejääki lugeda negatiivseks seepärast, et see on seotud rahvamajanduse plaani täitmise täiendava finantseerimisega väljaspool plaani.

Omade käibevahendite ülejäägi kujunemist ei saa ilma reservatsioonideta kasulikuks tunnustada ka ettevõtte enda majandusliku tegevuse seisukohalt, kuna sellega on seoses ülenormatiivsete tagavarade, debitoorse võlgnevuse jms. aktivakirjete kujunemine, mis pidurdab käibevahendite käibekiirust ning vähendab seega ka vahendite kasutamise efektiivsust.

Arvestades kõike seda, peab kõrgemalseisev organ tähelepanelikult jälgima, et omad käibevahendid vastaksid ettevõtteis kindlaksmääratud normatiividele.

Püüame selgitada käsitletut konkreetse analüüsiga masinaehitustehase bilansi A-rühma aktiva ja passiva andmete varal 1946. a. 1. oktoobriks.

Masinaehitustehase põhitegevuse bilanss Tabel 32.
1946. a. 1. oktoobriks (tuh. rbl.) [1]

Aktiva	Aasta alguseks (1. I 1946)	Kuu lõpuks (1. X 1946)	Passiva „A“	Aasta alguseks (1. I 1946)	Kuu lõpuks (1. X 1946)
A. Põhi- ja eraldatud vahendid					
I. Põhivahendid kontod 001, 007)	4793	5050	I. Põhikirjafond (125)	6822	7432
II. Eraldatud vahendid			II. Finantseerimine riigieelarve kaudu.		
1. Sissemaksed riigieelarvesse kasumite arvel (107)			1. Käibevahenditeks (148)		700
a) eelmise aasta kasumite arvel	306		2. Riiklik dotatsioon (149)		—
b) jooksva aasta kasumite arvel		296	Kokku lõige II		700

[1] Bilansi lõigete ja kirjete nomenklatuurist on jäetud välja need, kus tehasel ei olnud summasid; lõigete ja kirjete numeratsioon aga on võetud üldiselt kehtiv.

Aktiva	Aasta alguseks (1. I 1946)	Kuu lõpuks (1. X 1946)	Passiva „A“	Püsivad passivad: aasta alguseks	Püsivad passivad: aasta lõpuks	Aasta alguseks (1. I 1946)	Kuu lõpuks (1. X 1946)
7. Assigneeringud Üleliidulisest sotsialistlikust võistlusest osavõtjate premeerimiseks		42	III. Arveldused ettevõtete ja peavalitsuste-trustide vahel (119)				170
			VIII. Kasum (190)				
			1. Eelmise aasta kasum			479	
			2. Jooksva aasta kasum				670
Kokku lõige II	306	338	Kokku lõiked I—VIII			7301	8972
			IX. Siirangud sotsiaalkindlustuse arvele (096)	—	—	4	2
			X. Töölised ja teenistujad (097)	50	80	201	200
			XI. Eelseisvad maksed (137)	—	21	—	—
			XIV. Krediidi limiit käibe alal	—	—		
			Kokku lõiked IX-XIV	50	101	205	202
Kokku rühm A	5099	5388	Kokku rühm A	50	101	7506	9174

Omade ja nendega võrrutatud käibevahendite (ei kuulu bilansi kokkuvõttesse) olem:

aasta alguseks — 2252 tuh. rbl., aasta lõpuks — 3685 tuh. rbl.

Toodud bilansi A-rühmast nähtub, et tehasel oli 1. I 1946. a.

põhivahendeid esialgse väärtuse järgi 6040 tuh. rbl. (4793 + kulum 1247) ja 1. X 1946. a. 6378 tuh. rbl. (5050 + kulum 1328).

Nende keskmine jääk aga väljendub summas $\frac{6040 + 6378}{2.} =$ = 6209 tuh. rbl. 1946. a. 9 kuu tegeliku kogutoodangu maksuse korral 4915 tuh. rbl. suuruses summas (vt. III peatükk, tab. 1).

Selle toodangu suhe põhivahendite keskmise jäägiga määratleb põhivahendite viimase 9 kuu koormuse järgmises summas: 4915 tuh. rbl.: 6209 tuh. rbl. = 79 kop. põhivahendite 1 rbl. kohta. Bilansi andmete, resp. plaanitud koormuse ja kogutoodangu andmete puudumise tõttu 1945. a. kohta ei ole võimalust kõrvutada 1946. a. 9 kuu põhivahendite koormuse andmeid lähteandmetega; seega puudub võimalus teha järeldusi põhivahendite kasutamise efektiivsuse üle 1946. a. 9 kuu jooksul. Tehas töötab põhivahendite tunduva kuluvuse tingimustes; see kulumine ulatus 1. I 1946. a. $\frac{1247 \times 100}{6040} = 20{,}6\%$ ja 1. X 1946. a. $\frac{1328 \times 100}{6378} = 20{,}9\%$ nende esialgsest väärtusest. Tähtsuseta kulumise lahkuminek (0,3%) neil kahel läbilõikemomendil seletub kõigepealt põhivahendite ekspluatatsiooni toomisega 1946. a. 9 kuu jooksul 565 tuh. rbl. väärtuses (see summa on võetud Põhikirjafondi konto kirjenditest), sellest: masinpinke ja muid seadmeid peamiselt uue toote «A» tootmiseks 234 tuh. rbl., tööstushooneid ja ehitisi 121 tuh. rbl. ning elamuid ja kultuurilis-elukondlikke hooneid ja ehitisi 210 tuh. rbl. väärtuses.

Põhivahendite erikaal moodustab bilansi üldkokkuvõttes (kaasa arvatud põhivahendite kulum) 1. I. 1946. a. $\frac{6040 \times 100}{8329 + 1247} = 63{,}1\%$ ja 1. X 1946. a. $\frac{6378 \times 100}{10208 + 1328} = 55{,}3\%$.

Põhivahendite erikaalu langus 9 kuu jooksul 7,8% võrra (63,1% — 55,3%) seletub käibevahendite kasvu kiirema tempoga, võrreldes põhivahendite kasvuga, mis on meie edaspidise bilansi analüüsi aineks.

Omad ja neile võrrutatud käibevahendid moodustasid 1. I 1946. a. (7301 + 50) — 5099 = 2252 tuh. rbl., 1. X 1946. a. aga (8972 + 101) — 5388 = 3685 tuh. rbl.; seega kasvasid käibevahen-

did 1433 tuh. rbl. võrra. Selle kasvu põhjuseks oli tootmiskava järsk kasv 1946. a., mis põhjustas ka normatiivide tõusu kuni 3667 tuh. rbl. (vt. tab. 33, bilansi aktiva B-rühm).

Omade ja neile võrrutatud käibevahendite kasvu põhiallikad moodustasid 1426 tuh. rbl. ja nimelt: a) finantseerimine riigieelarve kaudu — 700 tuh. rbl.; b) käibevahendite täiendamine peavalitsuse poolt — 170 tuh. rbl.; d) eelmise aasta kasumite ülekanne põhikirjafondi kontosse — 173 tuh. rbl. (479 — 306); e) jooksva aasta kasum — 670 — (296 + 42) = 332 tuh. rbl.; f) püsivate passivate juurdekasv — 51 tuh. rbl. (101 — 50). Tehas on täielikult tagatud 1. X 1946. a. omade käibevahendite ja neile võrrutatud vahenditega, kusjuures nad ületavad kindlaksmääratud normatiivi 18 tuh. rbl. võrra (3685 — 3667 tuh. rbl.).

§ 4. Normitud vahendite ja nende katteallikate analüüs.

Nagu ülalpool märgitud, antakse igale isemajandavale ettevõttele alatiseks kasutamiseks (omanduseks) osa üldriiklikke käibevahendeid minimaalsel määral, mis on vajalik tootmisplaani täitmiseks.

Omade käibevahendite ulatuse määratleb materjalide, kütteainete, lõpetamata toodangu, valmistoodangu ja bilansi aktiva B-rühmas näidatud teiste aktivate jääkide normatiivide summa.

Normatiivi ümberarvutust vastavalt toodangu mahu ületamise või mittetäitmise protsendile ei tarvitse analüüsimisel muidugi teha. Seejuures lähtume me sellest, et plaani ülesanne tootmismahu suhtes (nagu kogu plaangi) kannab direktiivset iseloomu, mille täitmiseks ettevõte peab alati omama normitavaid vahendeid plaaniga kindlaksmääratud ulatuses. Normitavad vahendid peavad tegelikult olema muidugi kindlaksmääratud normatiivide tasemel, kuid nad võivad ka mitte ühtuda normatiividega.

Siit ilmneb, et normitavate vahendite tegelikud jäägid aruandeperioodi lõpuks on vaja kõrvutada normatiividega ja selgitada kõrvalekaldumiste summad.

Kui tegelikud jäägid osutuvad normatiivist tunduvalt madalamaks, siis signaliseerib see võimalikest takistusist tootmiskava täitmisel.

Kuid lõplikult ei saa muidugi säärast järeldust teha, analüüsimata normitavate vahendite tegelikke jääke analüüsitava perioodi lõpuks üksikute kirjete järgi.

Neil juhtudel aga, kus nimetatud võrdluse teel avastuvad normatiividest suuremad varud, peab kindlaks tegema, millisel määral nende moodustamine on õigustatav majandusliku otstarbekusega.

Teatavasti annab Riigipank ülenormatiivsete varude soetamise puhul kaaluvatel põhjustel (hooajalised materjalide ja kütteainete varumised, kaupade saatmise lõpetamine korratuile ostjaile, vagunite mittesaamine toodangu ärasaatmiseks jms.) lühiajalisi laene sääraste varude kindlustusel. [1]

Laenu andmed peegelduvad passiva B-rühma kirjetes: «Laenud toorainetele ja materjalidele», «Laenud lõpetamata toodangule ja pooltoodetele», «Laenud valmistoodetele», «Laenud aianduse-, juurvilja- ja loomapidamisabimajandi normitavatele varudele» ja «Muud laenud».

Järelikult, kui me ülenormatiivse jäägi üldsummast kuu lõpuks lahutame kõigi nende laenukirjete üldsumma, siis saame ülenormatiivse jäägi (see ei esine muidugi alati), mis määratleb ummiku suuruse kaupade turustuse alal, kui ettevõtet ei krediidita käibe järgi.

Krediitimise puhul aga käibe alusel on vaja ülenormatiivsest jäägist lahutada peale ülalmainitud laenude veel käibealase krediidi limiidi ning laenusummade vahe lõpetamata toodangu ja valmistoodete peale, kui nende laenude summa ületab limiiti. Normitavate vahendite kindlustusel antud Riigipanga laenude tagatuse analüüsimisel on vaja kindlaks teha, kas krediidid ei kata vahest mõnes osas normatiivide piires moodustatud ettevõtte varusid.

Pärast seda, kui on selgitatud Riigipanga laenudega katmata ülenormatiivsed varud, kerkib paratamatult nende tekkimise allika selgitamise küsimus. Paremal juhul võib selliseks allikaks olla

---

[1] Vt. NSV Liidu Riigipanga juhatuse poolt 5. X 1937. a. kinnitatud määrustik nr. 103, „Tähtsamate juhtivate materjalide kogumik raamatupidamise alal", 1941. a. väljaanne, lk. 143—146 (vene keeles).

omade ja neile võrrutatud vahendite jääk. Pahemal juhul aga võivad need olla kujunenud võlgnevuse arvel: a) hankijaile — aktseptitud maksenõuete järgi, tähtajaks tasumata arve-faktuuride ja faktuurimata hangete järgi, b) riigieelarvele — käibemaksu arvel, kasumist siirangute ja muude arvelduste arvel, d) Tööstuspangale — amortisatsioonifondi sissemaksmata summade arvel, e) teistele kreeditoridele jm.

Selles järjestuses on vaja teha analüüsiga summaliselt iga kirje järgi kindlaks nõutatud vahendite mahutamine ülenormatiivsetesse, majanduslikult õigustamatute, normitavate vahendite varudesse. Mainitud nõutatud vahendid võivad sadestuda normitavais vahendeis ka neil juhtudel, kus omad ja neile võrrutatud käibevahendid on kindlaks määratud normatiividest väiksemad.

Lõpetades normitavate vahendite üldkokkuvõtte analüüsi (aktiva rühma B), tuleb siirduda nende analüüsimisele üksikute lõigete ja kirjete järgi.

Seejuures tuleb võtta analüüsi alla eelkõige materjalid ning toor- ja kütteained. Analüüsiga tuleb kindlaks teha ülenormatiivsed ja kasutamata (tootmise seisukohalt tähtsuse kaotanud) üksikud eri liiki ja eri nimetusega toorainete, materjalide ja ostetavate pooltoodete, abimaterjalide, taara ja teiste väärtuste varud, mida võib mobiliseerida majanduslikku käibesse.

Ettevõtted peavad teatavasti vastavalt RKN-i 1946. a. 23. jaanuari määrusele nr. 150 selgitama süstemaatiliselt liigseid ja mittetarvilikke materiaalseid väärtusi ning realiseerima neid kindlaksmääratud korras oma süsteemi piires või teistes ametkondades turustusorganisatsioonide ja Riikliku Plaanikomisjoni kaudu.

Seepärast peab analüüsija eriti sügavalt ja hoolega kontrollima, kuidas rakendatakse ettevõtte elus seda nõnda tähtsat abinõu. Ülenormatiivsete ja liigsete materjalide analüüsiks ei piisa muidugi kaugeltki üksnes bilansiandmeist. Tuleb kasutada liigsete materjalide inventeerimisnimestikke ja andmeid nende realiseerimise kohta, analüütilisi käibearuandeid materiaalsete kontode kohta, plaaniandmeid ja muid allikaid.

Lähtealuseks tuleb lugeda selle analüüsi korral normitavate vahendite plaanitud käibekiirust.

Plaanitud kui ka tegelikku ühekordse käibe kiirust mõõdetakse päevades. Seda võib arvutleda järgmise valemi järgi:

$$X = \frac{J \times A}{K}, \text{ kus}$$

X — vahendite ühekordse käibe kestus päevades,

J — mingisuguste vahendite tegelik keskmine jääk (või normatiiv),

A — aruandeperioodi pikkus päevades,

K — nende vahendite käive (kulu) aruandeperioodis.

Üksikute materjalide bilansikirjete järgi tuleb arvutleda plaanitud käibivust selle valemi abil normatiivi ja vormis nr. 5 näidatud plaanitud kulu alusel; tegeliku käibivuse võime aga arvutleda bilansi ja materjalide tegeliku kulu alusel (vorm nr. 5) või materiaalsete bilansikontode analüütiliste käibearuannete alusel.

Tegelik käibivus üksikute materjalide nimetuste järgi määratletakse tavaliselt samade käibearuannete järgi. Töötlemisel lõpetamata toodangu käibivuse määratlemisel loetakse käibeks väljalastud kogutoodangu vabriku-(tehase-)omahind.

Kogu see töö, eriti materjalide nimetuste lõikes kas või tähtsamate materjalide osas, on üsna töömahukas; kuid see töö annab võimaluse määratleda esiteks materjalide kasutamise efektiivsust ja teiseks teha kindlaks seiskunud, liigsed ja mittetarvilikud materjalid, mis kuuluvad realiseerimisele.

Tegelike varude kõrvutamine kuu lõpuks üksikute materjalide kirjete järgi nende normatiividega määratleb materjalide üle- või puudujäägi. Kui seejuures ilmneb üldiselt ülenormatiivne varu, siis ei tähenda see veel seda, et ettevõte on täiel määral tagatud materjalidega, kuna võib osutuda, et tehasel on osa materjalide alal suur ülenormatiivne tagavara, teiste alal aga on vastupidi varud väikesed või puuduvad täielikult. Seepärast tuleb takistusteta tootmise tagatust analüüsida üksikute toorainete ja põhimaterjalide ja kas või ainult teravalt defitsiitsete abi- ja teiste materjalide nimetuste järgi.

Sellel analüüsil on lähtealuseks muidugi plaanitud materjalide vajadus teatud päevade arvu jaoks. Teades mingi materjali plaanitud kulu kogust päevas ning selle materjali tegelikku jääki analüüsitava perioodi lõpuks, leitakse tegelik varustatus päevades väga lihtsalt — jagades tegeliku varu plaanitud päevase kulu kogusega. Saadud jagatise — päevade arvu, millede kesteks tehas on materjalidega varustatud, — kõrvutamise teel vastava plaanitud varupäevade arvuga, määratleme materjalide ülenormatiivse varu või puudujäägi, mille põhjused tuleb selgitada analüüsiga.

Lõpetamata toodangu ülenormatiivse jäägi olemasolu analüüsitava ajavahemiku lõpuks, kõigi teiste tingimuste muutumata jäädes, tähendab toodangu mittekomplektsust. Kui aga see jääk osutub tunduvalt madalamaks normatiivist ja seda vahevarude vähenemise põhjusel, tuleb sel juhtumil uurida, millisel viisil mõjutab see asjaolu toodangu väljalaset järgnevas aruandeajavahemikus. Bilansi analüüs võimaldab nentida vaid lõpetamata toodangu kõrvalekaldumise suurust normatiivist, kuid ei võimalda kõrvalekaldumiste põhjuste avastamist. Seepärast saab uurida lõpetamata toodangu kasvu või vähenemise põhjusi üksikute toodete liikide, nende valmistuse faaside ja tsehhide järgi ainult inventeerimisnimestike ja teiste andmete alusel seoses toodangu väljatöötamise komplektsuse analüüsiga.

Valmistoodangu jäägi vähenemine aruandeperioodi lõpuks, võrreldes kindlaksmääratud normatiiviga, kuivõrd see on määratud realiseerimiseks, on alati positiivne näht ettevõtte, samuti kogu rahvamajanduse seisukohalt. See on täiesti arusaadav, sest toodangu kiirem realiseerimine suurendab ettevõtte käibevahendite käibivust ja mõjutab soodsalt rahvamajanduse plaani täitmist.

Lõppkokkuvõtete tegemiseks bilansi aktiva B-rühma osas ei piisa muidugi üksnes tegelike varude võrdlusest nende normatiividega, kuna selline võrdlus ei peegelda ei normitavate vahendite tegelike jääkide dünaamikat ega suunda. Seepärast on väga tähtis uurida neid küsimusi kõrvutades normitavate vahendite tegelikke jääke üksikute kirjete järgi analüüsitava perioodi lõpuks nende bilansijääkidega selle perioodi või aasta alguseks.

Jatkame nüüd masinaehitustehase bilansi konkreetset analüüsi 1. oktoobriks 1946. a. normitavate vahendite ja nende kattealikate osas tehase järgmiste andmete alusel.

Tabel 33.

Tehase bilanss 1. oktoobriks 1946. a. (järg).

Aktiva	Normatiivid	Aasta alguseks	Kuu lõpuks	Passiva „B"	Aasta alguseks	Kuu lõpuks
B. Normitavad vahendid (omad ja krediiti saadud)				I. Lühiajalised pangakrediidid normitud varudele		
I. Materjalid, toorained ja kütteained (laos, teel ja ümbertöötamisel)						
1. Toorained, põhimaterjalid ja ostetavad pooltooted (021, 031)	802	759	840	3. Laenud tooraainetele ja materjalidele (166)	400	
sellest ostetavad pooltooted		339	373			
2. Abimaterjalid (022)	590	539	598			
3. Kütteained (013)	15	25	23			
4. Taara (024)	—	15	11			
5. Varuosad jooksvateks remontideks (035)	—	3	5	5. Laenud valmistoodetele (166)		200
6. Väheväärtuselised ja kiiresti kuluvad esemed (026, 027, 028, 029, 139)	1330	681	1356			
7. Põllumajand. abimajandi varud (033, 034)	90	80	11			
8. Tasutud, kuid hankija laost väljavedamata materjalid	—	24	50			
Kokku lõige I	2827	2126	2894			
Sellest materjalid teel		73	179			
Neist teel üle 3 kuu		—	—			
II. Tootmine.						
1. Lõpetamata tööstuslik toodang (045)	390	223	424			
2. Omatoodetud pooltooted (046)		—	—			
3. Lõpetamata mittetööstuslik toodang (048)		13	23			
sellest aianduse-, juurvilja- ja loomapidam. abimajandi lõpetamata toodang		13	23			
Kokku lõige II	390	236	447			

Aktiva	Normatiivid	Aasta alguseks	Kuu lõpuks	Passiva „B“	Aasta alguseks	Kuu lõpuks
III. Valmistoodang, kaubad ja lõpetatud tööd						
1. Valmistoodang (060) . . .	200	298	529			
2. Kaubad jaemüügikauplustes (hinnalisandid maha arvatud) (062, 063) . . .	—	—	—			
Kokku lõige III	200	298	529			
IV. Hankijad tellimuste tasumisega osalise valmuse järgi (080)						
V. Tulevaste aruandeperioodide kulud (105)	250	154	156			
Sellest kulud tootmistehnika omandamise alal . .		146	149			
Sellest kulud mäetööstuse ettevalmistustööde alal . .		—	—			
Kokku rühmm „B“ . .	3667	2814	4026	Kokku rühm „B“	400	200

Aktiva B-rühma kokkuvõte näitab, et normitavad vahendid ületasid 1. oktoobril normatiivi 359 tuh. rbl. võrra (4026 — 3667 tuh. rbl.). Sellest ülenormatiivse jäägi summast on majanduslikult õigustatud vaid 200 tuh. rbl., mis on krediiditud Riigipanga poolt, ülejäänud summa — 159 tuh. rbl. — on aga kaupade seiskumise, kaupade kuhjumise tulemus tehases.

Selle tekkimise allikateks olid: a) omade ja neile võrrutatud käibevahendite liigsus — 18 tuh. rbl. (3685 — 3667 tuh. rbl.); b) hankijad faktuurimata hangete järgi — 118 tuh. rbl. ja ülejäänud osas — 23 tuh. rbl. — hankijad aktseptitud maksenõuete järgi (vt. bilansi passiva rühm E).

Esimese lõike osas — «Materjalid, toor- ja kütteained» — ületasid tegelikud varud 1. X 1946. a. vähe plaanitud taset, nimelt 67 tuh. rbl. (2894 — 2827 tuh. rbl.) ehk 2,3% võrra. Üksikute materjalide liikide järgi ei ole olulisi kõrvalekaldumisi normatiivist.

Nii oli ülenormatiivseid varusid põhimaterjalide ja pooltoodete osas 38 tuh. rbl. (840 — 802 tuh. rbl.), abimaterjalide osas — 8 tuh.

rbl. (598 — 590 tuh. rbl.), kütteainete alal 8 tuh. rbl. (23 — 15 tuh. rbl.) ning väheväärtuseliste ja kiiresti kuluvate esemete osas — 26 tuh. rbl. (1356 — 1330 tuh. rbl.).

Selle kõrval vähenesid, võrreldes normatiiviga, 79 tuh. rbl. võrra (90 — 11 tuh. rbl.) põllumajandusliku abimajandi varud ning tekkisid, normatiivi puudumisel, 50 tuh. rbl. väärtuses tasutud, kuid hankija laost väljatoomata materjalid.

Teelolevate materjalide väärtus kasvas 73 tuh. rublalt 1. I 1946. a. kuni 179 tuh. rbl. 1. X 1946. a.; kuid arvestades 1946. a. 9 kuu jooksul saavutatud tootmise arengut, tuleb seda kasvu pidada seaduspäraseks.

Tehas valvab materjalide õigeaegse saamise järele, mille tulemusel ei olnud tehasel ei 1. I, ega I. X 1946. a. materjale teel üle 3 kuu. Tegelike jääkide suurenemine kuu lõpuks, võrreldes jääkidega aasta alguseks, oli põhimaterjalide ja ostetavate pooltoodete osas võrdlemisi väike (81 tuh. rbl.), kuid eriti järsk — 675 tuh. rbl. (1356 — 681 tuh. rbl.) — väheväärtuseliste ja kiiresti kuluvate esemete osas. Viimane seletub eri- ja teiste tööriistade ja seadmete arvu suurenemisest seoses toote «A» tootmistehnika omandamisega.

Ettevõtte tagatus üksikute materjalidega jääb analüütiliste käibearuannete puudumisel analüüsiga selgitamata. Samuti jääb uurimata üksikute materjalide käibivus andmete puudumise tõttu nende plaanitud ja tegeliku kulu kohta 1946. a. 9 kuu jooksul.

Lõpetamata toodangu jääk ületas normatiivi 1. X 1946. a. 34 tuh. rbl. võrra (424 — 390 tuh. rbl.) seoses toote «A» detailide mittekomplektsusega, mille alal tootmisplaan jäi täitmata (vt. tab. 4). Võrreldes aga jäägiga aasta alguseks, on lõpetamata toodangu seis kasvanud 1. X 1946. a. peaaegu kahekordseks, mis seletub toodangu progressiivse kasvuga 9 kuu kestel (vt. tab. 8).

Erakordselt ebasoodus oli tehases olukord valmistoodangu jääkide suhtes 1. X 1946. a., mis ületasid normatiivi 329 tuh. rbl. väärtuses (529 — 200 tuh. rbl.). Üheks ummiku tekkimise põhjuseks toodangu turustuse alal osutus vagunite mittesaamine raudteelt toodangu ärasaatmiseks, mistõttu tehas sai Riigipangalt laenu

valmistoodetele 200 tuh. rbl. suuruses summas. Ülejäänud kaupade kuhjumine 129 tuh. rbl. ulatuses tekkis toodangu sortimendi rikkumisest, nimelt tootmisplaani ületamise tõttu toote «B» osas ja plaani mittetäitmise tõttu toote «A» osas (vt. tab. 4), mida ei saa realiseerida üht ilma teiseta.

§ 5. Kapitaalremondi ja kapitaalmahutuste (kuni 100 tuh. rbl.) vahendite ning nende finantseerimisallikate analüüs.

Vahendid kapitaalremondis näidatakse bilansi aktiva C-rühmas kirjetena: «Lõpetamata kapitaalremont», «Eri konto Riigipangas kapitaalremondiks amortisatsiooniliste mahaarvestuste alal» ja «Hankijad avansside alal kapitaalremondiks». Nende vahendite ainsaks finantseerimise allikaks on amortisatsioonifond kapitaalremondiks direktori korralduses. Tõsi, ettevõtted võivad saada seks otstarbeks ka Riigipangalt lühiajalisi laene, kuid need tuleb katta ikkagi sama fondi vahendite arvel.

Siit ilmneb, et vahendite mahutamine kapitaalremonti peab toimuma kooskõlas selle finantseerimisallikaga. Seepärast tuleb kapitaalremondiks (aktiva rühm C) ettenähtud vahendite lihtsa kõrvutamise teel nende vahendite allikatega (passiva rühm C) teha kindlaks nende lahkumineku summa. Õigeks tuleb lugeda olukorda, kus mõlema rühma summad ühtuvad või lähevad vähe üksteisest lahku.

Juhul, kui aktivasumma ületab passivasummat, siis tähendab see e b a õ i g e t ettevõtte käibevahendite mahutamist kapitaalremonti. Summa, mille võrra passiva ületab aktivat, määratleb amortisatsioonifondist kapitaalremondiks eraldatud summade m i t t e s i h i p ä r a s e kasutamise ulatuse.

Need mõlemad juhud, mis annavad tunnistust finantsilise distsipliini rikkumisest, tuleb läbi uurida ja teha kindlaks nende tekkimise põhjused.

Ei saa muidugi piirduda vaid vahendite jääkide analüüsiga kapitaalremondis ja sellekohaste amortisatsioonifondi summade analüüsiga. On vaja uurida samuti amortisatsioonifondi arvuta-

mise, Riigipanka erikontosse sissemaksete ning amortisatsioonifondi bilansist mahakirjutamise õigsust seoses kapitaalremondi lõpetamisega.

Selleks analüüsiks tuleb kasutada, peale bilansi, jooksva ja aastaaruandluse vormi nr. 2 «Amortisatsiooni» tabeli andmeid.

Vahendite analüüs kapitaalmahutuste alal (kuni 100 tuh. rbl.) ning nende finantseerimise allikate analüüs ei erine milleski kirjeldatud vahendite analüüsist kapitaalremondis ja neid moodustavate allikate analüüsist. Antud juhul peab esinema samuti bilansi C-rühma aktiva- ja passivakontode summade täielik vastavus.

Illustreerime käsitletut konkreetse analüüsiga masinaehitustehase 1946. a. 1. oktoobri bilansi C-rühma andmete varal.

Tabel 34.

Tehase bilanss 1. oktoobriks 1946. a. (järg).

Aktiva	Aasta alguseks	Kuu lõpuks	Passiva	Aasta alguseks	Kuu lõpuks
C. Vahendid kapitaalremondis ja kapitaalmahutustes (kuni 100 tuh. rbl.)			C. Vahendid kapitaalremondiks ja kapitaalmahutusteks (kuni 100 tuh. rbl.)		
4. Lõpetamata kapitaalremont (011) . .	5		3. Amortisatsioonifond direktori käsutuses kapitaalremondiks (158)	1	5
6. Erikonto Riigipangas (amortisatsioonilised mahaarvestused kapitaalremondiks) (013) . . .	1	41			
Kokku rühm „C“	6	41	Kokku rühm „C“	1	5

Selle bilansirühma andmed räägivad sellest, et tehas kasutas täiel määral sihipäraselt amortisatsioonifondi vahendeid nii aasta alguseks kui ka 1946. a. 1. oktoobriks. Peale selle oli tehasel 1. X 1946. a. «Erikontos» Riigipangas 41 tuh. rbl., samal ajal aga oli amortisatsioonifondi kontos vaid 5 tuh. rbl. Antud juhul on mahutatud kapitaalremonti käibevahendeid 36 tuh. rbl. suuruses summas ebaõigelt. See asjaolu seletub sellega, et seadmete kapi-

taalremondi maksus, mida teostas remont-mehaanika töökoda, ei ole Riigipangas üle kantud kapitaalremondiks eraldatud amortisatsioonisummade erikontolt tehase arvelduskontole Riigipangas.

Vorm nr. 2 III tabeli andmete järgi esinevad amortisatsiooni arvutused ja sissemaksed 1. oktoobriks 1946. a. järgneval kujul (tuh. rbl.):

	Aasta algusest	Aruande-kvartalis
1. Arvutatud amortisatsioonisummasid:		
a) sissemaksmiseks Tööstuspanka . . .	121	45
b) direktori korraldusse kapitaalremondiks	121	45
2. Amortisatsioonisummasid sisse makstud:		
a) Tööstuspanka	121	45
b) Erikontosse Riigipanka	121	45

Siit selgub, et arvestades põhivahendite tunduvat kulumist jäeti tehasele kapitaalremondiks 50% kogu arvutatud amortisatsioonisummadest.

Täpses vastavuses NSV Liidu RKN-i 1938. a. 8. jaanuari määrusele on tehas kogu kapitaalremondiks eraldatud amortisatsioonifondi summa (121 tuh. rbl.) kandnud Riigipanka erikontole. Samuti on amortisatsioonisummad täiel määral üle kantud Tööstuspanka.

1946. a. 9 kuu jooksul on tehas lõpetanud kapitaalremonte 117 tuh. rbl. väärtuses, mis järeldub amortisatsioonifondi dünaamikast: (1 + 121) — 5 = 117 tuh. rbl. Lõpetamata kapitaalremondi puudumine analüüsitava perioodi lõpuks ja selle tähtsuseta jääk (5 tuh. rbl.) sama perioodi alguseks annab tunnistust enam-vähem õigeaegsest põhivahendite remondi lõpetamisest, mis on ettevõtte töö positiivseks näiduks.

§ 6. Arvelduste ja bilansi muude aktivate ja passivate analüüs.

Ettevõtte käibevahendite ringkäive algab teatavasti hankijatega seoses olevate arveldustega ning lõpeb ostjatega seoses olevate arveldustega. Nende arvelduste kiirenemine kiirendab parata-

matult ka käibevahendite käibivust ning tõstab järelikult ka nende kasutamise efektiivsust. Peale selle on ettevõtteil arveldusi teiste ettevõtete ja asutistega mitmesuguste mitteäriliste operatsioonide alal. Siit selgub, et arveldused teiste ettevõtete ja asutistega evivad üsna tähtsat osa ettevõtte finantsilises tegevuses, millele tuleb vastavalt osutada tähelepanu analüüsimisel.

Esmajärjekorras tuleb analüüsida analüüsitava ajavahemiku lõpuks ärasaadetud kaubad ja sooritatud tööd, mida tuleb uurida seoses teel olevatele arveldusdokumentidele Riigipangalt saadud laenudega. Sellel analüüsimisel tuleb osutada tähelepanu: esiteks toodangu ühtlasele ärasaatmisele, teiseks õigeaegsele dokumentide ülesandmisele Riigipanka inkassoks ja kolmandaks pangakrediidi kasutamisele ettevõtte poolt. Toodangu ühtlase ärasaatmise võib teha kindlaks, kõrvutades saadetud kaupade ja sooritatud tööde jääke rea kuude kohta, arvestades muidugi toodangu väljalaske mahu kasvu või vähenemist, samuti vorm nr. 2 andmete järgi arvutletud toodangu kuukeskmise realiseerimise alusel.

Sel viisil avastatud ärasaadetud kaupade keskmise jäägi ületamine annab põhjust oletada tormamisnähtude olemasolu ettevõttes ja ebaühtlast kaupade ärasaatmist, millele võib järgneda mitteõigeaegne arvete tasumine ostjate poolt ning sellega ühtlasi ettevõtte finantsilise seisundi halvenemine.

Ärasaadetud kaubad ja sooritatud tööd p e a v a d ü l e t a m a Riigipanga laene teelolevatele arveldusdokumentidele: 1) kuu viimase 2—3 päeva saadetiste summa võrra, mille kohta saatedokumente ei ole tehniliselt võimalik esitada Riigipanka inkassoks. Nende saadetiste ulatuse võib arvutleda toodangu päeva-keskmise realiseerimise alusel analüüsitavas perioodis; 2) plaanitud ja aruande-omahinna vahest tuletuva summa võrra, kui viimane ületab esimest; selle vahe summa tuleb võtta teatis-kirjest bilansi lõpus, ja lõpuks, 3) kohalike arvelduste alusel ostjaile saadetud kaupade summa võrra (mitte kõigil juhtumeil).

Kui pärast kõike seda osutub, et ärasaadetud kaubad ületavad Riigipangalt saadud laene, siis tähendab see, et ettevõte ei ole õigel ajal esitanud Riigipangale dokumente inkassoks, millega

seoses Riigipank loobub krediitimast ettevõtet, või tähendab see seda, et ettevõte ei saa krediiti, mida ta on õigustatud saama. Mõlemad need juhtumid iseloomustavad selgesti mitterahuldavat ettevõtte tööd raamatupidamis- ja finantsalal. Ettevõtteis on võimalik täpselt kindlaks teha, milline neist põhjustest esines, kui kõrvutada toodangu ärasaatmise daatumeid arvete ja maksenõuete Riigipanka inkassoks esitamise daatumitega.

Tähtajaks tasumata kaupade esinemine bilansis tähendab vahendite väljalülitamist käibest, kuna sääraseid kaupu Riigipank ei krediteeri. Analüüsiga tuleb teha kindlaks, missugused ostjad on kuritahtlikud maksjad ning missuguseid vahendeid on ettevõte võtnud tarvitusele oma tähtajaks tasumata arvete kätte saamiseks ja sääraste mittemaksete tekkimise vältimiseks tulevikus.

Tähtis on samuti selgitada põhjused, millega seoses kaubad on ostjate juures vastutaval hoiul aktseptist loobumise tõttu. Sääraste põhjustena võivad esineda kaupade ärasaatmise lepingutingimustest mitte tulenevad asjaolud, samuti ostjate põhjendamatud aktseptist loobumised.

Analüüsides võlgnevust hankijaile, peab eelkõige lähtuma tootmisest tingitud võlgnevuse tekkimise vajadusest. Kui selgub, et ettevõttesse on kuhjunud liigselt tooraineid, materjale ja kütteaineid (aktiva B-rühma 1. lõige), siis tähendab see tootmisvajadustega mitteõigustatud võlgnevuse loomist hankijaile. Mõnikord ettevõtted ruttavad aruandeperioodi lõpus ära kasutama neile materjalide ning toor- ja kütteainete soetamiseks eraldatud fonde, loovad sellega suure võlgnevuse hankijaile ning raskendavad sellega oma finantsilist seisundit, mis tuleb analüüsiga kindlaks teha.

Erilist tähelepanu väärib analüüsimisel «Hankijate faktuurimata hangete konto». Asi seisneb selles, et ettevõtted kannavad mõnikord ebaõigelt sellele kontole võlgnevuse hankijaile ka ettevõtteil olemasolevate arve-faktuuride järgi, millede aktseptist nad loobuvad mittevabandavail põhjusil.

Peale selle võib siin leida sääraseid hankeid, millede arve-faktuurid on juba ammu tasutud, materjalid aga seisavad mittesaadud materjalidena arvel kontos «Materjalid teel».

Selliste summade võrra suurenevad kunstlikult materiaalsed varud ja võlgnevus hankijaile. Siit on selgesti nähtav faktuurimata hangete järgi hankijaile tekkiva võlgnevuse hoolsa analüüsi vajadus lahutamatus seoses teelolevate materjalidega.

Analüüsimisel tuleb samuti kontrollida, kuivõrd korralikult ja õigeaegselt esitab ettevõte hankijaile pretensioone lepingute tingimustes ettenähtud materjalide mihuse, ärasaatmise tähtaegade jms. rikkumise puhul.

Bilansis esinevad ka «haiged arvelduskirjed», nagu: «Muud deebitorid», «Muud kreeditorid», «Vaieldavad võlad» ja «Materjalide puudujäägid». Nende kirjete analüüsiga tuleb selgitada iga võla iseloomu, päritolu ja tähtaega, kontrollida samuti neid vahendeid, mis on võetud tarvitusele, selleks et vältida nende tekkimist ja nõuda need sisse või vastupidi, katta nad. Ühe tarvituselevõetud vahendite näiduna debitoorse võlgnevuse sissenõudmise alal esinevad vaieldavad võlad. Nende võlgade kasv muu debitoorse võlgnevuse vähenemise korral tähendab asjade andmist kohtu või arbitraaži lahendada, s. o. vahendite tarvituselevõtmist laenude sissenõudmiseks.

Muude deebitorite ja kreeditorite analüüsimisel tuleb selgitada: kas ei esine nende koosseisus ebaseaduslikku kaubanduslikku krediitimist, ebaseaduslikku materjalide väljamist ja saamist «laenuna», ettevõtte töötajate ebaseaduslikku avansseerimist jms. Sel otstarbel tuleb kasutada arvelduskirjete analüütilise arvestuse andmeid.

Ettevõtted paigutavad sageli osa oma käibevahendeist kapitaalehitustesse, mõnikord aga vastupidi rakendavad kapitaalehituse vahendeid ettevõtte põhitegevuse alale. Sääraste vahendite seadusevastaste mahutuste summad peegelduvad koos jooksvate arveldustega kontos «Tasumiselekuuluvad sisemised arveldused ehitusega» ning jäävad sel viisil nagu varju. Seepärast tuleb nende avastamiseks kasutada selle konto analüütilise arvestuse andmeid. Lõpetanud debitoorse ja kreditoorse võlgnevuse analüüsi üksikute kirjete järgi, on vaja selgitada kõrvutamise teel selle üldise kasvu või kahanemise tendentsi. Eriti ebasoodus järeldus

tuleb teha juhtumil, kui kasvanud debitoorne võlgnevus ületab kreditoorse võlgnevuse summat. See tähendab osa oma käibevahendite või nõutatud vahendite külmumist deebitoride juures.

Lõpuks peab analüüsija kontrollima arvelduste õigeaegsust riigi eelarvega käibemaksu alal ning direktorifondi ja teiste erifondide kasutamise õigsust, kontrollima sihtfinantseerimist ja sihtlaekumisi.

Siirdume nüüd masinaehitustehase konkreetsele analüüsile järgmiste aktiva ja passiva D-rühma andmete alusel seisuga 1946. a. 1. oktoobriks (tuh. rbl.) (tabel 35):

Ärasaadetud kaupade ja teostatud tööde summa on tõusnud, nagu nähtub toodud aktiva D-rühmast, 292 tuh. rublalt 1. I 1946. a. kuni 340 tuh. rbl. 1. X 1946. a., mis on toodangu progressiivse kasvu tingimusis täiesti normaalne. Analüüsitava aruandeperioodi lõpuks ületas nende kaupade ja tööde jääk Riigipangalt teel olevate arveldusdokumentide peale saadud laenu (255 tuh. rbl.) 85 tuh. rbl. võrra, mis peaaegu vastab 3-päevasele toodangu saatmisele septembri viimaseil päevil. See järeldus tuletub järgnevast arvutlusest:

toodangu realiseerimine 9 kuu jooksul tehase-omahinna alusel

$$\frac{7555 \text{ tuh. rbl.} \times 3 \text{ päeva}}{270 \text{ päeva}} = 84 \text{ tuh. rbl.}$$

Teised tegurid mainitud lahkuminekuid ärasaadetud kaupade ja laenusummade vahel ei mõjutanud, kuna tegelik kaupade omahind oli plaanitud omahinnast madalam (vt. teatised bilansi juures) ega olnud kaupade ärasaatmist ostjatele kohalike arvelduste alusel.

Sellest selgub, et tehas kasutas täiesti oma laenusaamise õigust Riigipangalt teelolevate arveldusdokumentide peale.

Mitteõigeaegne arvete tasumine ostjate poolt saadetud kaupade eest kujunes süstemaatiliseks ja osutas tõusutendentsi. Nii kasvasid ostjate poolt tähtajaks tasumata kaubaarved 45 tuh. rublalt 1. I 1946. a. kuni 113 tuh. rbl. I. X 1946. a., s. o. 68 tuh. rbl. võrra. Nagu nähtub analüütilisest arvestusest, seletub see kuritahtliku arvete mittetasumisega ühtede ja samade ostjate poolt, kellele tehas jätkas toodangu ärasaatmist ilma akreditiivideta.

Aktiva	Aasta alguseks	Kuu lõpuks
D. Vahendid arveldustes ja teistes aktivates:		
1. Ärasaadetud kaubad ja teostatud tööd (065)	292	340
sellest samalinnalisi arveldusi	—	—
II. Kaubad, mis on ostjate poolt tähtajal tasumata	45	113
sellest samalinnalistе arvelduste järgi	—	—
III. Kaubad ostjate juures vastutaval hoiul aktseptist loobumise puhul (065)	—	54
IV. Rahalised vahendid:		
1. Kassa (070)	1	1
2. Arvelduskonto Riigipangas (071)	20	56
4. Akreditiivid, eri-kontod ja limiteeritud transpordi tšekiraamatud (074, 075)	2	3
Kokku lõige IV	23	60
V. Arveldused		
2. Vaieldavad võlad (085)	21	7
3. Aruandvad isikud (086)	17	8
7. Materjalide puudujääk:		
a) deebitorid puudujääkide ja omastamiste alal . .		3
b) materjalide puudujääk üle normaalse kao protsendi süüdlaste puudumisel . . .		2
8. Teised deebitorid.	10	43
sellest pretensioonide järgi		30
Kokku lõige V	48	83

Passiva	Aasta alguseks	Kuu lõpuks
„D“		
I. Riigipanga lühiajaline krediitimine:		
1. Laenud teelolevatele arveldusdokumentidele (157)	159	255
3. Tähtajaks tasumata Riigipanga laenud (168)	20	—
Kokku lõige I	179	255
IV. Amortisatsioonifond, mis kuulub sissemaksmisele Tööstuspanka (126)	—	09
VI. Sihtfinantseerimine ja sihtlaekumised (152, 153)	—	28
VII. Arveldused		
2. Hankijad aktseptitud maksenõuete järgi (089)	29	204
sellest arvestatud panga poolt krediitimisel	—	—
3. Hankijad tähtajal tasumata arve-faktuuride järgi (090)	27	—
5. Hankijad faktuurimata hangete järgi (091)	99	118
sellest import-operatsioonide alal . .	—	—

Aktiva	Aasta algusest	Kuu lõpuks	Passiva	Aasta alguseks	Kuu lõpuks
sellest arveldused sama süsteemi kuuluvate organisatsioonidega	3	5	7. Arveldused riigieelarvega kasumitest mahaarvestuste ja muude arvelduste alal (094, 095) . . .	6	42
VII. Tasumisele kuuluvad sisemised arveldused ehitusega (172)	2	123	8. Arveldused riigieelarvega käibemaksu alal (193)	47	39
sellest käibevahendite mahutamine kapitaalehitusesse, mis finantseerimise suhtes vormistamata	—	115	12. Muud kreeditorid (092, 100)	35	134
			sellest: a) pretensioonide järgi	21	32
			b) deponendid . . .	3	6
			Kokku lõige VII	243	537
			sellest arveldused sama süsteemi kuuluvate organisatsioonidega	25	34
Kokku rühm „D“	410	753	Kokku rühm „D“	422	829
Bilanss	8329	10208	Bilanss	8329	10208

	Aasta alguseks	Kuu lõpuks
Bilansijärelised kirjendid.		
I. Põhivahendite, mis seisavad rühma „A“, kirje 1 all, kulum	1247	1328
3. Väheväärtuseliste ja kiiresti kuluvate esemete kulum (139)	284	452
Teatised:		
II. Ärasaadetud, tähtajal tasumata ja vastutavale hoiule antud kaupade hulgas — materjalid, taara, transpordikulud, mittetööstuslike majandite toodang ja teenused	42	48

	Aktiva	Passiva	Aktiva	Passiva
III. Omahinna vahe plaani ja aruande järgi:				
a) toodangu jääkidel ladudes (060) . . .		18		21
b) ärasaadetud kaupadel ja lõpetatud töödel, tasumata ja vastutaval hoiul olevate kaupade jääkidel (065)	6			20

Lepingute ja arve-faktuuride analüüs näitas, et kaubad ostjate vastutaval hoiul aktseptist loobumise puhul seisuga 1. X 1946. a. 54 tuh. rbl. suuruses summas kujunesid eranditult ostjate süü läbi, kuna tehas teostas kaupade ärasaatmist lepingute kohaselt. Sääraseid juhtumeid, kus õigustamata loobuti aktseptist, esines 1946. a. 9 kuu jooksul ka, kusjuures nad harilikult lõppesid arve-faktuuride tasumisega samade ostjate poolt.

Võlgnevus hankijaile ektseptitud maksenõuete järgi kasvas 29 tuh. rublalt 1. jaanuariks 1946. a. kuni 204 tuh. rbl. 1. oktoobriks 1946. a., s. o. 175 tuh. rbl. võrra. See kasv, nagu ka võlgnevuse kasv hankijaile faktuurimata hangete järgi 19 tuh. rbl. suuruses summas, on osaliselt seadusepärane seoses toodangu väljalaske järsu suurenemisega, osaliselt aga on see seletatav materjalide kuhjumisega 67 tuh. rbl. suuruses summas (vt. aktiva B-rühma 1. lõige).

«Hankijate faktuurimata hangete» ja «Teelolevate materjalide» kontode analüüs näitas loendite andmete põhjal, et neil kontodel oli 1. X 1946. a. materjalide osas dubleeritud kirjendeid 43 tuh. rbl. suuruses summas, mis olid juba varem arvestatud sissetulekuna ilma arve-faktuurideta.

Tehas on lasknud kasvada debitoorsel võlgnevusel 10 tuh. rublalt 1. jaanuariks 1946. a. kuni 43 tuh. rbl. 1. oktoobriks 1946. a. Tehas ei ole võtnud tarvitusele vajalikke abinõusid selle võlgnevuse likvideerimiseks, millest räägib tähtsuseta vaieldav võlgnevus analüüsitava perioodi lõpuks — 7 tuh. rbl.

Veel enam suurenes muu kreditoorne võlgnevus — 99 tuh. rbl. võrra (134 — 35 tuh. rbl.).

Muude deebitoride ja kreeditoride nimestiku analüüsiga on tehtud kindlaks, et tehas on andnud «laenu näol» materjale teisele tehasele 24 tuh. rbl. väärtuses ja saanud omakorda sellelt tehaselt teisi materjale 31 tuh. rbl. väärtuses, mis kujutab endast ebaseaduslikku materjalide realiseerimist. Muude kreeditoride koosseisus on arves ostjalt saadud avanss toodangu valmidusastme kohaselt 25 tuh. rbl. suuruses summas, mis on sisuliselt varjatud finantseerimine.

Eriti tuleb alla kriipsutada 9 kuu jooksul teostatud ebaseaduslikku käibevahendite mahutamist kapitaalehitusesse 115 tuh. rbl. suuruses summas, mis on toimunud kreditoorse võlgnevuse kasvu arvel.

Kogu debitoorne võlgnevus (V—VIII lõikes) kasvas 9 kuu jooksul 136 tuh. rbl. võrra (186 — 50 tuh. rbl.), kusjuures kogu see võlgnevus, välja arvatud aruandvailt isikuilt saada olev 8 tuh. rbl. ja jooksvate arvelduste järgi kapitaalehituselt saada olev 8 tuh. rbl., on ebanormaalne. Veel suuremal määral (537—243 = 294 tuh. rbl. võrra) on suurendanud tehas oma kohustusi kõigi passiva D-rühma VII lõike kreeditoride vastu. Ebanormaalse kreditoorse võlgnevuse hulka tuleb arvata võlgnevus hankijaile faktuurimata hangete järgi 118 tuh. rbl. ja muudele kreeditoridele 134 tuh. rbl. suuruses summas.

Kõrvutades debitoorset võlgnevust 1. X 1946. a. (186 tuh. rbl.) kreditoorse võlgnevusega (537 tuh. rbl.) selgub, et viimane ületab väga suurel määral esimest. Teataval määral seletub see: 1) normaalse võlgnevusega hankijaile aktseptitud arvete järgi, 2) kaupade ja materjalide kuhjumisega, 3) käibevahendite mahutamisega kapitaalremonti, 4) kaubaarvete mittetasumisega tähtajal ostjate poolt, 5) ostjate juures hoiul olevate kaupadega ja teiste põhjustega.

Mis puutub aga ettevõtte arveldustesse Tööstuspangaga amortisatsioonisummade sissemaksete alal, arveldustesse riigieelarvega käibemaksusummade sissemaksete alal ja teistesse arveldustesse, samuti sihtfinantseerimise ja sihtlaekumiste kasutamisse, siis on need lähedased normaalseile ega põhjusta erilisi märkusi.

§ 7. Finantsilise seisundi pinge analüüs.

Sotsialistlikud tööstusettevõtted varustatakse teatavasti üldriiklikust fondist tootmiskava täitmiseks vajalike omade käibevahenditega, seepärast ei evi «bilansi likviidsus», mida kasutatakse laialt kapitalistlike ettevõtete bilansside analüüsimisel, meie ettevõtete makse- ja krediidivõime näiduna m i n g i t tähtsust.

Sotsialistliku ettevõtte finantsiline seisund sõltub, nagu on märgitud käesoleva peatüki § 1, tootmiskava täitmisest, omahinna alandamisest, varustumisest, arveldusdistsipliinist ja teistest ettevõtte tegevuse momentidest.

Seepärast peab analüüsimisel kindlaks tegema, kuidas kujunes ettevõtte makseseisund bilansi koostamise päevaks ja lähemaks tulevikuks nende tegurite mõjutuse tulemusel ettevõtte finantsidele.

Finantside pingelise seisundi võib bilansi alusel kindlaks teha väga kergesti.

Kui bilansi passivas esineb möödunud tähtajaga võlgnevust töötasude alal, tähtajal tasumata Riigipanga laene ja hankijate arve-faktuure, siis räägib see sellest, et ettevõtte arvelduskonto on Riigipanga kontrolli all ja et ettevõtte finantsiline seisund on pingeline. Mainitud möödunud tähtajaga kohustuste üldsumma, kõrvutatud omade olemasolevate käibevahenditega, annab võimaluse teha kindlaks finantsilise pinge määra.

Põhjalikumalt võib määratleda makseseisundi, kui kõrvutada maksevahendeid (valmistoodang, rahalised vahendid, ärasaadetud kaubad, maha arvatud Riigipanga laenud) esmajärjekordsete maksetega (töölisile ja teenistujaile, sotsiaalkindlustusele, hankijaile, riigieelarvele ja Tööstuspangale). Nende kokkuvõtete lähenemine üksteisele tähendab finantsilise seisundi stabiilsust. Teise üldsumma suur ülekaal esimese üle annab aga põhjust oletada maksedefitsiidi olemasolu.

Peale kõige selle tuleb analüüsiga kindlaks teha ettevõtte maksevõime lähemaks tulevikuks, ütleme 10 päevaks.

Selle analüüsi puhul on vaja kindlaks teha 10 päevaks maksevahendid ja eelseisvad edasilükkamatud maksed ning seejärel kõrvutada need omavahel.

Maksevahendite hulka võib ilma reservatsioonideta kanda sularaha kassas ja summa arvelduskontol Riigipangas bilansi koostamise päevaks ning eelseisvad sissetulekud toodangu realiseerimisest 10 päeva jooksul. Viimase summa võib tuletada, jagades too-

dangu tegelikust realiseerimisest väljamishinnaga analüüsitava perioodi jooksul saadava summa päevade arvuga analüüsitavas perioodis ning korrutades seda 10 päevaga.

Edasilükkamatuiks makseteks loeme me bilansi passivas seisvat võlgnevust: 1) töölisile ja teenistujaile; 2) sotsiaalkindlustusele; 3) riigieelarvele kõigi arvelduslliikide järgi; 4) Riigipangale kõikide laenude alal 10 päeva eest, lähtudes tingimuslikult nende keskmisest 30-päevasest kestusest, välja arvatud tähtajal tasumata laenud, mis kuuluvad viibimatule täielikule kustutamisele; 5) hankijaile plaanitud arvelduste, aktseptitud maksenõuete ja tähtajal tasumata arve-faktuuride järgi ja 6) Tööstuspangale amortisatsiooni alal.

Kõik teised ülejäänud D-rühma passivad, kui tähtajalist katet mitteomavad, jätame siin kõrvale.

Kui analüüsiga tehakse kindlaks ettevõtte pingeline finantsiline seisund, siis peab sealsamas tegema bilansi alusel kindlaks selle seisundi põhjustanud tegurid ja iga teguri osa, mida ta selles etendab.

Sääraste teguritena võivad olla: omade käibevahendite puudus, kaupade, materjalide jms. kuhjumine, käibevahendite mahutamine kapitaalremonti ja kapitaalehitustesse, mitteõigeaegne tasumine kaupade eest ostjate poolt, muu debitoorse võlgnevuse tekkimine jt.

Illustreerime käsitletut ülalpool analüüsitud masinaehitustehase 1946. a. 1. oktoobri bilansi alusel.

Ülenormaalset võlgnevust töötasude alal tehasel ei olnud. See järgneb sellest, et kui see püsiva võlgnevuse summa 80 tuh. rbl. suuruses jagada päevade arvuga, millede kestel töölised ja teenistujad avansseerivad alaliselt ettevõtet oma töötasuga (meie näites 6 päeva) ning korrutada jagatis 15 päevaga, siis saame 200 tuh. rbl., s. o. summa, mis võrdub bilansi järgi tegeliku võlgnevusega (vt. passiva, rühm A).

Samuti ei olnud tehasel möödunud tähtajaga võlgnevust Riigipanga laenude alal ning hankijaile tähtajal tasumata arve-faktuuride järgi. Lisaks kõigele sellele oli tehasel arveldusarvel 56 tuh. rbl.

Kõik see räägib sellest, et tehase finantsiline seisund oli 1. X 1946. a. stabiilne.

Seda järeldust kinnitab ka järgnev maksevahendite ja eelseisvate maksete kõrvutamine 1. oktoobriks 1946. a. (tuh. rbl.):

Maksevahendid		Eelseisvad esmajärjekordsed maksed	
Valmistoodang	529	Riigipanga laenud valmistoodetele	200
Ärasaadetud kaubad ja teostatud tööd	340	Sama teel olevate arveldusdokumentidele	255
Ostjate poolt tähtajaks tasumata kaubad	113	Tööstuspanka sissemaksmisele kuuluv amortisatsioonifond	9
Kaubad ostjate juures vastutaval hoiul aktseptist loobumise puhul	54	Hankijad aktseptitud maksenõuete järgi	204
Rahalised vahendid kassas ja arvelduskontos	57	Hankijad faktuurimata hangete järgi	118
		Arveldused riigieelarvega kasumitest mahaarvestuste ja teiste arvelduste järgi	42
		Arveldused riigieelarvega käibemaksu alal	39
Kokku	1093	Kokku	867

Maksevahendite (1093 tuh. rbl.) ja eelseisvate esmajärjekordsete maksete (867 tuh. rbl.) kõrvutamisest nähtub, et esimesed kaaluvad viimaseid üle 226 tuh. rbl. võrra. Tehase maksesseisundit lähemaks 10 päevaks iseloomustavad aga järgnevad andmed (tuh. rbl.):

Maksevahendid		Eelseisvad esmajärjekordsed maksed	
Sularaha kassas ja arvelduskontos Riigipangas 1. X 1946. a.	57	Riigipanga laenud $\frac{(200+255) \times 10}{30} =$	152
Sissetulekud toodangu realiseerimisest, lähtudes arvutlusest: (toodangu realiseerimine 9 kuu jooksul väljamishindadega x 10 päeva): 270 päeva	321	Hankijad aktseptitud maksenõuete järgi	204
		Arveldused riigieelarvega kasumitest mahaarvestuste ja muude arvelduste järgi	42
		Arveldused riigieelarvega käibemaksu alal	39
		Tööstuspanka sissemaksmisele kuuluv amortisatsioonifond	9
Kokku	378	Kokku	446

Nende kokkuvõtete kõrvutamisest selgub maksevahendite puudus eelseisvateks makseteks 68 tuh. rbl. suuruses summas (446 – 378 tuh. rbl.), kuna 1. X 1946. a. oli neid vahendeid vastupidi liigselt. Ja see on täiesti arusaadav, kuna tehasel oli: 1) ülenormatiivseid valmistoodangu jääke ladudes 329 tuh. rbl., 2) ostjate poolt tähtajaks tasumata kaupu 113 tuh. rbl. ja 3) kaupu ostjate juures vastutaval hoiul aktseptist loobumise tõttu 54 tuh. rbl. väärtuses.

Viivitus nende kaupade realiseerimise alal madaldab loomulikult tehase maksevõimet.

§ 8. Käibevahendite kasutamise tõhususe analüüs.

Käibevahendite ulatus määratletakse tööstus-finantsplaanis, lähtudes toodangu väljatöötamise mahust ning sellega määratakse kindlaks nende omavaheline suhe (koefitsient). Kuid tööstusfinantsplaani täitmisel esinevad tavaliselt kõrvalekaldumised plaanist toodangu mahu, samuti käibevahendite hulga suhtes. Need kõrvalekaldumised iseloomustavad omade käibevahendite kasutamise tõhususe taset.

Siit tekib vajadus uurida tegureid, mis positiivselt ja negatiivselt on mõjutanud seda taset.

Ettevõtte käibevahendite kasutamise tõhusust iseloomustavate näitudena esinevad: 1) käibevahendite suurus kaubakäibe 1 rbl. kohta (kinnistus-koefitsient) ja 2) käibevahendite käibivus (päevade arv ühekordse käibe kohta ja käivete arv analüüsitavas perioodis). Eelkõige on vaja määratleda «käibevahendite» ja «kaubakäibe» mõiste sisu.

Käibevahendite all mõistame me bilansi aktiva B- ja D-rühma kõigi vahendite keskmist jääki, kaubakäibe all aga — tegelikust toodangu realiseerimisest saadavat summat tegeliku vabriku-(tehase-) omahinna järgi.

Nimetatud plaanitud näitude arvutlusel võetakse käibevahenditena arvesse normatiivid (aktiva rühm B) ja D-rühma vahendid direktiiv-bilansi järgi, samuti plaanitud realiseerimine plaanitud tootmis-(vabriku-) omahinna alusel.

Käibevahendite tegelik suurus leitakse kaubakäibe 1 rbl. kohta üsna lihtsalt, nimelt käibevahendite summa jagamise teel kaubakäibe summaga. Selle suuruse (koefitsiendi) võrdlus analoogilise plaanitud suurusega annab võimaluse kindlaks teha kõrvalekaldumise suurust käibevahendite plaanitud kasutamisest. Muidugi ei ole see kaugeltki piisav. On vaja avastada, missugustes majandusliku tegevuse faasides ja missuguses ulatuses on tekkinud need kõrvalekaldumised.

Kõike seda saavutatakse ettevõtte käibevahendite käibivuse analüüsi abil.

Ülalpool (§ 4) me juba peatusime materjalide käibivusel, kuid seal vaatlesime seda peamiselt sellest vaatevinklist, kuidas ettevõte on tagatud üksikute materjalide liikidega.

Siin on aga kõne kõigi käibevahendite käibivusest nende üldises ringkäibes.

Käibevahendite ringkäivet, mida määratletakse mitte kui üksikut fakti, vaid kui perioodilist protsessi, nimetatakse nende vahendite käibeks.

Tööstusettevõtteis «kujutab kapitali ringkäibeprotsess endast ringe ja tootmise ühtsust, sisaldades eneses üht kui ka teist». [1]

Käibevahendite ühekordse ringkäibe aeg on määratav ringe- ja tootmisprotsessi kestusega.

Käibevahendite viibimise kestus tootmissfääris moodustab nende tootmisaja, viibimise kestus kahes ringesfääri faasis — nende ringeaja.

Kogu vahendite ringlusprotsessi esitab Marx näitlikult järgneval kujul:

$$R - K \begin{cases} Tj \\ Tv \end{cases} \ldots\ldots T \ldots\ldots K_1 - R_1$$ [2]

Selles ringkäibes on kolm üksteisele järgnevat faasi: 1) tootmisvahendite soetamine (ringesfääri esimene faas) $R - K < \begin{matrix} Tj \\ Tv \end{matrix}$;

[1] K. Marx ja F. Engels, Teosed, XVIII k., 1934. a. väljaanne, lk. 58. (vene keeles).

[2] Siin on: Tj — tööjõud, Tv — tootmisvahendid: toorained, materjalid, kütteained, töövahendid.

2) tootmisprotsess (tootmisaeg) $K \begin{matrix} \nearrow Tj \\ \searrow Tv \end{matrix} \ldots T \ldots\ldots K_1$ ja

3) toodangu realiseerimine (ringesfääri teine faas) $K_1 - R_1$.

Lähtudes sellest, peab analüüsija järelikult määratlema esiteks ettevõtte käibevahendite ringkäibetsükli aja ja teiseks nende viibimise aja igaühes neist kolmest ringefaasist.

Käibevahendite ringkäibe aeg nii kogu ringkäibetsükli ulatuses kui ka iga nimetatud kolme faasi kohta üksikult arvutletakse käesoleva peatüki § 4 toodud valemi abil: $X = \frac{J \times A}{K}$, kusjuures kõigis neis arvutlusis K tähendab aruandeajavahemikus realiseeritud toodangu summat tegeliku tootmisomahinnaga.

Käibevahendite plaanitud kogu ringkäibe arvutlusel moodustavad aga suuruse J normatiivid (rühm B) ning D-rühma vahendid (ärasaadetud kaubad jm.) direktiivse bilansi järgi, suuruse K aga — plaanitud toodangu realiseerimine plaanitud tootmis-omahinnaga.

Tähtis on teha analüüsiga kindlaks mitte üksnes käibevahendite ühekordse ringkäibe aeg, vaid ka nende käivete arv analüüsitavas perioodis.

Käivete arv määratletakse äärmiselt lihtsalt ja nimelt: päevade arvu jagamise teel analüüsitavas perioodis käibevahendite ühekordse ringkäibe kestusega (päevade arvuga).

Kui kogu ringkäibes funktsioneerivad kõik aktiva B- ja D-rühmas arvestatud käibevahendid, siis tekib küsimus: millised neist vahendeist funktsioneerivad kogu ringkäibetsükli üksikutes faasides. Teatava tingimuslikkusega kanname me: 1) esimesesse ringesfääri faasi: materjalid, toor- ja kütteained ning eelseisvate perioodide kulud (B-rühma lõiked I ja V); 2) tootmissfääri — lõpetamata toodangu ning omatoodetud pooltooted (B-rühma II lõige) ja 3) teise ringesfääri faasi — valmistoodangu (B-rühma III lõige) ja kõik aktiva D-rühma vahendid.

Tuletame meelde, et ühe käibe tegelikku kestust ja ringkäibe käivete arvu peab tingimata kõrvutama analoogiliste plaani ja eelmise aasta näitudega nii kogu ringkäibe ulatuses kui ka tema üksikute faaside järgi.

Ainult sellise võrdluse korral evivad need näidud tegelikku väärtust ning annavad võimaluse otsustada ettevõtte käibevahendite kasutamise tõhususe üle.

Analüüsija peab hoolega läbi uurima antud võrdluse tulemusel avastatud kõrvalekaldumised neid põhjustanud tegurite vaatevinklist.

Seejuures tuleb alati meeles pidada, et vahendite tsirkulatsiooni kiirendamine tootmis- ja ringprotsessis loob hiigelsuure täiendavate ressursside allika ning tõstab ettevõtte vahendite kasutamise tõhusust.

Lõpuks illustreerime käsitletut konkreetse analüüsi näitega, milleks kasutame masinaehitustehase 1946. a. 1. oktoobri bilansi ja teisi andmeid, mille majanduslikku tegevust me analüüsisime kogu meie kursuse kestel.

1946. a. 9 kuu plaaniga nähti ette toodangu realiseerimist plaanitud tootmis-omahinna alusel 7800 tuh. rbl. väärtuses, kusjuures käibevahendite väärtus ulatus 3967 tuh. rbl., milledest: normatiivid (rühm B) 3667 tuh. rbl. ja muud vahendid direktiivbilansi järgi (rühm D) olid 300 tuh. rbl. Neist andmeist järgneb, et kaubakäibe 1 rbl. kohta oli kinnistatud käibevahendeid 51 kop. väärtuses (3967:7800 = 51 kop.).

Tegelikult aga realiseeriti 9 kuu jooksul toodangut tegeliku tootmis-omahinna alusel 7577 tuh. rbl. suuruses summas, käibevahendite keskmine jääk aga oli 4001 tuh. rbl., sellest normitavad vahendid 3420 tuh. rbl. $\left(\frac{2814 + 4026}{2} = 3420 \text{ tuh. rbl.}\right)$ ja muud aktiva D-rühma vahendid 581 tuh. rbl. $\left(\frac{410 + 753}{2} = 581 \text{ tuh. rbl.}\right)$.

Nende andmete alusel arvutletud tegeliku kinnistuse summa kaubakäibe 1 rbl. kohta moodustas 53 kop. (4001 : 7577 = 53 kop.).

Võrreldes seda summat plaanitud summaga (51 kop.) selgub, et kinnistuskoefitsient tõusis 9 kuu jooksul kuni $\frac{53}{51} = 1{,}04$, tähendab, on esinenud käibevahendite kasutamise tõhususe langus 4% määral.

See seletub ettevõtte käibevahendite ringkäibe aeglustumisega. Nii moodustas plaani järgi käibevahendite ühe ringkäibe kestus $\frac{3967 \text{ tuh. rbl.} \times 273 \text{ päeva}}{7800 \text{ tuh. rbl.}} = 139$ päeva, tegelikult aga ulatus see $\frac{4001 \text{ tuh. rbl.} \times 273 \text{ päeva}}{7577 \text{ tuh. rbl.}} = 145$ päevale, seega tekkis käibivuse aeglustumine 6 päeva võrra (145 — 139 = 6 päeva).

Käibevahendid pidid sooritama plaani järgi analüüsitavas perioodis 1,96 ringkäivet (273 : 139 = 1,96), tegelikult aga vähenes käibivus kuni 1,88 (273 : 145 = 1,88), s. o. 0,08 ringkäibe võrra.

Käibevahendite ringkäibe kiirus oli selle üksikutes faasides järgmine.

Ringesfääri esimeses faasis. Selles faasis ulatus materjalide, toor- ja kütteainete ning eelseisvate perioodide kulude (B-rühma lõiked I ja V) ringkäibe kestus plaani järgi $\frac{3077 \text{ tuh. rbl.} \times 273 \text{ päeva}}{7800 \text{ tuh. rbl.}} = 107$ päevale, tegelikult aga esines varude keskmise jäägi juures 2665 tuh. rbl. suuruses summas $\left(\frac{2280 + 3050}{2} = 2665 \text{ tuh. rbl.}\right)$ käibivuse kiirenemine kuni 97 päevani $\left(\frac{2665 \text{ tuh. rbl.} \times 273 \text{ päeva}}{7577 \text{ tuh. rbl.}} = 97 \text{ päeva}\right)$; seega saavutati ühekordse ringkäibe lühenemist 10 päeva võrra, mida tuleb pidada tehase töös positiivseks nähteks.

Tootmissfääris. Selles sfääris oli plaanis ette nähtud ühekordse ringkäibe aja kestuseks 14 päeva $\left(\frac{390 \text{ tuh. rbl.} \times 273}{7800 \text{ tuh. rbl.}} = 14 \text{ päeva}\right)$; tegelik kestus aga vähenes lõpetamata toodangu ja pooltoodete keskmise jäägi juures (B-rühma II lõigend) 342 tuh. rbl. suuruses summas $\left(\frac{236 + 447}{2} = 342 \text{ tuh. rbl.}\right)$ kuni 12 päevani $\left(\frac{342 \times 273 \text{ päeva}}{7577 \text{ tuh. rbl.}} = 12 \text{ päeva}\right)$; seega lühenes tegelik ringkäibeaeg, plaaniga võrreldes, 2 päeva võrra. See annab tunnistust sellest, et tehases ei olnud analüüsitavas perioodis takistusi valmistoodangu väljalaske alal tootmisprotsessist.

Ringesfääri teises faasis. Käibevahendite ringkäibe esimeses kahes faasis saavutas tehas käibevahendite kasuta-

mise alal suuremat tõhusust, viimases faasis aga tekkis vastupidi järsk halvenemine. Nii oli plaanis ette nähtud vahendite viibimine selles faasis 18 päeva kestel $\left(\frac{500 \text{ tuh. rbl.} \times 273 \text{ päeva}}{7800 \text{ tuh. rbl.}} = 18 \text{ päeva}\right)$, tegelikult aga kestis see 36 päeva, mis nähtub järgnevast arvutlusest: tegelik keskmine valmistoodangu (B-rühma III lõike) ja D-rühma vahendite jääk moodustas 995 tuh. rbl. $\left(\frac{708 \text{ tuh. rbl.} + 1282}{2} = 995 \text{ tuh. rbl.}\right)$, ning kogu kestus moodustas $\frac{995 \text{ tuh. rbl.} \times 273 \text{ päeva}}{7577 \text{ tuh. rbl.}} = 36$ päeva.

Nii suur käibivuse aeglustumine, nimelt 18 päeva võrra, tekkis peamiselt vahendite külmumise tulemusel kaupades ja kapitaalehituses.

Nii on kahes esimeses ringkäibe faasis saavutatud käibevahendite kasutamise tõhusus täiel määral absorbeeritud ringkäibe aeglustumisega selle kolmandas faasis.

Sisukord.

I peatükk.

Tööstusettevõtte majandusliku tegevuse analüüsi ainestik, ülesanded ja meetodid.

§ 1. Tööstusettevõtte majandusliku tegevuse analüüsi ainestik ja ülesanded 3
§ 2. Tööstusettevõtte majandusliku tegevuse analüüsi meetodid . . 7
§ 3. Majandusliku tegevuse analüüsi seos teiste teaduslike distsipliinidega 9
§ 4. Analüüsi organisatsioon, sihtülesanne ning kasutamine kapitalistlikes maades ja NSV Liidus 10

II peatükk.

Analüüsi organisatsioon ja tehnika.

§ 1. Analüütilise töö organiseerimine ettevõtetes 12
§ 2. Ettevõtte majandusliku tegevuse analüüsimise allikad . . . 14
§ 3. Analüüsi tehnilised võtted 15
§ 4. Analüüsimise plaan 18
§ 5. Arvestus- ja aruandeliste andmete mihuse kontroll 19
§ 6. Arvestus- ja aruandeliste andmete töötlemine ja uurimine . . 20
§ 7. Analüüsi, järelduste ja ettepanekute vormistamine 21
§ 8. Analüüsi andmete kasutamine ettevõttes 23

III peatükk.

Tootmiskava täitmise analüüs.

§ 1. Tootmiskava täitmise analüüsi sisu ja ülesanded 24
§ 2. Kogu- ja kaubatoodangu tootmiskava täitmise analüüs . . . 25
§ 3. Tootmiskava täitmise analüüs toodangu sortimendi järgi . . 30

§ 4. Tootmiskava täitmise analüüs toodangu komplektsuse järgi . 32
§ 5. Praagi ja toodangu sordikuse mõju analüüs 34
§ 6. Toodangu väljalaske rütmilisuse analüüs 36
§ 7. Tootmiskava täitmist mõjutavad põhitegurid 38
§ 8. Ettevõtte tööjõuga varustatuse analüüs 40
§ 9. Tööaja kasutamise analüüs 43
§ 10. Töötootlikkuse analüüs 48
§ 11. Ettevõtte tööesemetega varustatuse ja nende kasutamise analüüs 60
§ 12. Ettevõtte seadmestikuga varustatuse analüüs 65
§ 13. Seadmestiku kasutamise analüüs 71

IV peatükk.

Toodangu omahinna analüüs.

§ 1. Toodangu omahinna analüüsi sisu, ülesanded ja suund . . . 78
§ 2. Tootmiskulude analüüs 82
§ 3. Kaubatoodangu omahinna analüüs 101
§ 4. Tähtsamate toodete tooteühiku omahinna analüüs 113
§ 5. Isemajandavate tsehhide töötulemuste analüüs 122

V peatükk.

Toodangu realiseerimisplaani täitmise ja tööstusettevõtete rentaabluse analüüs.

§ 1. Toodangu realiseerimis- ja ettevõtte rentaabluseplaani täitmise analüüsi sisu ja ülesanded 125
§ 2. Toodangu realiseerimise analüüs 127
§ 3. Ettevõtte rentaabluse analüüs 133

VI peatükk.

Tööstusettevõtte finantsilise seisundi analüüs.

§ 1. Ettevõtte finantsilise seisundi analüüsi põhiülesanded 139
§ 2. Ettevõtte finantsilise seisundi analüüsi põhisuunad 140
§ 3. Põhi- ja käibelt eraldatud vahendite ning omade ja neile võrrutatud käibevahenditega varustatuse analüüs 143
§ 4. Normitud vahendite ja nende katteallikate analüüs 150
§ 5. Kapitaalremondi ja kapitaalmahutuste (kuni 100 tuh. rbl.) vahendite ning nende finantseerimisallikate analüüs 158
§ 6. Arvelduste ja bilansi muude aktivate ja passivate analüüs . . 160
§ 7. Finantsilise seisundi pinge analüüs 168
§ 8. Käibevahendite kasutamise tõhususe analüüs 172

Venekeelse käsikirja järgi tõlkinud August Siirak.

Vastutav toimetaja K. Juhever.
Keeleline toimetaja J. Väinaste.

Ladumisele antud 25. III 1948. Trükkimisele antud 16. VI 1948. Trükiarv 3200. Paber 61×86, 1/16. Trükipoognaid 11,25. Trükitähti trükipoognas 41.800. Arvutuspoognaid 11,75. MB-05568. Trükikoda „Tartu Kommunist", Tartu, Ülikooli 21/23. Tellimise nr. 735.

На эстонском языке.
И. И. Поклад. Анализ хозяйственной деятельности промышленного предприятия.

A-1723

RBL. 4.15

TÜ RAAMATUKOGU
1 0300 00454524 2